

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНА НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ
ІМЕНІ В. О. СУХОМЛИНСЬКОГО
ХМЕЛЬНИЦЬКА ГУМАНІТАРНО-ПЕДАГОГІЧНА АКАДЕМІЯ

НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНІ СТУДІЇ

Науковий журнал

Випуск 4

Заснований у 2017 році

Київ – 2020

National Academy of Educational Sciences of Ukraine

**V. O. Sukhomlynskyi State Scientific and Pedagogical
Library of Ukraine**

Khmelnyskyi Humanitarian-Pedagogical Academy

***RESEARCH AND EDUCATIONAL
STUDIES***

SCIENTIFIC JOURNAL

Issue 4

Founded in 2017

Kyiv – 2020

Засновники:
Державна науково-педагогічна бібліотека України
імені В. О. Сухомлинського НАПН України
Хмельницька гуманітарно-педагогічна академія

Науково-педагогічні студії : науковий журнал / гол. ред.: Л. Д. Березівська,
І. М. Шоробура. – Київ, 2020. – Вип. 4. – 140 с.

Науковий журнал «Науково-педагогічні студії» містить статті з питань історії освіти та педагогіки, науково-інформаційного забезпечення освітянської сфери, бібліотекознавства, книгознавства тощо.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Головні редактори: **Березівська Л. Д.**, доктор педагогічних наук (13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки), професор за спеціальністю загальна педагогіка та історія педагогіки, директор Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського, член-кореспондент НАПН України, Заслужений діяч науки і техніки України, м. Київ, Україна; **Шоробура І. М.**, доктор педагогічних наук (13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки), професор кафедри педагогіки, ректор Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії, Заслужений діяч науки і техніки України, м. Хмельницький, Україна.

Заступники головних редакторів: **Закатнов Д. О.**, кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник зі спеціальності теорія і методика виховання, заступник директора з наукової роботи Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського, м. Київ, Україна, **Страйгородська Л. І.**, кандидат історичних наук, заступник директора з науково-інформаційної та бібліотечної роботи Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського м. Київ, Україна.

Відповідальні секретарі: **Тарнавська С. В.**, кандидат історичних наук, учений секретар Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського, м. Київ, Україна, **Кришук Б. С.**, кандидат педагогічних наук, доцент, начальник наукового відділу Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії, м. Хмельницький, Україна.

ЧЛЕНИ РЕДАКЦІЙНОЇ КОЛЕГІЇ:

- | | |
|------------------------------------|--|
| Велскоп Войцех | доктор соціологічних наук, проректор з організації навчання та якості освіти Вищої школи бізнесу і наук про здоров'я в Лодзі, м. Лодзь, Республіка Польща; |
| Георгієва Н. А. | доктор наук, доцент, завідувач кафедри енергетики факультету "Техніка і технології" Тракійського університету, м. Ямбол – м. Стара Загора, Болгарія; |
| Вучина Зорич | кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри педагогіки філософського факультету у м. Никшич Університету Черногорії, м. Подгориця, Черногорія; |
| Келемен Габрієла | доктор філософії, доцент кафедри наукової освіти, психології та соціальної роботи, заступник декана факультету навчальних наук, психології та соціальних наук Аурул Влайку університету Арада, м. Арад, Румунія; |
| Бондаренко Т. С. | кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри інформаційних, комп'ютерних технологій і математики Української інженерно-педагогічної академії, м. Харків, Україна; |
| Воскобойнікова-Гузєва О. В. | доктор наук із соціальних комунікацій, завідувач кафедри бібліотекознавства та інформології Київського університету імені Бориса Грінченка, м. Київ, Україна; |
| Гавриленко Т. Л. | доктор педагогічних наук, доцент, доцент кафедри соціальної роботи, освітніх і педагогічних наук Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка, м. Чернігів, Україна; |
| Гуралюк А. Г. | кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник, завідувач сектору ІКТ і наукометрії відділу наукового інформаційно-аналітичного супроводу освіти Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського, член Громадської організації "Школа адаптивного управління соціально-педагогічними системами", м. Київ, Україна; |

- Лобода С. М.** доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри комп'ютерних мультимедійних технологій Інституту комп'ютерних інформаційних технологій Національного авіаційного університету, м. Київ, Україна;
- Лучанинова О. П.** доктор педагогічних наук, доцент кафедри інженерної педагогіки, професор кафедри інженерної педагогіки Національної металургійної академії України, м. Дніпро, Україна;
- Пехота О. М.** доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри менеджменту освіти та педагогіки вищої школи Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії, м. Хмельницький, Україна;
- Романишина Л. М.** доктор педагогічних наук, професор кафедри педагогічної майстерності та освітніх технологій, завідувач кафедри педагогіки Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії, м. Хмельницький, Україна;
- Руснак І. С.** доктор педагогічних наук, професор кафедри педагогіки, завідувач кафедри іноземних мов Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії, м. Хмельницький, Україна;
- Селецький А. В.** кандидат історичних наук, старший науковий співробітник, завідувач відділу наукового інформаційно-аналітичного супроводу освіти Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського, м. Київ, Україна;
- Симоненко Т. В.** кандидат наук із соціальних комунікацій, науковий співробітник відділу бібліометрії та наукометрії Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, м. Київ, Україна;
- Сошинська Я. Є.** кандидат історичних наук, доцент кафедри бібліографознавства та інформаційних ресурсів Київського державного інституту культури, доцент Національного технічного університету України «КПІ імені Ігоря Сікорського», м. Київ, Україна;
- Сухомлинська О. В.** доктор педагогічних наук, професор, дійсний член Національної академії педагогічних наук України, головний науковий співробітник відділу історії освіти Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського, м. Київ, Україна;
- Ростока М. Л.** кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник відділу наукового інформаційно-аналітичного супроводу Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського, м. Київ, Україна;
- Теловата М. Т.** доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри обліку та оподаткування Національної академії статистики, обліку та аудиту, професор Європейського інституту безперервної освіти Словаччини, Заслужений працівник освіти України, сертифікований експерт Національної агенції забезпечення якості вищої освіти, м. Київ, Україна;
- Вараксіна Н. В.** науковий співробітник сектору інформаційно-комунікаційних технологій і наукометрії відділу наукового інформаційно-аналітичного супроводу освіти Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського (технічний редактор) м. Київ, Україна;
- Пономаренко Л. О.** кандидат наук із соціальних комунікацій, в. о. завідувача відділу науково-освітніх інформаційних ресурсів Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського (бібліографічний редактор), м. Київ, Україна;
- Середа Х. В.** науковий співробітник сектору інформаційно-комунікаційних технологій і наукометрії відділу наукового інформаційно-аналітичного супроводу освіти Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського (технічний редактор), м. Київ, Україна;
- Хопта С. М.** кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник відділу педагогічного джерелознавства та біографістики Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського (літературний редактор), м. Київ, Україна;

Науково-педагогічні студії: науковий журнал / гол. ред.: Л. Д. Березівська, І. М. Шоробура. – Київ: ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського НАПН України, 2020. – Вип. 4. – 140 с.

За достовірність фактів, назв, дат, посилань на літературні джерела тощо відповідальність несуть автори. Редколегія не завжди поділяє їхні погляди.

Рекомендовано до друку рішенням вченої ради
Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського НАПН України
(протокол № 17 від 16 грудня 2020 року)

Founders:

***V. O. Sukhomlynskyi State Scientific and Pedagogical Library of Ukraine NAPS of Ukraine
Khmelnyskyi Humanitarian-Pedagogical Academy***

Research and Educational Studies: Scientific Journal / Chief Editor L. D. Berezivska. Kyiv, 2020, Issue 4, 140 p.

The academic Research and Educational Studies journal contains the articles on education/pedagogy, library science, bibliology etc.

EDITORIAL BOARD:

Chief Editors: Berezivska L. D., *Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Corresponding Member of the NAES of Ukraine, Director of V. O. Sukhomlynskyi State Scientific and Pedagogical Library of Ukraine, Honoured Science and Technology Worker of Ukraine, Shorobura I. M.,* *Doctor of pedagogical sciences, professor, rector of Khmelnytskyi Humanitarian-Pedagogical Academy, honoured master of sciences and engineering of Ukraine.*

Deputy Chief Editors: Zakatnov D. O., *Candidate of Pedagogical Sciences, deputy director of scientific work at V. O. Sukhomlynskyi State Scientific and Pedagogical Library of Ukraine, Strayhorodska L. I.,* *Candidate of Pedagogical Sciences, deputy director of scientific information and library work at V. O. Sukhomlynskyi State Scientific and Pedagogical Library of Ukraine.*

Responsible secretaries: Tarnavska S. V. *PhD (History), scientific secretary at V. O. Sukhomlynskyi State Scientific and Pedagogical Library of Ukraine, Kryshchuk B. S.,* *PhD, assistant professor, chief of the research department of Khmelnytskyi Humanitarian-Pedagogical Academy.*

EDITORIAL BOARD MEMBERS:

- | | |
|-------------------------|--|
| Welskop Wojciech | <i>doctor of Social Sciences, Academy of Business and Health Sciences in Lodz (Poland);</i> |
| Georgieva N.A. | <i>Doctor of Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Energetics, Faculty of Technics and Technology, Trakia University of Stara Zagora, Yambol, Bulgaria;</i> |
| Vučina Zorić | <i>Ph.D., Associate Professor, Head of the Department of Pedagogy at the Faculty of Philosophy in Nikšić, University of Montenegro in Podgorica (Montenegro);</i> |
| Kelemen Gabriela | <i>Doctor of Philosophy, Associate Professor of the Department of Scientific Education, Psychology and Social Work, Vice-Dean of Faculty of Educational Science, Psychology and Social Sciences, "Aurel Vlaicu" University of Arad, (Arad, Romania);</i> |
| Bondarenko T.S. | <i>Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Information, Computer Technologies and Mathematics of the Ukrainian Academy of Engineering and Pedagogy, Kharkiv, Ukraine;</i> |
| Gavrylenko T.L. | <i>Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Department of social work, educational and pedagogical sciences at Taras Shevchenko National University "Chernihiv Collegium", Chernihiv, Ukraine;</i> |
| Guralyuk A.G. | <i>Candidate of Pedagogical Sciences, Senior Researcher, Head of the ICT and Scientometry Sector of the Department of Scientific Information and Analytical Support of Education of V.O. Sukhomlynskyi State Scientific and Pedagogical Library of Ukraine, member of the civic organisation "School of Adaptive Management of Social and Pedagogical Systems", Kyiv, Ukraine;</i> |
| Loboda S. M. | <i>doctor of pedagogical sciences, professor, head of Department of Computer Multimedia Technology Institute of Computer Information Technologies of the National Aviation University;</i> |
| Luchaninova O.P. | <i>Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor of Engineering Pedagogy Department, Professor of the Department of Engineering Pedagogy of the National Metallurgical Academy of Ukraine, Dnipro, Ukraine;</i> |

- Pehota O. M.** *doctor of pedagogical sciences, professor, head of management education and pedagogics of Khmelnytskyi Humanitarian-Pedagogical Academy;*
- Romanishina L. M.** *doctor of pedagogical sciences, professor, head of education of Khmelnytskyi Humanitarian-Pedagogical Academy;*
- Rusnak I. S.** *doctor of pedagogical sciences, professor, head of foreign languages of Khmelnytskyi Humanitarian-Pedagogical Academy;*
- Seletskyi A. V.** *PhD, senior Research Fellow, head of the Department of scientific abstracts and analytical information in education at V. O. Sukhomlynskyi State Scientific and Pedagogical Library of Ukraine;*
- Soshynska Ya. Ye.** *PhD (History), Assistant Professor, Researcher, the Department of Scientific and Document Support, Sociocultural Activity and International Contacts, V. O. Sukhomlynskyi State Scientific and Pedagogical Library of Ukraine, Kyiv, Ukraine;*
- Sukhomlynska O. V.** *doctor of pedagogical sciences, professor, Full Member of NAES of Ukraine, chief researcher of the sector on study of V. O. Sukhomlynskyi's activity at the history of education Department at V. O. Sukhomlynskyi State Scientific and Pedagogical Library of Ukraine;*
- Symonenko T. V.** *PhD, fellow bibliometric and scientometrics Vernadsky National Library of Ukraine;*
- Rostoka M. L.** *PhD, Senior Researcher of the Department of Scientific Information and Analytical Support of Education of V. O. Sukhomlynskyi State Scientific and Pedagogical Library of Ukraine;*
- Voscoboynikova-Gyzeva O. V.** *doctor of social communications, head of Department of Library Studies and Informology Borys Grinchenko Kyiv University;*
- Khopta S. M.** *PhD (Philological Sciences), Senior Researcher, the History of Education Department, V. O. Sukhomlynskyi State Scientific and Pedagogical Library of Ukraine (copy editor), Kyiv, Ukraine;*
- Ponomarenko L. O.** *PhD (Social Communication Studies), acting Head of the Department of Scientific and Educational Information Resources, V. O. Sukhomlynskyi State Scientific and Pedagogical Library of Ukraine, Kyiv, Ukraine (bibliographic editor);*
- Sereda kh. V.** *Researcher of the ICT and Scientometry Sector of the Department of Scientific Information and Analytical Support of Education of V. O. Sukhomlynskyi State Scientific and Pedagogical Library of Ukraine, Kyiv, Ukraine (technical editor);*
- Varaksina N. V.** *Researcher of the ICT and Scientometry Sector of the Department of Scientific Information and Analytical Support of Education of V. O. Sukhomlynskyi State Scientific and Pedagogical Library of Ukraine, Kyiv, Ukraine (technical editor).*

Research and Educational Studies : Scientific Journal / Chief Editors L. D. Berezivska, I. M. Shorobura. Kyiv, 2020, Issue 4, 140 p.

The journal is recommended for publication according to the decision of the Scientific Council of V. O. Sukhomlynskyi State Scientific and Pedagogical Library of Ukraine NAPS of Ukraine (minutes No 17 dated 16 Desember 2020)

ЗМІСТ

ЗМІСТ.....	7
РОЗДІЛ I. ІСТОРИКО-ПЕДАГОГІЧНІ СТУДІЇ	8
Анна Боярська-Хоменко ІСТОРИОГРАФІЧНИЙ АСПЕКТ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ ДОРΟΣЛИХ У КРАЇНАХ ЄВРОПИ.....	8
Григорій Голиш ІЗ ДОСВІДУ РЕКОНСТРУКЦІЇ ІСТОРІЇ СІЛЬСЬКОГО ШКІЛЬНИЦТВА.....	18
Alla Durdas SECONDARY EDUCATION IN UKRAINE AND FRANCE: CURRENT TRENDS	25
Олександр Міхно ОЛЕКСАНДР ГРИГОРОВИЧ ДЗЕВЕРІН (1908–1978): ШТРИХИ ДО НАУКОВОГО ПОРТРЕТА.....	33
Юлія Павленко ФЕНОМЕН ПЕДАГОГІЧНОЇ КАЗКИ ВАСИЛЯ СУХОМЛИНСЬКОГО	45
Леся Сухомлинська ЛИСТИ В. СУХОМЛИНСЬКОГО ПРО ЦІННІСНЕ СТАВЛЕННЯ ДО СВІТУ ЖИВОГО ЯК ДЖЕРЕЛО БІОГРАФІСТИКИ.....	54
Ольга Сухомлинська ПЕДАГОГІЧНИЙ ДОСВІД КРИЗЬ ПРИЗМУ ІДЕЙ І ПРАКТИКИ ВАСИЛЯ СУХОМЛИНСЬКОГО В РЕТРОПЕРСПЕКТИВІ.....	64
Світлана Хопта ПОСТАТЬ МАРІЇ МОНТЕССОРІ В ІНФОРМАЦІЙНО-БІБЛІОГРАФІЧНОМУ РЕСУРСІ «ВИДАТНІ ПЕДАГОГИ УКРАЇНИ ТА СВІТУ» ДНІПБ ІМ. В. О. СУХОМЛИНСЬКОГО (ДО 150-РІЧЧЯ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ)	75
РОЗДІЛ II. НАУКОВО-ІНФОРМАЦІЙНИЙ СУПРОВІД ОСВІТЯНСЬКОЇ ГАЛУЗІ.....	90
Олена Веремчук, Оксана Матвійчук ПЕРСОНАЛЬНІ БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОКАЖЧИКИ ЯК ДОСТОВІРНЕ ДЖЕРЕЛО ІСТОРИКО-БІОГРАФІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ.....	90
Андрій Гуралюк УНІФІКАЦІЯ ПОБУДОВИ КАТАЛОГІВ ЕЛЕКТРОННИХ РЕСУРСІВ БІБЛІОТЕКИ НА ОСНОВІ ОНТОЛОГІЧНОГО ПІДХОДУ.....	102
Тетяна Добко, Лариса Пономаренко НАЦІОНАЛЬНА БІБЛІОГРАФІЯ УКРАЇНИ: ЗДОБУТКИ, ПРОБЛЕМИ, ПЕРСПЕКТИВИ.....	110
Сніжана Тарнавська НАУКОВО-ІНФОРМАЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ В УКРАЇНІ	125
ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ	139

РОЗДІЛ І. ІСТОРИКО-ПЕДАГОГІЧНІ СТУДІЇ

УДК 37.013.83(4) (043.5)

DOI: <https://doi.org/10.32405/2663-5739-2020-4-8-17>

Анна Боярська-Хоменко
доктор педагогічних наук,
доцент кафедри педагогіки
Харківського національного педагогічного
університету імені Г.С. Сковороди
м. Харків, Україна
e-mail: anna.boyarskahomenko@hnpu.edu.ua
ORCID ID: 0000-0002-1818-3074

ІСТОРІОГРАФІЧНИЙ АСПЕКТ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ ДОРΟΣЛИХ У КРАЇНАХ ЄВРОПИ

У статті доведено актуальність питань вивчення історіографії професійної освіти дорослих, яка відображена в українських та європейських нормативних документах. Узагальнено та систематизовано історіографічні здобутки вивчення проблеми професійної освіти дорослих у країнах Європи. З'ясовано, що андрагогічні дослідження європейських науковців носили як теоретичний, так і емпіричний характер. Доведено, що теоретики освіти дорослих у своїх наукових працях акцентували увагу на комплексному вивченні проблем професійного навчання дорослих (Н. Titgens, Н. Drager, J. Olbrich і W. Seitter, D. Delors, E. Faure). Дослідники з різних європейських країн систематизували історіографію розвитку професійної освіти дорослих своєї держави (Н. Engelbrecht, F. Jodl, G. Günther, M. Vogel, J. Olbrich). Деякі науковці представляли історію професійної освіти дорослих з огляду на класичну хронологію, інші – з точки зору соціології, культурології та політики (W. Bründl, F. Balsler, J. Henningsen, A. Kapp, C. Pache, G. Fischer, W. Göhring, H. Siemering). В останнє десятиріччя ХХ століття пошуки у галузі історії розвитку професійної освіти дорослих активізувались, зокрема науковці досліджували процес становлення народної освіти у країнах Європи, питання професійного навчання дорослих у компаративному аспекті, становлення та розвиток теорії й практики освіти дорослих (D. Savicevic, J. Henschke, J. Draper, Ч. Катански, E. Rosenstock-Huessy, A. Stopińska-Pająk, D. Nittel, W. Gieseke). Також наукові пошуки сучасних дослідників в означеній галузі стосуються вивчення теоретичних аспектів навчання дорослих, аналізу досвіду організації освітнього процесу, історії становлення андрагогічної науки, емпіричних досліджень проблеми навчання дорослих європейців та деякі інші.

Ключові слова: *освіта дорослих; професійна освіта дорослих; неперервне навчання; країни Європи; історіографія; андрагогіка.*

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими та практичними завданнями. Ефективні дослідження, аналіз історії розвитку питань освіти, встановлення невиявлених раніше фактів та теорій є запорукою успішного розвитку педагогічної науки. Історико-педагогічні дослідження є ефективним способом отримання, аналізу та узагальнення знань про освіту взагалі та навчання дорослих зокрема, які визначають орієнтири подальших пошуків у цій галузі. Разом з тим, важливим аспектом розвитку наукових розвідок у галузі педагогіки, зокрема для об'єктивного формулювання мети та завдань

освітньої діяльності, є вивчення джерел із різних галузей наукового знання, наприклад, етики, політики, релігії, соціології тощо.

Варто зазначити, що коло андрагогічних пошуків є досить широким та різноманітним, оскільки процес навчання дорослих може приймати різні форми, відбуватись за різних ситуацій та мати глибокі контексти. Зважаючи на це, Європейське товариство з вивчення освіти дорослих (*European Society for Research on the Education of Adults – ESREA*) визначило актуальні напрями андрагогічних розвідок. Зокрема серед них ватро назвати такі: забезпечення вільного доступу дорослих до навчання; вплив професійної освіти на розвиток особистості; вплив навчання дорослих на розвиток держави; професійний розвиток педагогів-андрагогів; взаємозв'язок навчання та професійної діяльності; історія освіти та навчання дорослих; ґендерні аспекти у навчанні дорослих; роль та значення навчання у житті людей; взаємозв'язок між навчанням дорослих і розвитком суспільства; розв'язання проблем міграції, транснаціоналізації і расизму шляхом навчання дорослих; освіта та навчання для літніх людей; вивчення політики у галузі освіти дорослих; міжнародний науковий обмін досвідом у галузі освіти дорослих [8].

Зазначимо, що пріоритет вивчення проблем навчання дорослих зумовлено необхідністю змін у системі професійної освіти, що відображено в нормативно-законодавчій базі України (Закон України «Про освіту» (2017 р.), Закон України «Про професійний розвиток працівників» (2012 р.), Закон України «Про вищу освіту» (2014 р.), «Стратегія інноваційного розвитку України на 2012–2020 рр. в умовах глобалізаційних викликів» (2010 р.), «Концепція розвитку освіти дорослих» (2011 р.), «Національна доповідь про стан і перспективи розвитку освіти в Україні» (2016 р.), Наказ МОН «Про утворення робочої групи з розроблення проєкту Закону України «Про освіту дорослих» (2018 р.) та ін.) і Європейського Союзу (Резолюція Європейського парламенту щодо навчання дорослих: навчатися ніколи не пізно (European Parliament resolution on adult learning: it is never too late to learn) (2008 р.), Рекомендації Ради Європейського Союзу щодо шляхів підвищення кваліфікації: нові можливості для дорослих (Council recommendation on Upskilling Pathways: New Opportunities for Adults) (2016 р.), Рішення Європейської Ради про спільні рамки для надання кращих послуг у галузі навичок та кваліфікації (Decision (EU) of the European Parliament and of the Council on a common framework for the provision of better services for skills and qualifications) (2018 р.) та ін.).

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання проблеми. Питання професійного навчання дорослих стали предметом дослідження багатьох європейських науковців. Зокрема розробку концепцій освіти дорослих як частини неперервного навчання вивчали W. Adamski, P. Alheit, J. Elias, E. Nuissl. Дидактичні аспекти навчання дорослого населення розкрито у працях T. Aleksander, D. Barwińska, H. Siebert. Питання реалізації формального, неформального та інформального професійного навчання вивчали A. Dragon, K. Dragounová, K. Serafin, J. Veteška. В Україні питання неперервної професійної освіти досліджували О. Аніщенко, О. Баніт, І. Зязюн, Л. Лук'янова, Н. Ничкало, О. Огієнко, Н. Пазюра. Також вітчизняні науковці (Е. Богів, С. Коваленко, М. Кристопчук, Н. Махиня, К. Онушкіна, А. Попова, О. Ситник) вивчали розвиток освіти дорослих у країнах Європи.

Однак історіографічний аспект дослідження професійної освіти дорослих у країнах Європи у вітчизняних наукових джерелах залишається не достатньо розкритим.

Мета статті – узагальнити та систематизувати історіографічні здобутки вивчення проблеми професійної освіти дорослих у країнах Європи.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. У ході наукового пошуку з'ясовано, що андрагогічні дослідження європейських науковців носили як теоретичний, так і емпіричний характер. Разом з тим сучасна андрагогічна наука Європи спирається на багатоплановий аспект розвитку теорії професійної освіти дорослих. Зокрема теорія та практика професійного навчання дорослого населення нині вивчається з таких точок зору: інституалізація; професіоналізація; дидактизація; цільова точка зору; біографічна точка зору; позиція інтернаціоналізації; наукова точка зору; темпоралізація [25].

Доцільно зазначити, що низка теоретиків освіти дорослих указують на важливість комплексного вивчення проблем професійного навчання дорослих. Наприклад, прихильниками комплексного підходу є німецькомовні дослідники Н. Titgens, Н. Drager, J. Olbrich і W. Seitter та польські – D. Delors, E. Faure.

Проведений науковий пошуку довів, що у деяких європейських країнах було систематизовано історіографію розвитку професійної освіти дорослих. Наприклад, однією з найбільш визначних робіт є багатотомник «Довідник німецької історії освіти», опублікований наприкінці ХХ – на початку ХХІ століття. У виданні розкрито провідні аспекти освіти дорослих та діяльності закладів професійного навчання. Довідник представлено як зведену збірку літературно-педагогічних джерел різних років [25]. У Австрії також було опубліковано багатотомну працю «Історія австрійської системи освіти» Н. Engelbrecht. У виданні розкрито історію розвитку професійної освіти дорослих у ХІХ та ХХ ст. [7].

Питання професійного навчання дорослих було розкрито в окремих наукових доробках європейських дослідників. Це, наприклад, праці J. Stern «Віденська освіта», (1910) [27] та F. Jodl «25 років народної освіти. Хроніки Віденського Освітнього Товариства з 1887 по 1912 рік», (1912) [15], у яких викладено досвід організації навчання дорослого населення.

Установлено, що деякі науковці представляли історію професійної освіти дорослих із використанням класичної хронології: G. Günther (1924) «Гамбург Фольксхайм 1901–1922. Історія соціальної ідеї» [12], M. Vogel «Народна освіта в кінці ХІХ століття. Внесок в історію теорій і інститутів» (1959) [30], J. Olbrich «Концепція та методологія освіти дорослих Едуарда Вайча» (1972) [19].

Окремої уваги потребують праці, у яких автори розглядають питання професійної освіти дорослих із точки зору соціології, культурології, політики. Наприклад, це роботи F. Balser «Початок освіти дорослих в Німеччині в першій половині ХІХ століття. Культурно-соціологічна інтерпретація» (1959) [3], W. Bründl «Характер і розвиток віденських центрів освіти для дорослих» (1958) [5], J. Henningsen «Новий напрям в веймарський період. Документи і тексти» (1960) [13].

Цікавим у контексті досліджуваної проблеми є виклад наукового дослідження німецького педагога А. Карр «Освітні ідеї Платона» («*Platon's Erziehungslehre*») (1833 р.), у якому автор використав поняття «андрагогіка» та довів доцільність навчання впродовж усього життя, неперервного удосконалення

професійної майстерності. Також А. Карр окремо вивчав професійну освіту дорослих, а саме освіту лікарів, солдатів, вчителів, ораторів, управлінців. Варто зазначити, що у своїй науковій праці А. Карр вивчав освіту дорослих з кількох точок зору: навчання, самовиховання, оволодіння компетентностями, саморефлексія, набуття життєвого досвіду [16].

Поруч із загальнопедагогічними науковими доробками варто окремо виділити й дослідження суто історіографічного характеру: С. Pache «Внесок Теодора Бойерле в освіту дорослих в Німеччині» (1971) [20], Н. Dräger «Товариство поширення народної освіти. Історичний звіт 1871–1914 рр.» (1975) [5], F. Pöggeler «Документування історії освіти дорослих. Натхнення для збору і просювання» (1981) [21], G. Fischer «Освіта дорослих у фашизмі. Історико-критичне дослідження стану і функцій освіти дорослих між 1930 і 1945 роками» (1981) [9], W. Göhring «Освіта в галузі свободи. Освіта дорослих в Австрії після 1945 року» (1983) [11], Н. Siemering «Навчання робітників у Відні та Берліні. Критичне розслідування» (1911) [26].

Установлено, що в останнє десятиріччя ХХ століття пошуки у галузі історії розвитку професійної освіти дорослих активізувались завдяки діяльності Європейського товариства досліджень освіти дорослих (ESREA). Учасники товариства досліджували процес становлення народної освіти у країнах Європи, вивчали питання професійного навчання дорослих у компаративному аспекті. Так, зокрема, було опубліковано працю «Історія освіти дорослих», у якій розкрито досвід діяльності народних шкіл для дорослих та асоціацій освіти дорослих [17]. Варто зазначити, що у цій науковій праці дослідження представлено з погляду «незалежного фахівця», який не робить власних висновків та не наводить міркувань, а лише констатує факти.

Наголосимо, що довгий час серед науковців питання професійного навчання дорослих не мали належної популярності, а професійні навчальні заклади не надавали достатньо уваги самостійному збору історичного матеріалу. Як наслідок, окремі результати досліджень були лише частково висвітлені загальною історіографією освіти і лише побіжно торкаються питань професійної освіти дорослих. Наприклад, у журналах із історії освіти («Міжнародний журнал історії освіти», «Педагогічна історія», «Щорічник досліджень в області історичної освіти», «Журнал музеїв і освіти») статті, присвячені проблемам навчання дорослих, зустрічаються лише зрідка [28].

Установлено, що деякі сучасні науковці надають значно більше уваги вивченню історії становлення та роликів теорії та практики освіти дорослих. Наприклад, німецький науковець W. Gieseke зазначає, що «без історичного усвідомлення і солідарності ми не можемо створювати нові ініціативи, не можемо говорити про освітні та наукові досягненнями, не розуміючи їх складності та процесу дослідження. Історична обізнаність, професійна обізнаність і професійні ідеї об'єднуються» [10, с. 107].

D. Nittel говорить про «неминуче» повернення в минуле з огляду на систему планування сучасної освітньої політики: «У сучасних умовах модернізації та розвитку суспільства інноваційна і далекоглядна позиція освітньої політики та позиція, котра орієнтована на минуле, на реконструкцію перспективних досліджень минулого, повинні бути тісно взаємопов'язані. Лише у такому випадку можна використовувати ресурси та сили, що діють за спиною педагогів» [18, с. 103].

Зважаючи на це, пропонуємо більш докладно розглянути педагогічні дослідження сучасних європейських науковців. Так, польська дослідниця А. Stopińska-Rajaк опублікувала працю «Польські традиції установ освіти дорослих в контексті навчання впродовж усього життя» [29]. У роботі розкрито діяльність польських навчальних закладів для дорослих ХІХ – початку ХХ століть, яке доводить тезу про те, що навчання впродовж усього життя не є новим явищем, а має давні корені та традиції. А. Stopińska-Rajaк переконує наукову спільноту у необхідності андрагогічних історичних пошуків, присвячених створенню навчальних закладів для дорослих загалом та закладів професійного навчання зокрема.

Німецький науковець Е. Rosenstock-Huessy розглядав професійну освіту дорослих крізь призму історії. Саме вплив історичних подій науковець визнавав одним із провідних чинників формування андрагогічної науки. Е. Rosenstock-Huessy писав, що потрібно аналізувати вплив подій минулого на розвиток навчання та освіти. Це дозволить уникнути повторення помилок [22].

Болгарський дослідник Ч. Катански у роботі «Андрагогічний підхід до якості та ефективності професійного навчання дорослих (ретроспективне дослідження)» розглядав питання забезпечення якості професійної освіти дорослих, розробив андрагогічну концепцію якості, яка враховує індивідуальні особливості дорослих учнів, специфіку організації освітнього процесу для дорослих та принципи їхнього навчання. Ч. Катански, на основі вивчення історіографічних джерел, обґрунтував андрагогічний підхід до проблеми професійного навчання дорослих, а також запропонував шляхи визначення ефективності навчання дорослих [2]. Науковець у роботі схарактеризував здобутки болгарської педагогічної теорії та практики в галузі освіти дорослих, зокрема він відзначив високий рівень розвитку провідних галузей освіти дорослих: професійне навчання, навчання безробітних, підготовка тренерів тощо. Поруч з перевагами, Ч. Катански окреслив і проблеми, які потребують вирішення, запропонував шляхи їх розв'язання в контексті розбудови системи навчання протягом усього життя. Наприклад, науковець довів, що необхідним є створення координаційного центру освіти дорослих, який би опікувався питаннями організації наукових досліджень, співпраці з урядовими та громадськими організаціями, удосконалення нормативно-правової бази, підготовки педагогічного персоналу для системи освіти дорослих, координації національних, регіональних та міжнародних програм, участі у проєктах, пов'язаних із розвитком освіти дорослих.

Для більш ґрунтовного розуміння історіографії проблеми освіти дорослих в Європі варто проаналізувати наукове дослідження D. Savicevic «Сучасні концепції андрагогіки: Європейські межі». У роботі автор окреслив історію становлення та розвитку професійної освіти дорослих, а також здійснив порівняно-педагогічний аналіз у галузі андрагогіки. Так, D. Savicevic у статті виклав результати компаративного аналізу проблеми освіти дорослих у десяти країнах Європи (Німеччина, Франція, Данія, Великобританія та Фінляндія, СРСР, Чехословаччина, Польща, Угорщина, Югославія) [23].

Поруч з цим автор розкрив свої думки щодо історії розвитку професійної освіти дорослих. На його переконання, витoki професійного навчання дорослих людей сягають у глибину століть до часів античності. D. Savicevic наводить переконливі аргументи на користь того, що Сократ, Платон, Аристотель, софісти, філософи Стародавнього Риму, мислителі епохи Ренесансу та педагоги-гуманісти

відстоювали необхідність професійного навчання протягом усього життя, вивчали форми та методи навчання дорослих, шляхи підвищення професійної компетентності в різні періоди життя, а також визначили вплив навчання на естетичний, соціальний та моральний розвиток дорослих учнів [25]. D. Savicevic, заглиблюючись в історіографію проблеми освіти дорослих, зазначив, що творцем андрагогіки є Я. Каменський, адже саме Я. Каменський відстоював думку про необхідність всебічної освіти для всіх верств населення незалежно від віку та матеріальних статків, закликав до заснування освітніх закладів для дорослих та підготовки педагогів-андрагогів.

У контексті досліджуваного питання вартим уваги є стаття «Історичні антецеденти, що формують концепції андрагогіки: порівняння джерел і коренів» словенського науковця J. Henschke, який переконливо довів, що ще до «друкованої появи» поняття «андрагогіка», у 1833 р. вчителі грецької мови та іврити використовували схожі слова, які певною мірою заклали передумови становлення андрагогіки та стали основою для обґрунтування наукових понять андрагогіки [14]. J. Henschke провів ґрунтовне історіографічне дослідження і виявив схожість багатьох слів в івриті та грецькій мові. Наприклад, це такі слова: вчитися – вчити – наставляти – вести, приклад – манера – модель.

Вартими уваги є результати педагогічних досліджень J. Draper, який впродовж тривалого часу вивчав питання професійної освіти дорослих, зокрема свої роботи він присвятив аналізу історичного розвитку андрагогіки. Серед чинників, які сприяли розвитку освіти дорослих, становленню андрагогічної науки та активізації науково-педагогічних пошуків, дослідник називав такі: розвиток соціальної філософії людини XVII і XVIII століть; робітничий рух початку ХХ століття в Німеччині і США; міжнародний розвиток навчання дорослих; спільні погляди щодо формування термінології різних країн; прогресивна філософія, що лежить в основі андрагогіки; стимулювання критичних дискусій і досліджень; потенціал теорії навчання дорослих [6].

Висновки. У ході наукового пошуку з'ясовано, що історіографічні здобутки вивчення проблеми професійної освіти дорослих у країнах Європи є широкими та ґрунтовними. Педагогічні розвідки в означеній галузі торкалися теоретичних аспектів навчання дорослих, вивчення досвіду організації освітнього процесу, історії становлення андрагогічної науки, емпіричних досліджень проблеми навчання дорослих європейців та деякі інші. Установлено, що низка історико-педагогічних праць європейських дослідників (H. Titgens, H. Drager, J. Olbrich, W. Seitter, D. Delors, E. Faure) являє собою комплексний аналіз проблем професійного навчання дорослих. Поруч із комплексними дослідженнями є окремі наукові праці щодо вивчення професійної освіти дорослих з точки зору соціології, культурології, політики (F. Balsler, W. Bründl, J. Henningsen), світової історії (A. Kapp, W. Gieseke, E. Rosenstock-Huessy), історіографії (C. Pache, H. Dräger, F. Pöggeler, G. Fischer, W. Göhring, H. Siemering), сучасних тенденцій розвитку професійного навчання дорослих з урахуванням здобутків минулих років (D. Nittel, A. Stopińska-Pająk, Ч. Катански, D. Savicevic).

Серед перспектив подальших досліджень у цьому напрямі варто приділити увагу питанням історіографії освіти дорослих в Україні, країнах Сходу, Західній Європі та Північній Америці, з'ясувати актуальні напрями педагогічних досліджень сучасних вітчизняних науковців, виявити тенденції та перспективи

розвитку професійної освіти дорослих як складової концепції навчання впродовж життя.

Список використаних джерел

1. Боярська-Хоменко А.В. Освіта дорослих в країнах Центральної та Східної Європи: ретроспективний аналіз : монографія. Харків : ХНПУ, Мітра, 2019. 376 с.
2. Катански, Ч. Андрагогически подход към качеството и ефективността на професионалното обучение на възрастни (ретроспективно изследване). *Bulgarian Journal of Science and Education Policy (BJSEP)*. 2009. Vol. 3, Nr. 1. P. 68-95.
3. Balser F. Die Anfänge der Erwachsenenbildung in Deutschland in der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts. Stuttgart, 1959. 186 s.
4. Bründl W. Eigenart und Entwicklung der Wiener Volkshochschulen. Wien, 1958. 218 s.
5. Dräger H. Die Gesellschaft für Verbreitung von Volksbildung. *Eine historisch-problemgeschichtliche Darstellung von 1871–1914*. Stuttgart, 1975. S. 112 – 124.
6. Draper J.A. The metamorphoses of andragogy. *The Canadian Journal for the Study of Adult Education*. 1998. 12(1). P. 3–26.
7. Engelbrecht H. Geschichte des Österreichischen Bildungswesens. Erziehung und Unterricht auf dem Boden Österreichs. Wien, 1995. 6 Bde. 246 s.
8. European Society for Research on the Education of Adults. URL : <http://www.esrea.org/?l=en> (accessed date: 05.09.2020).
9. Fischer G. Erwachsenenbildung im Faschismus. *Eine historisch-kritische Untersuchung über die Stellung und Funktion der Erwachsenenbildung zwischen 1930 und 1945*. Bensheim, 1981. 274 s.
10. Gieseke W. Professioneller Habitus und Geschichte. Aspekte der Geschichtsverbundenheit im Spannungsfeld von Habitus und professionellem Handeln. *Hessische Blätter für Volksbildung*. 1991. H. 2. S. 105–116
11. Göhring W. Bildung in Freiheit. Die Erwachsenenbildung in Österreich nach 1945. Wien, 1983. 146 s.
12. Günther G. Das Hamburger Volksheim 1901–1922. Die Geschichte einer sozialen Idee. Berlin, 1924. 228 s.
13. Henningsen J. Die Neue Richtung in der Weimarer Zeit. Stuttgart, 1960. 168 s.
14. Henschke J.A. Historical antecedents shaping conceptions of andragogy: A comparison of sources and roots. *Paper presented at the International Conference on Research in Comparative Andragogy*. Radovljica, Slovenia, 2010. S. 64–82.
15. Jodl F. 25 Jahre Volksbildung. Chronik des Wiener Volksbildungsvereines von 1887 bis 1912. Wien, 1912. 86 s.
16. Kapp A. Platon's Erziehungslehre, als Pädagogik für die Einzelnen und als Staatspädagogik. Minden und Leipzig, 1833. 324 s.
17. Künzel K. Kann es eine Geschichte der Erwachsenenbildung geben? *Zugänge zur Geschichte der Erwachsenenbildung* / Tietgens, H. (Hg.). Braunschweig, 1985. S. 128–156.
18. Nittel D. Editorial: Geschichtsverständnis und Berufsbewusstsein in der Erwachsenenbildung. *Hessische Blätter für Volksbildung*. 2010. H. 2. S. 103–104.
19. Olbrich J. Konzeption und Methodik der Erwachsenenbildung bei Eduard Weitsch. Stuttgart, 1972. 196 s.
20. Pache C. Theodor Bäuerles Beitrag zur deutschen Erwachsenenbildung. Stuttgart, 1971. 247 s.
21. Pöggeler F. Zur Dokumentation der Geschichte der Erwachsenenbildung. *Anregung zum Sammeln und Sichten*. Stuttgart: Kohlhammer, 1981. 124 s.
22. Rosenstock-Huessy E. *Andragogy*. 2006. URL : <http://www.argobooks.org/feringer-notes/t24.html> (accessed date: 05.09.2020).

23. Savicevic D. Modern conceptions of andragogy: A European framework. *Studies in the Education of Adults*. 1991. 23(3). P.179–201.
24. Savicevic D. The roots and evolution of andragogical ideas (Koreni I razvoj andragoskih ideja – in the Serb Language). Beograd: Serbia (formerly Yugoslavia) Institut za pedagogiju I andragogiju Andragosko drustvo Srbije, 2000. 136 s.
25. Seitter W. *Geschichte der Erwachsenenbildung. Eine Einführung*. Bielefeld, 2007. 200 p.
26. Siemering H. Arbeiterbildungswesen in Wien und Berlin. Eine kritische Untersuchung. *Freiburger volkswirtschaftliche Abhandlungen*. Karlsruhe, 1911. Bd. 1. 335 s.
27. Stern J.L. *Wiener Volksbildungswesen*. Jena, 1910. 36 s.
28. Stifter C.H. Erwachsenenbildung und Historiographie – Anmerkungen zu einem ungeklärten Verhältnis. *Zeitschrift für Weiterbildungsforschung*, 2010. Rep. 4 (33. Jg.). P. 38–51.
29. Stopińska-Pająk A. Polskie tradycje instytucji edukacji dorosłych w kontekście uczenia się całościowego. *Rocznik Andragogiczny*. 2015. T. 22. S. 289-300.
30. Vogel, M.R.. *Volksbildung im ausgehenden 19. Jahrhundert. Ein Beitrag zur Theorien- und Institutionengeschichte*. Stuttgart, 1959. 124 s.

References

1. Balsler, F. (1959). *Die Anfänge der Erwachsenenbildung in Deutschland in der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts*. Stuttgart.
2. Bründl, W. (1958). *Eigenart und Entwicklung der Wiener Volkshochschulen*. Wien.
3. Dräger, H. (1975). Die Gesellschaft für Verbreitung von Volksbildung. *Eine historisch-problemgeschichtliche Darstellung von 1871–1914* (s. 112 – 124). Stuttgart.
4. Draper, J.A. (1998). The metamorphoses of andragogy. *The Canadian Journal for the Study of Adult Education*, 12(1), 3–26.
5. Engelbrecht, H. (1995). *Geschichte des Österreichischen Bildungswesens. Erziehung und Unterricht auf dem Boden Österreichs* (6 Bdch.). Wien.
6. *European Society for Research on the Education of Adults* (2016). Retrieved from: <http://www.esrea.org/?l=en>.
7. Fischer, G. (1981). *Erwachsenenbildung im Faschismus. Eine historisch-kritische Untersuchung über die Stellung und Funktion der Erwachsenenbildung zwischen 1930 und 1945*. Bensheim.
8. Gieseke, W. (2010) Professioneller Habitus und Geschichte. Aspekte der Geschichtsverbundenheit im Spannungsfeld von Habitus und professionellem Handeln. *Hessische Blätter für Volksbildung*, 2, 105–116.
9. Göhring, W. (1983). *Bildung in Freiheit. Die Erwachsenenbildung in Österreich nach 1945*. Wien.
10. Günther, G. (1924). *Das Hamburger Volksheim 1901–1922. Die Geschichte einer sozialen Idee*. Berlin.
11. Henningsen, J. (1960). *Die Neue Richtung in der Weimarer Zeit*. Stuttgart.
12. Henschke, J.A. (1998). Historical antecedents shaping conceptions of andragogy: A comparison of sources and roots. In *Paper presented at the International Conference on Research in Comparative Andragogy* : Radovljica, Slovenia, September 10–13 (pp. 64–82). Radovljica.
13. Jodl, F. (1912). *25 Jahre Volksbildung. Chronik des Wiener Volksbildungsvereines von 1887 bis 1912*. Wien.
14. Kapp, A. (1833). *Platon's Erziehungslehre, als Pädagogik für die Einzelnen und als Staatspädagogik*. Minden und Leipzig.

15. Künzel, K. (1985). Kann es eine Geschichte der Erwachsenenbildung geben? In Tietgens, H. (Hg.) *Zugänge zur Geschichte der Erwachsenenbildung* (S. 128–156). Braunschweig.
16. Nittel, D. (2010). Editorial: Geschichtsverständnis und Berufsbewusstsein in der Erwachsenenbildung. *Hessische Blätter für Volksbildung*, 2, 103–104.
17. Olbrich, J. (1972). *Konzeption und Methodik der Erwachsenenbildung bei Eduard Weitsch*. Stuttgart.
18. Pache, C. (1971). *Theodor Bäuerles Beitrag zur deutschen Erwachsenenbildung*. Stuttgart.
19. Pöggeler, F. (1981). Zur Dokumentation der Geschichte der Erwachsenenbildung. *Anregung zum Sammeln und Sichten*. Stuttgart: Kohlhammer.
20. Rosenstock-Huessy, E. (2006). *Andragogy*. Retrieved from: <http://www.argobooks.org/feringer-notes/t24.html>.
21. Savicevic, D. (1991). Modern conceptions of andragogy: A European framework. *Studies in the Education of Adults*, 23(3), 179–201.
22. Savicevic, D. (2000). *The roots and evolution of andragogical ideas (Koreni i razvoj andragoskih ideja – in the Serb Language)*. Beograd: Serbia (formerly Yugoslavia) Institut za pedagogiju i andragogiju Andragosko drustvo Srbije.
23. Seitter, W. (2007). *Geschichte der Erwachsenenbildung. Eine Einführung*. Bielefeld.
24. Siemering, H. (1911). Arbeiterbildungswesen in Wien und Berlin. Eine kritische Untersuchung. *Freiburger volkswirtschaftliche Abhandlungen* (Bd. 1). Karlsruhe.
25. Stern, J. L. (1910). *Wiener Volksbildungswesen*. Jena.
26. Stifter, C. H. (2010). Erwachsenenbildung und Historiographie – Anmerkungen zu einem ungeklärten Verhältnis. *Zeitschrift für Weiterbildungsforschung*, 33(4), 38–51.
27. Stopińska-Pająk, A. (2015). Polskie tradycje instytucji edukacji dorosłych w kontekście uczenia się całościowego. *Rocznik Andragogiczny*, 22, 289-300.
28. Vogel, M.R. (1959). Volksbildung im ausgehenden 19. Jahrhundert. *Ein Beitrag zur Theorien- und Institutionengeschichte*. Stuttgart.
29. Boiarska-Khomenko, A.V. (2019). Osvita doroslykh v krainakh Tsentralnoi ta Skhidnoi Yevropy: retrospektyvnyi analiz : monohrafiia [Adult education in Central and Eastern Europe: a retrospective analysis: a monograph]. Kharkiv : KhNPU, Mitra.
30. Katansky, Ch. (2009). Andrahohychesky podkhod kьm kachestvoto y efektyvnostta na profesyonallnoto obuchenye na vьzrastny (retrospektyvno yzsledvane) [Andragogical approach to the quality and effectiveness of adult vocational training (retrospective study)]. *Bulgarian Journal of Science and Education Policy (BJSEP)*, 3(1), 68–95.

Anna V. Boiarska-Khomenko

Doctor of Pedagogical Sciences,

Associate Professor of Department of Pedagogy,

H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University,

Kharkiv, Ukraine

e-mail: anna.boiarskahomenko@hnpu.edu.ua

ORCID: 0000-0002-1818-3074

HISTORIOGRAPHICAL ASPECT OF THE PROBLEM OF ADULTS' PROFESSIONAL EDUCATION RESEARCH IN THE EUROPEAN COUNTRIES

The relevance of the study of the historiography of adult vocational education was proved in the article. The urgency of adult education is reflected in Ukrainian and European regulations. Historiographical achievements of studying the problem of

vocational education of adults in European countries have been generalized and systematized. Andragogical research by European scientists was both theoretical and empirical. Theorists of adult education in their scientific works focused on a comprehensive study of the problems of vocational training of adults. They are: H. Titgens, H. Drager, J. Olbrich and W. Seitter, D. Delors, E. Faure. Researchers from different European countries have systematized the historiography of the development of vocational education of adults in their country. They are: H. Engelbrecht, F. Jodl, G. Günther, M. Vogel, J. Olbrich. Some scholars have presented the history of adult vocational education in terms of classical chronology, while others have presented it in terms of sociology, culturology and politics. They are: W. Bründl, F. Balsler, J. Henningsen, A. Kapp, C. Pache, G. Fischer, W. Göhring, H. Siemering. In the last decade of the twentieth century, research in the field of the history of adult vocational education has intensified. Researchers studied the process of formation of public education in European countries, the issues of vocational training of adults in a comparative aspect, the formation and development of the theory and practice of adult education. They are: D. Savicevic, J. Henschke, J. Draper, C. Katanski, E. Rosenstock-Huessy, A. Stopińska-Pająk, D. Nittel, W. Gieseke. Also, the research of modern researchers in this field relates to the study of theoretical aspects of adult learning, analysis of the experience of the educational process, the history of andragogy, empirical research on the problem of adult learning Europeans and some others.

Keywords: *adult education; professional adult education; lifelong learning; European countries; historiography; andragogy.*

Надійшла до редакції 30.09.2020 року

Григорій Голиш

кандидат історичних наук, доцент,
директор наукової бібліотеки ім. М. Максимовича
Черкаського національного університету ім. Б. Хмельницького,
м. Черкаси, Україна
e-mail: biblioteka.cnu@gmail.com
ORCID ID: 0000-0001-5203-0859

ІЗ ДОСВІДУ РЕКОНСТРУКЦІЇ ІСТОРІЇ СІЛЬСЬКОГО ШКІЛЬНИЦТВА

Метою статті визначено розкриття досвіду реалізації доволі непростого історико-краєзнавчого проєкту: реконструкції історії сільського шкільництва на мікрорівневому та регіональному рівнях. Визначено основні етапи евристичних зусиль задля досягнення поставлених дослідницьких завдань. Зроблено акцент на важливості формування належної джерельної бази дослідження освітянської минувшини, яка має бути репрезентована як архівними матеріалами, оприлюдненими документами, стародруками, так і наративними джерелами та надбаннями «усної історії». Подано пропозиції щодо типової структури відповідного видання та уніфікований алгоритм висвітлення минулого й сучасного сільської школи. Зокрема, на думку автора, у кожній структурній частині історичного блоку має подаватися стисла характеристика місцевих умов розвитку школи, динаміка вдосконалення матеріально-технічної та навчально-методичної бази, особливості тогочасних навчальних програм і планів, специфіка організації навчально-виховного процесу та позакласної й позашкільної роботи, кількісні та якісні показники складу педагогічного колективу, аналіз питань матеріального становища суб'єктів навчально-виховного процесу, опис учнівського приладдя, аксесуарів, шкільного одягу, організація харчування, дозвілля. Підкреслено, що окремим сегментом дослідження історії сільського шкільництва має бути стислий опис досягнень найвідоміших випускників школи. Доречним є застосування науково-популярного стилю викладу та супровід тексту ілюстративним фоторядом. Зроблено висновок про те, що реконструкція історії національної освіти через мікрорівневі зрізи у вигляді літопису сільської школи має свою специфіку як у концептуально-методологічному, так і евристично-методичному плані. Водночас цей дослідницький сегмент вбачається досить перспективним і гносеологічно привабливим.

Ключові слова: школа; сільське шкільництво; національна освіта; випускник; мікрорівневе дослідження; джерело; уніфікований алгоритм; видавничий проєкт.

Постановка проблеми. В історичному бутті людства справді доленосне місце займає освітня сфера, і в цьому зв'язку варто нагадати мудру сентенцію французького мислителя XVIII ст. Ж. Дантона: «Після хліба найважливіша для народу школа». Саме тому проблема розвитку шкільництва постійно знаходиться в епіцентрі громадсько-політичних і дослідницьких дискусій та студій. Нині зростає науковий інтерес до історії національної освіти, яка є невичерпним джерелом духовного досвіду, нагромадженого попередніми поколіннями та переконливою ілюстрацією драматичних колізій української самоідентифікації. Як модель відповідного етапу суспільного розвитку, освіта фокусує в собі як рівень цивілізованості соціуму, так і його суперечності й проблеми.

Справді, неперехідну актуальність має наукове осягнення минувшини сільської школи, котра виступає головним оберегом села, його провідним духовним центром. Загальне найкраще пізнається через конкретне, а тому доволі перспективним вбачається дослідження сільської освіти на регіональному рівні, зокрема – на прикладі історії окремих шкіл, забезпечуючи в такий спосіб мікрорівневий зріз проблеми.

Нами напрацьовано певний досвід дослідження названої тематичної ніші. Відтак, з огляду на фактичну відсутність спеціальних праць методологічного та прикладного характеру з цієї проблеми, **метою** запропонованої статті є розкриття досвіду реалізації доволі непростого історико-краєзнавчого проекту на прикладі написання нами книги з історії Благодатнівської (раніше Богушковослобідчанської, Чапаєвської) школи ім. Г. П. Берези (Золотоніський район, Черкащина). Вмотивованість цього дослідницького задуму є очевидною з огляду на те, що автор книги – випускник названої школи, а потім упродовж майже 40 років її вчитель, зокрема 14 років – директор.

Виклад основного матеріалу. Реалізація названого краєзнавчого проекту тривала понад п'ять років і супроводжувалася неабиякими труднощами й проблемними ситуаціями. На стартовому етапі цієї роботи було розроблено концепцію та проспект змісту майбутньої книги, сформовано алгоритм гносеологічних зусиль. Вказане стало предметом обговорення на спеціальних засіданнях кафедри історіографії, джерелознавства і спеціальних історичних дисциплін Черкаського національного університету ім. Б. Хмельницького та президії правління обласної організації Національної спілки краєзнавців України.

Для нагромадження емпіричного матеріалу в результаті кількарічних пошуків було опрацьовано джерела різних типів (писемні, речові, усні, зображальні), походження (колективні, особові), видової ознаки (актові, документальні, наративні). Пріоритетне місце у джерельній базі зайняли архівні документи.

Зокрема, цінна інформація для нашого дослідження була почерпнута із фондів Центрального історичного архіву (місто Київ). На основі цих матеріалів удалося встановити точні дати документально засвідченого заснування Богушковослобідчанських церковно-парафіяльної (1861 р.) та земської початкової (1874 р.) шкіл, а також дізнатися про їхні контингенти й джерела фінансування [20, арк. 19].

Із фондів Центрального держархіву вищих органів влади й управління було взято відомості про особливості організації навчання дітей в під-окупаційній Україні (1941 – 1944 рр.), а також у повоєнний час [19, арк. 51]. Репрезентативними виявилися також матеріали, що зберігаються в Центральному державному кінофотофоноархіві ім. М. Пшенишного [21]. Тут було віднайдено як фотоматеріали, так і кінострічки, присвячені перебігу життя в Чапаєвці 1930-х – 50-х рр.

Суттєво розширили інформацію з історії названої школи й документи, що зберігаються в обласних держархівах Київської [5, арк. 13], Полтавської [6, арк. 10] та Черкаської областей [7, арк. 1–21]. Особливо важливе місце в джерельній базі зайняли матеріали архіву Благодатнівської школи, де зберігається шкільна документація (від 1944 р. до сьогодення). Це книги наказів [наприкл., 10], алфавітні книги [наприкл., 2], протоколи засідань педагогічних рад [наприкл., 15], батьківського комітету [наприкл., 14], класні журнали [наприкл., 8] тощо. Годі й шукати репрезативнішого підґрунтя для реконструкції шкільного повсякдення в історичному часі, аніж архів закладу освіти.

Цінні відомості до цієї мікрорівневої інформації містять і окремі документи обласного управління [наприкл., 1] та районного відділу освіти [наприкл., 11]. Це різного роду розпорядчі документи, акти перевірки школи тощо.

Стали в пригоді й стародруки, статистичні збірники, звітні документи, оприлюднені в різні роки. Для прикладу, це: «Третій подвірно-господарський перепис в Полтавській губернії за 1910 р.» [18], «Клірова книга Полтавської єпархії за 1902 р.» [9], «Додаток до звіту Золотоніської земської управи за 1908 р.» [13], «Збірник постанов з народної освіти повітових земських зборів за 1905 р.» [17] та ін.

Інформативно насиченими для реалізації дослідницьких завдань виявилися й матеріали місцевої ретроперіодики різних років, що дозволили синхронізувати та персоніфікувати фактичний матеріал Це, зокрема, часописи «Полтавские губернские ведомости», «Полтавщина», «Золотоніський голос», «Червоний Жовтень», «Більшовик Полтавщини», «Радянська Золотоніщина», «Прапор Леніна», «Златокрай», «Вісник Золотоніщини» та ін. Цінну інформацію про шкільне життя Чапаєвки другої половини 1930-х років вдалося виявити в загальносоюзному журналі «Огонек» [16, с. 3–11]. Попри певну тенденційність і суб'єктивний характер мас-медійних матеріалів вони мають значну інформаційну цінність.

Конструюванню відправних положень із реконструкції шкільного повсякдення допомогло звернення до збірників офіційних документів: законів СРСР та УРСР, України з питань розвитку освіти, а також наказів та інструкцій профільного міністерства, розпоряджень органів місцевої влади та управління тощо. Серед документальних видань такого ґатунку варто виділити збірник, що містить владні документи з розвитку радянської освіти від 1917 до 1973 р. [12].

Широко залучені й джерела особового походження. Серед наративу варто виділити спогади, щоденники, епістолярій суб'єктів освітніх процесів. Послугуючись методиками «усної історії» нами, на основі розробленого запитальника, було проведено анкетування й інтерв'ювання щонайменше 300 вчителів та колишніх учнів Благодатнівської школи.

Корисну інформацію було виявлено й у фондах народного музею «Пам'ять» цієї школи. Так, у відділі історії закладу названого музею зберігаються унікальні документи, а також різноманітні речові пам'ятки та зображальні джерела.

Як бачимо, історико-краєзнавче дослідження регіонального шкільництва передбачає використання диверсифікованої й досить розлогої джерельної бази. Лише за такої умови дослідник може сподіватися на достатньо об'єктивне і всебічне висвітлення освітньої минушини.

Важливим етапом реалізації авторського задуму стала попередня апробація результатів дослідження, а відтак на сторінках наукової й медійної періодики було опубліковано щонайменше 40 великих і малих розвідок з історії й сьогодення школи та дотичних до теми сегментів. Чимало місця питанням розвитку освіти відведено нами й на сторінках фундаментального дослідження «Подорож Златокраєм» [4]. Окрім цього, дослідницькі матеріали з історії регіональної освіти було оприлюднено на близько 10 конференціях та симпозіумах міжнародного, всеукраїнського та регіонального рівнів.

Розмірковуючи з приводу структури та змісту майбутньої книги, ми, послугуючись заданою концепцією, найперше виходили з того, що специфіка історико-краєзнавчих видань, на відміну від класичних академічних студій, передбачає незмірно більшу конкретизацію, деталізацію й персоніфікацію поданої інформації, ширші можливості вивчення освітніх процесів безпосередньо слідами подій. Нами було обрано проблемно-хронологічний принцип викладу матеріалу, а часовий континуум дослідження охопив понад 370 років (від передісторії сільського шкільництва в XVII ст. до наших днів). Такий значний хронологічний відтинок дослідження породив чималі труднощі і змусив автора бути гранично лаконічним у описі подій. Шкільний літопис подано на широкому тлі генези та розвитку національної освіти, що надало дослідженню більшої вагомості.

Композиційно книга [3] складається із 11 структурних складових – розділів. Перший («Пракоріння») висвітлює передісторію богушковослобідчанського шкільництва від середини XVII до 1861 р., другий («На світанні») охоплює період 1861–1917 рр.), третій («У період революційних потрясінь і НЕПу») – добу української революції та нової економічної політики, у 4-му («Незабутнє») йде мова про 1930-ті роки, 5-й («У воєнному вирі») і 6-й («Мов Фенікс із попелу») оповідає про тяжкі випробування 1940-х рр., 7-й («Розгін») та 8-й («На бистрині») присвячені історії школи в 1950-х – першій пол. 80-х рр.,

9-й «Будова, перебудова, розбудова») – періоду горбачовської перебудови та початкового етапу українського державотворення, у 10-му («На порозі третього тисячоліття») розкриваються особливості сучасного етапу розвитку школи.

Найбільш змістовно наповненим і об'ємним виявився завершальний, 11-й розділ («Школа слава випускниками»), який містить стислі нарисові оповіді про 220 колишніх учнів школи, котрі сягнули життєвих вершин. А це понад 100 орденоносців (в їхньому числі – Герой праці й повний кавалер ордена Слави), 11 заслужених працівників, 8 докторів, 11 кандидатів наук, понад 120 вищих офіцерів, троє відомих письменники, заслужена артистка, 14 майстрів спорту, три заступники міністрів, сотні управлінців, вчителів, інженерів, медиків, діячів культури.

Нами обрано уніфікований алгоритм висвітлення минулого й сучасного сільської школи. Зокрема, в кожній структурній частині історичного блоку подається стисла характеристика місцевих умов розвитку школи, потім розповідається про вдосконалення матеріально-технічної та навчально-методичної бази, з'ясовуються особливості тогочасних навчальних програм і планів, специфіка організації навчально-виховного процесу та позакласної й позашкільної роботи, аналізуються кількісні та якісні показники складу педагогічного колективу, вивчаються питання іміджу школи в регіональній і національній освітніх спільнотах. Важливе місце відведено й шкільній повсякденності як вагомому складнику історичної антропології. Зокрема, детальному опису піддається учнівське приладдя, аксесуари, шкільний одяг, організація харчування, дозвілля тощо. Не оминаються й питання матеріального становища суб'єктів навчально-виховного процесу на різних етапах історії школи.

Кращому орієнтуванню читача в тексті книги сприятимуть і вміщені в ній іменний (800 імен) та географічний (500 об'єктів) покажчики. Науково-довідковий апарат видання посилений і розлогими анотаціями англійською та російською мовами. Текст видання супроводжується 8-ма ілюстративними блоками на глянцевому папері. Це понад 300 світлин: сюжетних і портретних, архівних і сучасних, документальних і персоналістичних; від поч. ХХ ст. до сьогодення. Ці ілюстративні матеріали мають значний пізнавально-виховний потенціал, і водночас виконують самодостатню інформативну роль.

Обираючи стиль викладу матеріалу і жанр видання, ми віддали перевагу науково-популярному моновиданню зі значними елементами публіцистики. Більшій читабельності сприятимуть як літературно оформлені рубрики структурних частин, так і подані на початку кожного розділу по два епіграфи-сентенції.

Насамкінець заторкнемо досить проблемну, фінансову складову реалізації видавничого проекту. В нашому випадку це виразилося в сумі понад 30 тис. грн. при накладі всього 300 примірників. Указана сума на скооперованих і благодійних засадах була зібрана майже винятково випускниками Чапаєвської школи, що є цілком логічним.

Висновки. Підсумовуючи, варто зазначити, що реконструкція історії національної освіти через мікрорівневі зрізи у вигляді літопису сільської школи має свою специфіку як у концептуально-методологічному, так і в евристично-методичному плані. Не претендуючи на вичерпність і бездоганність поданих рекомендацій щодо реалізації такого роду видавничих проектів, все ж уважаємо, що наш досвід у цій царині заслуговує на певну увагу, або принаймні може розглядатися як започаткування відповідної методологічної дискусії. Водночас цей дослідницький сегмент вбачається досить перспективним і ґносеологічно привабливим.

Список використаних джерел

1. Акт комплексної перевірки роботи педколективу Чапаєвської середньої школи Черкаським облвно за 1978 р. *Архів управління освіти Черкаської ОДА.*
2. Алфавітна книга Чапаєвської середньої школи за 1944 – 1948 рр. *Архів Благодатнівської ЗОШ І–ІІІ ст. ім. Г. П. Берези.*

3. Голиш Г. М. Кризь роки й епохи. Історія і сучасність Чапаєвської школи. Черкаси : Вертикаль, 2010. 284 с. : іл., фото.
4. Голиш Г. М., Голиш Л. Г., Пономаренко М. Ф. Подорож Златокраєм : нарис історії і сьогодення Золотоніського району. Черкаси : Вертикаль, 2008. 572 с. : іл., фото.
5. Державний архів Київської області. Ф. Р-2362. Оп. 6. Спр. 44.
6. Державний архів Полтавської області. Ф. Р-4085. Оп. 3. Спр. 38.
7. Державний архів Черкаської області. Ф. Р-1717. Оп. 1. Спр. 1.
8. Класний журнал учнів 7 класу за 1947/48 навч. рік. *Архів Благодатнівської ЗОШ I – III ст. ім. Г. П. Берези.*
9. Клировая книга Полтавской епархии за 1902 годъ. Полтава, 1903. 126 с.
10. Книга наказів Чапаєвської середньої школи за 1948–1951 рр. *Архів Благодатнівської ЗОШ I–III ст. ім. Г. П. Берези.*
11. Наказ по Золотоніському райво про схвалення досвіду роботи колективу Чапаєвської ЗОШ I–III ст. з питань екологічного виховання учнів. 1995 р. *Архів відділу освіти Золотоніської РДА.*
12. Народное образование в СССР : сборник документов 1917–1973 гг. М. : Педагогика, 1974. 559 с.
13. Приложение к отчету Золотоношской уездной управы за 1908 годъ. Золотоноша, 1909. 145 с.
14. Протоколи засідань батьківського комітету Чапаєвської середньої школи за 1951 – 1955 рр. *Архів Благодатнівської ЗОШ I–III ст. ім. Г. П. Берези.*
15. Протоколи засідань педагогічної ради Чапаєвської середньої школи за 1970 – 1974 рр. *Архів Благодатнівської ЗОШ I–III ст. ім. Г. П. Берези.*
16. Рудный В. Чапаевка. *Огонек. 1938. № 13. С. 3–10.*
17. Сборник постановлений по народному образованию уездных земских собраний Полтавской губернии за 1905 годъ. Полтава, 1907. 187 с.
18. Третья подворно-хозяйственная перепись в Полтавской губернии за 1910 г. Золотоношский уезд. Полтава, 1913. 276+30 с.
19. Центральний державний архів вищих органів влади й управління України. Ф. 4620. Оп. 3. Спр. 324.
20. Центральний державний історичний архів у м. Київ. Ф. 707. Оп. 41. Спр. 95.
21. Центральний державний кінофотофоноархів ім. Г. С. Пшенишного. Од. зб. 54, 65, 87 та ін.

References

1. Akt kompleksnoi perevirky roboty pedkolektyvu Chapaievskoi serednoi shkoly Cherkaskym oblvno za 1978 r. [Act of the complex check of work of pedagogical staff at Chapayivska secondary school by Cherkassy regional education administration for 1978] (1978). Arkhiv upravlinnia osvity Cherkaskoi ODA [Archive of the Education Department of Cherkasy Regional State Administration], [in Cherkassy], [in Ukrainian].
2. Alfavitna knyha Chapaievskoi serednoi shkoly za 1944–1948 rr. [Alphabet book of Chapaievska secondary school for 1944 – 1948] (1944–1948). Arkhiv Blahodatnivskoi ZOSh I–III st. im. G. P. Berezy [Archive of Blahodatnivska Secondary School of the 1st to 3rd levels named after G. P. Bereza], [in Chapaievka], [in Ukrainian].
3. Golysh, G. M. (2010). Kriz roky y epokhy. Istorii i suchasnist Chapaievskoi shkoly [Through the years and eras. History and modernity of Chapayivska school]. Cherkasy : Vertykal [in Ukrainian].
4. Golysh, G. M., Golysh, L. G. & Ponomarenko, M. F. (2008). Podorozh Zlatokraiem : narysistorii i sohodennia Zolotoniskoho raionu [Journey through Zlatokray: an essay on the history and present of Zolotonosha district]. Cherkasy : Vertykal [in Ukrainian].
5. State Archives of Kyiv Oblast, Kyiv (n.d.). Fund R-2362. Inventory 6. File 44 [in Ukrainian].

6. State Archives of Poltavaska Oblast, Poltava (n.d.). Fund R-4085. Inventory 3. File 38 [in Ukrainian].
7. State Archives of Cherkasy Oblast, Cherkasy (n.d.). Fund R-1717. Inventory 1. File 1 [in Ukrainian].
8. Klasnyi zhurnal uchniv 7 klasuza 1947/48 navch. rik [Class journal of 7th grade pupils for 1947/48 academic year] (1948). Arkhiv Blahodatnivskoi ZOSh I–III st. im. G. P. Berezy [Archive of Blahodatnivska Secondary School of the 1st to 3rd levels named after G. P. Bereza], [in Chapaevka], [in Ukrainian].
9. Klyrovaia knyha Poltavskoi eparkhyy za 1902 god [Clerical book of Poltava diocese for 1902] (1903). Poltava, 1903. 126 p.
10. Knyha nakaziv Chapaievskoi serednoi shkolyza 1948–1951 rr. [Book of orders of Chapayivska secondary school for 1948–1951] (1948–1951). Arkhiv Blahodatnivskoi ZOSh I – III st.im. G. P. Berezy [Archive of Blahodatnivska Secondary School of the 1st to 3rd levels named after G. P. Bereza], [in Chapaevka], [in Ukrainian].
11. Nakaz po Zolotoniskomu raivo pro skhvalennia dosvidu roboty kolektyvu Chapaievskoi ZOSh I–III st. z pytan ekolohichnoho vykhovannia uchniv [Order on Zolotonosha district department of education on approval of the experience of the staff of Chapaev secondary school of the 1st to 3rd levels on the pupils' environmental education] (1995). Arkhiv viddilu osvity Zolotoniskoi RDA [Archive of the Department of Education of Zolotonosha Regional State Administration], [in Zolotonosha], [in Ukrainian].
12. Narodnoe obrazovanie v SSSR : sbornik dokumentov 1917–1973 gg. [Public education in the USSR: collection of documents from 1917-1973] (1974). Moskva : Pedagogika [in Russian].
13. Prilozhenie k otchetu Zolotonoshskoj uездnoj upravy za 1908 god [Appendix to the report of the Zolotonosha district government for 1908. Zolotonosha, 1909] (1909). Zolotonosha [in Russian].
14. Protokoly zasidan batkivskoho komitetu Chapaievskoi serednoi shkoly za 1951 – 1955 rr. [Minutes of meetings of the parent committee of Chapayev secondary school for 1951 - 1955] (1951–1955). Arkhiv Blahodatnivskoi ZOSh I–III st. im. G. P. Berezy [Archive of Blahodatnivska Secondary School of the 1st to 3rd levels named after G. P. Bereza], [in Chapaevka], [in Ukrainian].
15. Protokoly zasidan pedahohichnoi rady Chapaievskoi serednoi shkoly za 1970 – 1974 rr. [Minutes of meetings of the pedagogical council of Chapayev secondary school for 1970 - 1974] (1970–1974). Arkhiv Blahodatnivskoi ZOSh I–III st.im. G. P. Berezy [Archive of Blahodatnivska Secondary School of the 1st to 3rd levels named after G. P. Bereza], [in Chapaevka], [in Ukrainian].
16. Rudnyi, V. (1938). Chapaevka. Ohonek, 13, 3–10 [in Russian].
17. Sbornik postanovlenij po narodnomu obrazovaniyu uездnykh zemskikh sobranij Poltavskoj gubernii za 1905 god [Collection of resolutions on public education of parish county-level assemblies of Poltava governorate for 1905.] (1907). Poltava [in Russian].
18. Tretya podvorno-khozyajstvennaya perepis v Poltavskoj gubernii za 1910 g. Zolotonoshskij uезд [The third household census in Poltava governorate in 1910. Zolotonosha parish]. (1913). Poltava [in Russian].
19. Central State Archives of Supreme Bodies of Power and Government of Ukraine, Kyiv (n.d.). Fund 4620. Inventory 3. File 324.
20. Central State Historical Archives of Ukraine, Kyiv (n.d.). Fund 707. Inventory 41. File 95.
21. H. Pshenychny Central State CinePhotoPhono Archives of Ukraine, Kyiv (n.d.). Archive storage units 54, 65, 87 and other.

Hryhorii M. Holysh

Candidate of Historical Sciences, Associate Professor,
Director of M. Maksymovych Research Library,
Bohdan Khmelnytsky National University,
Cherkasy, Ukraine

e-mail: biblioteka.cnu@gmail.com

ORCID ID: 0000-0001-5203-0859

FROM THE EXPERIENCE OF RURAL SCHOOLING RECONSTRUCTION

The article aims at sharing the realization of the experience of a rather complex regional history project: the reconstruction of rural schooling history at the regional and micro level. It outlines the major stages of heuristic effort to solve the determined research tasks. The accent has been made on the importance of the source basis for the educatory past studies that ought to be represented by archive materials, exposed documents, incunabula as well as narrative sources and “oral history” assets. The paper offers the structure model of the corresponding edition alongside with the unified algorithm of highlighting the rural school past and the present state. In particular, the author believes that every structural part of a historical block should comprise a concise characterization of: the local conditions of school development; the school material, technical and methodological basis development dynamics; the syllabi and curricula particularities; the specificity of educational process as well as of extracurricular and extramural activity organization, the quantitative and qualitative indices of the teaching staff structure; the analysis of educational process subjects’ living standards; the pupils’ equipment, stationary, accessories and school form; catering and leisure organization. The author emphasizes, that a concise account of most prominent school graduates’ accomplishments should make a separate segment of rural schooling studies. For such projects the use of popular-science style of writing is recommended, whereas the text requires appropriate photo illustrations. The paper provides implication for the conceptual-methodological and heuristic specificity of a rural school chronicle as national education history reconstruction through micro level cross section. On balance, this research vector has good prospects and is gnoseologically attractive.

Key words: *school; rural schooling; national education; graduate; microlevel research; source; unified algorithm; publishing project.*

Надійшла до редакції 11.11.2020 року

Alla Durdas

Researcher of the Department
of Pedagogical Source Studies and Biographistics,
V. O. Sukhomlynskyi State Scientific and Pedagogical Library of Ukraine,
Kyiv, Ukraine
e-mail: durdas@ukr.net
ORCID ID: 0000-0001-6456-6108

SECONDARY EDUCATION IN UKRAINE AND FRANCE: CURRENT TRENDS

The article deals with the current trends in the transformation of general secondary education in Ukraine and France, the role of the European integration processes in these transformations and prospects for further development of secondary education in Ukraine and France. The role of globalization, which affects all spheres of public life, including secondary education, has been revealed. The humanization of education, an integral part of the reform and democratization of public life, has been identified as an important trend in the development of general secondary education in Ukraine at the beginning of the 21st century. The shift of emphasis from the teacher's educational activity to educational and cognitive, labor, artistic, exploratory, research and other teacher's activities in cooperation with a pupil has been noted. The article mentions the introduction of child-centeredness in teaching, i.e. orientation to the needs of a pupil. An important trend in the education of the 21st century is the tendency to continuity of education, the essence of which is constant deepening of general and professional training, the transformation of education into a process that lasts throughout life. Informatization of education is mentioned in the article as a global trend. The article reveals the features of the French secondary education. Modern tendencies in the French secondary education have been characterized, in particular an obligatory inclusion of a pupil into professional activity. The trend in French secondary education concerning the moral education of the French schoolchildren and division of the complex of moral education into four meaningful groups have been noted: the main categories of morality; public life and respect for others; thrifty attitude to the property of others, especially to the public property; self-esteem, etc. The extension of the period of compulsory education for schoolchildren under 18 in France has been emphasized.

Keywords: *trends; transformation; secondary education; globalization; European integration; humanization, moral education, personality-oriented learning.*

Formulation of the problem. Today Ukraine's education is undergoing transformations in line with global and European trends. Given this, it is important not only to know but also to take into account the theoretical and practical experience of the European countries in educational policy, strategies and tactics for the development of schools in the XXI century. The countries which are the leaders of the European integration, including France, are of particular interest in this context. Today, reforms in the French school education are largely subordinated to the tasks of its integration into the European educational space.

At the same time, the French education system is considered to be one of the most advanced in the world. Its main features include the predominance of state educational

institutions and free education for everyone, including foreigners, as well as almost the same quality of education both in the capital and in the provinces.

The analysis of recent research and publications. The problems of the development of general secondary education in independent Ukraine are studied by Ukrainian scientists: L. Berezivska, O. Demianenko, V.V. Halakh, H.V. Kasianov, Y.V. Krasniakov, V. Kremen, Y.O. Molchanova, L. Ovdiyenko, N.H. Protasova, O.Y. Savchenko O.V. Sukhomlynska. Thus, L. Berezivska notes that "... The mainstream ways for reforming general secondary education became the main ones for the development of school education in independent Ukraine: definition of the state standards of all levels of general secondary education; the contents of general education and relevant basic disciplines; introduction of the integral and variant principles of training; reforming the structure of general educational institutions in accordance with the levels of education and the needs of the regions; cooperation of general educational institutions with higher educational institutions; development of a network of general educational institutions with various forms of ownership, etc. [4, p. 20]; L. Ovdiyenko emphasizes that in the modern school "along with positive achievements that have withstood the change in social transformations, many negative things have remained too"[12, p. 101-105]; O. Demyanenko, argues that in the context of the transformation of the space of communication and education, changes in culture in general, only a reasonable, thinking person is able to assess the observed processes, to identify their negative and positive aspects for building new educational models aimed at preserving and developing culture [6]; O. Lokshyna in her research analyzes the philosophical and theoretical foundations of the selection and structuring of the contents of school education, determines the directions for its development in the EU member states and, on the basis of this, draws conclusions about the prospects of the experience of the EU countries for the modernization of the national school [9]. N. Vyshnevskaya in her works highlighted the general trends in the development and improvement of educational systems in the USA, Germany, Great Britain, France and other countries. Among other things, the standardization of the contents of education has been highlighted as the dominant of most educational reforms of the 1980s - 1990s. Among the main reasons hindering the entry of the post-Soviet republics into the European community, there is a low scientific, technological, cultural and educational level of the population, stereotypes inherited from the totalitarian regime [14, p. 10-15].

The Ukrainian and foreign scientists have dedicated their works to the study of the general secondary education system in France: Zh. Arutiunov, B. Vulfson, O. Hopanchuk, O. Dzhurynskyi, H. Yehorov, L. Ziazun, B. Ilichko, A. Kalosh, N. Lavrychenko, O. Lysova, M. Leshchenko, Z. Malkova, O. Matviienko, V. Mitina, O. Ovcharuk, V. Pylypivskyi, L. Pukhovska, F. Savua, O. Sapova, I. Uvarov, A. Shopin, T. Yarkina and others. However, it should be noted that the rapid changes that are taking place in the French school in the conditions of the formation of a single European educational space require their purposeful monitoring and scientific analysis.

The purpose of the article is to study modern trends in the development of general secondary education in Ukraine and France in the context of globalization and integration processes.

Research methods. During the research, the following methods were used: the method of theoretical analysis, the dialectical method of cognition, as well as the theoretical methods of analysis, synthesis, comparison, generalization of pedagogical experience, analogy and systematization.

The presentation of the main material. A characteristic feature of the development of general secondary education in Ukraine at the beginning of the third millennium is that the state authorities approach the development of strategies and programs for its development taking into account the achievements of other countries in this area in order to form a unified educational strategy for the European space. Studying the features of construction, organization and management, technology of school education, adopting the achievements

and experience of the development of other national systems of secondary education, Ukraine thereby contributes to their rapprochement, mutual understanding and cooperation. [11, p.246].

The main and principal stimulus of this process is globalization, which is a new world trend, through which the way of life, the distribution of goods and services are becoming standardized throughout the world. Since globalization affects all the spheres of public life — technologies and communications are improving, the nature of transport and services is changing, mass migration and resettlement of peoples is increasing, the level of economic activity is growing, capital pooling is moving beyond the borders of states and national markets, spheres and boundaries for doing business are expanding, taking into account the requirements for the development of education as a priority task not only for one or a group of countries, but for all countries of the continent. Taking this fact into account, in the European space the intensive development of the main principles of global educational policy continues, and the real integration of national educational systems, which are gradually coming closer to each other, is being carried out. This trend is also inherent in the system of general secondary education in Ukraine, because general educational institutions, primarily urban ones, participate in various projects, joint events with partners from educational institutions from different countries of Europe and the world, and this number of participants is constantly growing. [11, p.247].

According to L. Berezivska, the history of general secondary education in Ukraine has undergone a significant number of reforms and counter-reforms, during which the structure and content of school education radically changed in different socio-political and socio-economic realities. One of the results of school reforms was the development of normative documents (laws, doctrines, concepts, standards, etc.) that provided or should have provided for the reform of general secondary education. During the years of independence, in the process of reforming and modernizing general secondary education in a democratic society, a significant number of state regulatory documents on the development of the education sector were developed which determined its theoretical and methodological foundations. [1, p. 15]. The author notes that “Reforms and counter-reforms being components of public education policy are implemented in the context of social, political, economic, and pedagogical determinants which influence their strategies.” [2, p. 20]. L. Berezivska also notes that “... After gaining state independence, one of the priorities of educational policy in Ukraine in the context of fundamental socio-political, socio-economic and pedagogical changes was the reform of general secondary education. This process took place in conditions of the struggle against the Soviet communist past for the state independence and democratic values, with Russian aggression toward Ukrainian sovereignty.” [3, p. 64].

An important trend in the development of general secondary education in Ukraine at the beginning of the XXI century is the humanization of education as an integral part of the reform and democratization of public life. By humanization of education we mean the process of creating the necessary conditions for self-realization of the student's personality in such a school which must fulfill the great mission inherent in the school at all the times of its existence: to help a person learn to live in harmony with himself or herself, with nature, with other people and with society. The tendency to humanize school education, as well as the entire education of the state as a whole, causes the introduction of the principle of child centrism, that is, the orientation of the entire educational process to the needs of a pupil. This requires the creation of a modern educational environment that will provide the necessary conditions, tools and technologies for the education of pupils, teachers and parents. In addition, it is necessary to create conditions for training pupils directly at their place of residence, including rural areas, or ensuring their regular transportation to schools. This presupposes, among other things, that the “spiritual core” of such education should be freedom — the freedom to choose one's own educational trajectory, the teacher's freedom to choose pedagogical technologies, the freedom to create one's own curriculum, freedom and

the ability to choose the type of educational institution of any form of ownership, freedom from prejudice and stereotypes, freedom from lies, free choice of textbooks or manuals, freedom to choose the form of receiving general secondary education, and finally, freedom to be oneself. All this leads to a change in the role of a teacher and a pupil, who interact as partners, where each learns and each teaches. At the same time, there is a shift in emphasis from the educational activity of a teacher to the educational and cognitive, labor, artistic, search, research and other activities of a teacher in cooperation with a pupil, that is, the activity-based approach to learning becomes the main one at a school lesson. It is the activity-based approach that provides the educational process with meaningfulness and stimulates, encourages, activates the creative development of a pupil's personality, and in a broad sense means the introduction of child-centrism in teaching, that is, orientation to a pupil's needs. In addition, this approach assumes, which is very important, the motivation for cognitive activity, and the presence of pedagogical support creates conditions for an individual's self-realization. This enables a pupil to experience the joy of realizing his own growth and development, from achieving his or her own goals. In general, the use of the resource of freedom by school, first of all, the achievement of a new qualitative level of freedom for all participants of the educational process, is the key factor that makes it possible to dynamize the development of general secondary education and is the main criterion for assessing the success of the educational systems of the new millennium. This ensures the strengthening of its competence orientation, as one of the conditions for competitiveness, which also corresponds to the current global trends in the development of school education. However, for this, the cognitive process at school should be as individualized as possible. A fundamental and systemic reform is aimed at this, should stop negative trends and turn the Ukrainian school into a lever of social equality and cohesion, Ukraine's economic development and competitiveness. [11, p.250].

According to the scientists, an important trend in education in the 21st century is the tendency towards continuous education, the essence of which is the constant deepening of general education and vocational training, the transformation of education into a process that continues throughout a person's life. This is due to the fact that a new type of economic development, which is asserting in the society, encourages workers to change their profession several times during their life and constantly improve their qualifications. After all, the education sector has become an influential and significant factor in the economic development of society. In addition, theoretical knowledge is also a strategic resource for Ukraine's development affecting the state's sovereignty and national security. Therefore, lifelong learning all over the world and especially in developed countries is becoming an increasingly important area of educational services. Continuity in our time is a historical necessity, and the further progress of mankind largely depends on the completeness of awareness and the degree of realization of this continuity. After all, it is impossible to stop this development: it must be understood, and education and science must lead this development. The role of education at the present stage of Ukraine's development is determined by the tasks of transition to a democratic and legal state with a market economy, elimination of the gap with highly developed, advanced countries of the world. It is precisely in the era of globalization that it becomes clear more than ever that education is a social technology for formation of a person, his or her abilities and skills. Therefore, continuity in education is the key to the socio-economic development of society, and investment in human capital is an important factor in the growth of national wealth. [11, p.251-252].

A number of studies of trends in the development of modern school education mark the informatization of education as a global trend throughout the world. However, the irrepressible development of information and communication technologies is accompanied by the danger of losing human contacts and will inevitably lead to the degradation of human relations and communications as the basis of mutual understanding. Therefore, education in the context of the introduction of information and communication technologies is faced with

the task of developing such methods and ways of teaching in which the humanitarian aspect of education is not lost — the developmental effect in a personality's formation. After all, not a single mechanism or device has become the main factor of social life — they only increase a person's role and importance. This is stated in the sociological research of the experts of the League of Culture, members of the strategic advisory group Osvita who in 2014 developed the draft of the Concept for the development of education in Ukraine in 2015 – 2025. Academician G. Filipchuk states that in the second half of the 20th century, the approaches of developed countries to the preparation and preservation of human resources have radically changed. Considering this, education has become a fundamental factor in the development of nations, ensuring their competitiveness and success. Noting in each country the presence of national specifics for the development of education, the creation of a favorable information and knowledge sociocultural environment, G. Filipchuk notes that in Ukraine this socially significant problem has been solved unsatisfactorily for a long time. This is confirmed by the fact that “out of 18 thousand libraries in Ukraine, only 2 thousand are built-in and connected to the Internet (11%). The absolute majority of school libraries and libraries of other educational institutions were practically ignored.” These facts indicate the presence of regressive tendencies in the information, cultural and educational spheres.

One of the peculiarities of secondary education in France is that it includes two cycles: college and lyceum. There are about 7000 colleges in this country. College is the main link in the education system. Three million children are enrolled in college every year. Training lasts four years: the sixth grade (adaptation cycle), the fifth and fourth grades (the main cycle), and the third grade (orientation cycle). Since 1975, all children have been admitted to college, regardless of their level. For this reason, over the past thirty years, the number of college pupils has grown by 1,000,000. Most children successfully complete this first stage of secondary education. Students who have reached the age of sixteen by the end of the third grade can complete their studies. [10, p. 18].

By the beginning of the new millennium, the total number of students in secondary and higher schools in France reached 15,000,000 and made up approximately 25% of the country's population (from 60 million inhabitants). Two million of them are students. Today the well-structured secondary school system (elementary school - college - lyceum) is characterized by a greater continuity between the primary and secondary levels than it was before. Already at the stage of the école maternelle which children start to attend from the age of two, the main trends inherent in the entire education system are laid: an increase in the period of study and “expansion” of pupils' coverage. Secondary school includes two cycles. Almost all children (from 11 to 15 years old) go through four classes in college, the organization of education in which has been unified since 1975. At the end of grade 3, a pupil chooses one of three areas of study in the lyceum — general, technical or vocationally oriented. [10, p. 18].

Regarding current trends in the French secondary education, it is worth noting that the French school today is characterized by the mandatory inclusion of the student in professional activities. By the beginning of the new millennium, only 10% of secondary school pupils had finished school without any craft specialization (for comparison: in the sixties their number reached 30%). Another trend in the development of secondary education system, reinforced legislatively at the state level, is the receipt of a bachelor's degree by the largest number of lyceum pupils. In the Law on education of 1989, the figure of 80% was mentioned — the number of school leavers who passed the bachelor's exam. [10, p. 18].

Another trend that concerns the moral education of the French schoolchildren is mentioned in the candidate's thesis of M. Shabinsky's “Civic education of primary school pupils in France” (2011). It is said in the study that at the elementary school stage, the French teachers divide the complex of moral education into four groups (the main categories of morality; social life and respect for others; economical attitude to the property of others, especially the public property, an individual's self-respect (moral, mental, physical level).

They are implemented through the program of the course “Civic and Moral Education” which does not only cover certain issues of political science and law, but also provides for moral, patriotic, environmental, labor and physical education, teaching the basics of maintaining health and safety of life [13]. The researcher identifies the tendency for the development of family civic education, which is associated with an increase in the intellectual, educational and cultural level of the French family due to the state's desire to revive interaction with the family to optimize the learning process, upbringing and socialization of a child [13].

In France, since the beginning of the academic year—2020, the period of compulsory education has been extended to 18 years (earlier — up to 16 years), to prevent young people from the situation when they are neither at school nor at work. The relevant decree defines the conditions that must be met for the fulfillment of this obligation, the grounds for exemption from the obligation, and also specifies the role of the local missions (local representations) responsible for its implementation and monitoring [7].

Another innovation in the French secondary education system is the generalization of education for sustainable development within the school curriculum. The High Council for Curricula (Conseil supérieur des programmes, CSP), first of all, recommends an interdisciplinary approach to teaching content on sustainable development, climate change and biodiversity, in order to teach pupils a scientific mind and develop their sensitive relationships with the world [8].

The CSP reaffirms the importance of relying on observation — the starting point of a scientific approach — and stresses the need to develop a rational attitude of pupils toward their approach to environmental issues. The CSP also suggested the so-called “five green threads”: air, water, fire, earth and life, which can be constructed around thematic poles at the intersection of scientific, artistic and literary discourse [8].

Conclusions. Thus, we can conclude that the main strategic direction of the development of the school education system in Ukraine consists in creation of conditions for the development and formation of a person, his or her personality, society and civilization as a whole, since education is designed to teach a person to find his or her place in life, society and culture. The main trend of modern education is the gradual replacement of teaching by cognitive activity, which should become the leading one, where the pupil's personality is in the center of attention of a teacher, psychologist, and also where pupils discover and construct knowledge that does not exist yet. The creation of a creatively intellectual environment in this way will contribute to solving the problem of personality-oriented education, which reflects the humanistic direction in philosophy, psychology and pedagogy. This is how education systems are built in the developed democracies. The experience of the French secondary education is insufficiently studied in the domestic scientific literature but it raises a considerable interest among researchers in the educational sphere, thus it will become the subject of further scientific research.

Reference

1. Berezivska, L. D. (2020). Periodization of the reform of general secondary education in the independent Ukraine (1991–2017). *Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology*, VIII (92), 228, 15–17. Retrieved from https://seanewdim.com/uploads/3/4/5/1/34511564/ped_psy_viii_228_92.pdf. DOI: <https://doi.org/10.31174/SEND-PP2020-228VIII92-03>.
2. Berezivska, L. D. (2019). Secondary education reform in the independent Ukraine (1991–2017): concepts, programmes, doctrines and strategies. *Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology*, (7), 187, 20–22.
3. Berezivska, L. D. (2020). Secondary education reform in the independent Ukraine: national lawmaking (1991–2017). *Ricerche di Pedagogia e Didattica. Journal of Theories and Research in Education*, 15 (1), 53–69. Retrieved from: <https://rpd.unibo.it/article/view/10501>. DOI: <https://doi.org/10.6092/issn.1970-2221/10501>.

4. Berezivska, L. D. (2011). Reformuvannia shkilnoi osvity v Ukraini v umovakh derzhavotvorennia (pochatok 90-kh rokiv XX st.) [Reforming school education in Ukraine in the conditions of state formation (early 90s of the XX century)]. *Molod i ryнок*, 6, 17–21 [in Ukrainian].
5. Chubrei, O. Suchasni tendentsii transformatsii systemy zahalnoi serednoi osvity Ukrainy [Current trends in the transformation of the general secondary education system of Ukraine]. *Imidzh suchasnoho pedahoha. Elektronnyi fakhovy zhurnal suchasnoho pedahoha* [Image of the Modern Pedagogue: el. scientif. prof. edition]. Retrieved from: <http://isp.poippo.pl.ua/article/view/173845> [in Ukrainian].
6. Demianenko, O. O. (2014). Tendentsii rozvytku zahalnoi serednoi osvity v Ukraini kriz pryzmu filosofsko-osvitnikh pytan [Trends in the development of general secondary education in Ukraine through the prism of philosophical and educational issues]. *Narodna osvita* [Public education], 2 (23). Retrieved from: http://www.narodnaosvita.kiev.ua/?page_id=2419 [in Ukrainian].
7. France. Compulsory training extended up to age 18 (tuesday, 15 september, 2020). Retrieved from: https://eacea.ec.europa.eu/national-policies/eurydice/content/national-reforms-school-education-23_en.
8. France. Generalisation of education for sustainable development in school curricula (tuesday, 15 september, 2020). Retrieved from: https://eacea.ec.europa.eu/national-policies/eurydice/content/national-reforms-school-education-23_en.
9. Lokshyna, O. I. (2011) Tendentsii rozvytku zmistu shkilnoi osvity v krainakh Yevropeiskoho Soiuzu [Trends in the content of school education in the European Union]. Thesis for a doctoral degree in pedagogical sciences. Retrieved from: <http://lib.iitta.gov.ua/7121/> [in Ukrainian].
10. Maznyak, N. Ya. (2010). Sovremennye tendencii razvitiya systemy obrazovaniya vo Francii [Modern trends in the development of the education system in France]. *Severo-Kavkazskij psihologicheskij vestnik*, 8/2, 17–20 [in Russian].
11. Nabok, M. (2017). Suchasni tendentsii rozvytku zahalnoi serednoi osvity Ukrainy [Current trends in the development of general secondary education in Ukraine]. *Vytoky pedahohichnoi maisternosti*, (19), 244–253 [in Russian].
12. Ovdiienko, L. (2005). Politychna kultura uchniv: kohnityvna skladova [Political culture of students: cognitive component]. *Sotsiohumanitarni problemy liudyny*. 2005. № 1. p. 106–111 [in Ukrainian].
13. Shabinskyi, M. Ye. (2011). Hromadianske vykhovannia uchniv pochatkovoї shkoly u Frantsii [Civic education of primary school students in France] : Thesis for the degree of candidate of pedagogical sciences. Luhansk, Skhidnoukrainskyi natsionalnyi universytet imeni Volodymyra Dalia [in Ukrainian].
14. Vyshnevskaya N. (2014) Holovni tendentsii reformuvannia shkilnoi osvity v krainakh svitu v 80-90-kh rokakh XX stolittia [The main trends in the reform of school education in the world in the 80-90s of the twentieth century]. *Nova pedahohichna dumka*, 1, 10–15. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npd_2014_1_4 [in Ukrainian].

Алла Петрівна Дурдас

науковий співробітник

відділу педагогічного джерелознавства та біографістики

Державної науково-педагогічної бібліотеки ім. В.О. Сухомлинського

м. Київ, Україна

e-mail: durdas@ukr.net

ORCID 0000-0001-6456-6108

СЕРЕДНЯ ОСВІТА В УКРАЇНІ ТА ФРАНЦІЇ: СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ

У статті розкрито сучасні тенденції трансформації системи загальної середньої освіти України та Франції, зазначено роль євроінтеграційних процесів у цих трансформаціях та перспективи подальшого розвитку середньої освіти в Україні та у Франції. Проаналізовано роль глобалізації, яка впливає на всі сфери суспільного життя, включаючи середню освіту. Важливою тенденцією розвитку загальної середньої освіти в Україні на початку XXI століття визначено гуманізацію освіти – невід’ємну частину реформування та демократизації суспільного життя. Унаочнено зміщення акцентів із навчальної діяльності педагога на навчально-пізнавальну, трудову, художню, пошукову, дослідницьку та інші діяльності вчителя у співпраці з учнем. У статті продемонстровано запровадження у навчанні дитиноцентризму, тобто орієнтації на потреби учня. Підкреслено, що найважливішою тенденцією в освіті XXI століття є тенденція до безперервності освіти, сутність якої полягає у постійному поглибленні загальноосвітньої і фахової підготовки, перетворенні набуття освіти у процес, що триває упродовж всього життя людини. Інформатизацію освіти у статті продемонстровано як глобальну тенденцію у всьому світі. Зокрема розкрито особливості французької середньої освіти. Охарактеризовано сучасні тенденції у французькій середній освіті, йдеться про обов’язкове включення учня в професійну діяльність. Відзначено тенденцію у французькій середній освіті, яка стосується морального виховання французьких школярів та розділення комплексу морального виховання на чотири змістовні групи: основні категорії моралі; громадське життя та повага до інших; ощадливе ставлення до власності інших, особливо державної; повага особистості до себе, тощо. Зазначено продовження терміну обов’язкового навчання школярів у Франції – до 18 років.

Ключові слова: тенденції; трансформація; середня освіта; глобалізація; євроінтеграція; гуманізація; моральне виховання; особистісно-орієнтоване навчання.

Надійшла до редакції 29.11.2020 року

Олександр Міхно

кандидат педагогічних наук,
директор Педагогічного музею України,
старший науковий співробітник сектору сухомлиністики
відділу педагогічного джерелознавства та біографістики
Державної науково-педагогічної бібліотеки
України імені В. О. Сухомлинського
e-mail: amihno@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-5271-9530

ОЛЕКСАНДР ГРИГОРОВИЧ ДЗЕВЕРІН (1908–1978): ШТРИХИ ДО НАУКОВОГО ПОРТРЕТА

У статті акцентовано на важливості переосмислення радянського минулого, зокрема через дослідження життєвого шляху та творчої спадщини педагогічних персоналій того часу. Подано біографію історика педагогіки Олександра Дзеверіна, окреслено його внесок у педагогічну науку шляхом висвітлення наукових зацікавлень ученого впродовж роботи в Українському науково-дослідному інституті педагогіки (УНДІП) протягом 1930–1970 років, де він як співробітник інституту, окрім історії педагогіки, займався дослідженням питання про продуктивну працю учнів старших класів середньої школи та теоретичним обґрунтуванням запровадження політехнічного навчання в загальноосвітній школі. Відзначено, що перша наукова публікація О. Дзеверіна датується 1932 р., коли в СРСР відбувся форсований наступ на гуманітарну сферу і розпочалося реформування освіти та педагогічної науки за радянськими канонами, а історія педагогіки мала дати теоретичне обґрунтування радянської моделі освіти, знайти її історичні корені. Доведено, що у працях ученого 1930–1950-х років наскрізною є тема керівної ролі комуністичної партії у розвитку педагогічної науки; подано періодизацію історії педагогіки в радянській Україні у баченні О. Дзеверіна. Підкреслено, що з другої половини 1950-х років, з початком «відлиги» та десталінізації до дослідницького поля вченого входить творча спадщина видатних українських педагогів минулого. Стаття містить складену автором бібліографію праць О. Дзеверіна з 37 позицій. На основі бібліографії та аналізу декількох праць педагога зроблено висновок про еволюцію педагогічного світогляду вченого від висвітлення ролі комуністичної партії і В. Леніна в розвитку педагогічної науки та шкільництва до зацікавлення педагогічною спадщиною Тимофія Лубенця, Івана Франка, Григорія Сковороди, Христини Алчевської і видання 5-томника праць Василя Сухомлинського (Київ, 1976–1977), у якому О. Дзеверін відіграв ключову роль як голова редакційної колегії та автор розлогої вступної статті.

Ключові слова: *Олександр Дзеверін; історія педагогіки; радянський педагог; педагогічна персоналія; біографія; бібліографія; біографістика.*

Наприкінці ХХ – початку ХХІ ст. одним із пріоритетних наукових інтересів українських істориків освіти стало вивчення життєвого шляху і творчого доробку українських педагогів, які жили і працювали в різні історичні періоди. Актуальність дослідження педагогічних персоналій переконливо підтверджують і сучасні авторитетні вчені. Так, О. Сухомлинська наголошує, що

феномен педагогічної персоналії завжди буде одним з напрямів історико-педагогічних досліджень, «особливо в переломні часи, коли переглядаються чинні канони, а сама персоналія, яку ми повертаємо із небуття, і своїм життям, і своїми ідеями підтверджує рух історії, її мінливість, непередбачуваність і вразливість» [10, с. 41]. Л. Березівська пропонує увести до наукового обігу поняття «педагогічна біографістика» як «складник історико-педагогічної науки про створення наукових біографій педагогів та освітніх діячів, укладання відповідних біографічних словників і довідників, різноманітних видів біографічної та біобібліографічної продукції, формування електронних ресурсів біографічної інформації» [1, с. 286]. Проте, на наш погляд, сучасні дослідники переважно обирають для вивчення персоналії, які в радянський період не вивчалися або були репресовані, натомість представники радянської педагогічної науки залишаються на периферії уваги істориків освіти. Зазначимо, що сьогодні в українській історико-педагогічній науці наявні джерелознавчі праці, в яких переосмислено розвиток системи освіти в умовах авторитарного суспільства [2]. Ми погоджуємося з необхідністю вивчення спадщини незаслужено забутих і репресованих освітян, але водночас вважаємо, що дослідження доробку радянських педагогів, переосмислення радянського періоду історії освіти сприятиме об'єктивному висвітленню історико-педагогічного процесу в усій його повноті. Цим і зумовлену **мету** нашої **статті**: подати біографію радянського історика педагогіки Олександра Дзеверіна й окреслити його внесок у педагогічну науку на основі складеної бібліографії праць та аналізу окремих робіт ученого.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Історіографічний пошук засвідчив відсутність будь-якої біографічної інформації про О. Дзеверіна в педагогічній періодиці, довідкових та енциклопедичних виданнях, мережі Інтернет. Поодинокі згадки про його спадщину в науково-педагогічній літературі є фрагментарними і пов'язані з інтересами дослідника (О. Дмитрієв [7], В. Микитюк [9], О. Сухомлинська [11]). Ця обставина визначила як актуальність нашого дослідження, так і його алгоритм.

Виклад основного матеріалу дослідження. Зважаючи на вкрай скупи відомості про біографію та педагогічну спадщину О. Дзеверіна, ми вирішили насамперед відтворити його життєвий шлях. У цьому нам допоміг онук педагога Ігор Дзеверін, відомий український еволюціоніст, доктор біологічних наук, завідувач відділу еволюційної морфології Інституту зоології імені І. І. Шмальгаузена НАН України, який люб'язно надав деякі документи та фотоматеріали. Значно полегшила цю роботу й віднайдена в Інституті педагогіки НАПН України особова справа вченого. У такий спосіб нами було встановлено дати народження та смерті О. Дзеверіна та основні віхи його трудового шляху.

Згідно з офіційною біографією, народився він 28 серпня 1908 р. у селі Сулимівка (нині Київська область) у родині селянина-бідняка. 16-річним юнаком у листопаді 1924 р. вступив на Пирятинські Вищі педагогічні курси (потім педагогічний технікум). Закінчив повний курс навчання у 1927 р., а в грудні 1928 р. підлягав іспиту кваліфікаційної комісії й захистив кваліфікаційну працю на тему «Ораторське мистецтво», про що 10 червня 1929 р. йому було видано відповідне свідоцтво і присвоєно кваліфікацію вчителя молодшого концентру трудової школи.

Педагогічну діяльність розпочав у вересні 1927 р. вчителем історії та географії семирічної трудової школи м. Біловодськ, де пропрацював два роки. З вересня 1929 р. до січня 1931 р. працював на такій же посаді в семирічній трудовій школі м. Яготин, а з січня 1931 р. й до вересня 1932 р. – директор семирічної школи й викладач історії в Харкові. Далі – класична біографія радянського науковця: аспірант Українського науково-дослідного інститут педагогіки (УНДП)(Харків), з грудня 1935 р. до липня 1937 р. – науковий співробітник УНДПУ і одночасно викладач історії педагогіки в Харківському педагогічному інституті. У червні 1940 р. відправлений до Львова, де протягом року завідував кафедрою педагогіки у Львівському університеті. З серпня 1941р. до жовтня 1945 р. – на інспекторсько-контрольній роботі в Червоній армії. А з січня 1946 р. і до кінця життя мешкав і працював у Києві в УНДПі (з 1955 р. – Науково-дослідний Інститут педагогіки Української РСР, з 1992 р. Інститут педагогіки Національної академії педагогічних наук України).

Наступним етапом нашої роботи було створення бібліографії праць педагога шляхом опрацювання карткових та електронних каталогів НБУ імені В. Вернадського, ДНПБ України імені В.О. Сухомлинського НАПН України та пошуку в Інтернеті. Створений список складається з 37 позицій і в хронологічній послідовності відтворює наукові зацікавлення вченого протягом творчого життя – від 1932 до 1977 р. Подаємо цей список наприкінці статті.

Перша наукова праця О. Дзеверіна «Шляхи радянської школи за заповітами В. І. Леніна» датується 1932 р., коли розпочалося реформування освіти та педагогічної науки за радянськими канонами. Історія педагогіки була покликана дати теоретичне обґрунтування радянської моделі освіти, знайти її історичні корені. Отже, входження О. Дзеверіна в педагогічну науку припадає на один із найдраматичніших періодів української історії ХХ ст., коли відбувся форсований наступ на гуманітарну сферу. Звідси й основна тематика його праць та головне завдання, яке він ставив і перед собою, і перед іншими істориками педагогіки: «...створити нові, глибоко наукові праці з історії марксистсько-ленінської педагогіки і радянської школи» [3].

Така поверхова канва життя і творчості О. Дзеверіна. Одразу складається враження, що був він типовим представником (так і хочеться сказати – «продуктом») свого часу, своєї епохи. Однак якщо почитати його праці уважніше і спробувати поглянути на цього, на перший погляд, типового радянського вченого трохи пильніше, ми побачимо дещо іншу картину.

Спершу визначимо коло наукових інтересів ученого впродовж роботи в УНДПі. Тематику наукових досліджень О. Дзеверіна як співробітника інституту нам допомогло з'ясувати видання «УНДПі на сторінках педагогічних журналів 1926–1976 рр.» (2016), підготовлене працівниками Педагогічного музею України до 90-річчя Інституту педагогіки НАПН України [12]. Так, у 1934 р. науковець працював над темою «Класова боротьба навколо питань школи в період революції 1905 року в Росії й на Україні» [12, с. 102]. Це та подібні питання він досліджував і у свої статтях 1930-х – 1950-х років: «Ленін про інтернаціональне виховання молодих поколінь» (1934), «Більшовизм і питання школи в період революції 1905 року» (1941), «Значення VIII з'їзду Комуністичної партії для розвитку народної освіти» (1954).

У 1954 р., перебуваючи на посаді заступника директора УНДПУ, на вченій раді інституту О. Дзеверін «відзначив своєчасність наукового

дослідження питання про посилену продуктивну працю учнів старших класів середньої школи», і наголосив, що продуктивна праця «має цінність лише в тій мірі, в якій служить кращому засвоєнню учнями основ наук, забезпечує здійснення завдань політичного навчання і комуністичного виховання» [Там само, с. 177–178].

Тоді ж учений зацікавився педагогічною спадщиною Тимофія Лубенця. На науковій сесії науково-дослідних інститутів педагогіки, психології і дефектології (1954) він виступив з доповіддю «Т. Г. Лубенець – послідовник К. Д. Ушинського на Україні». Відзначивши, що Т. Лубенець є автором широко відомих підручників для початкового навчання, методичних посібників і теоретичних педагогічних праць, «виразником прогресивних педагогічних ідей в галузі народної освіти» і що «краще в спадщині цього «визначного представника російсько-українського педагогічного єднання» заслуговує на глибоке дослідження і критичне використання, водночас акцентував, що «обмеженість світогляду Т.Г. Лубенця, історично обумовлена, позначилася і на його педагогічній творчості» [Там само, с. 185]. Спадщину Т. Лубенця Олександр Дзеверін аналізує у двох статтях: «З історії боротьби за народну освіту на Україні після перемоги жовтневої революції» (1957) та «Т.Г. Лубенець – видатний послідовник К.Д. Ушинського на Україні» (1959). Прикметно, що з назви першої статті неможливо зрозуміти її зміст, і лише прочитавши її, дізнаємося, що в ній йдеться про працю Т. Лубенця «До питання про школу для дорослих» (1919). «Дана стаття цікава тим, – пише О. Дзеверін, – що вона показує, як уже в перші роки соціалістичної революції кращі, передові педагоги старого часу ставали на шлях широкій підтримки Комуністичної партії, як вони і в плані, так би мовити, історико-педагогічному включалися в боротьбу за творення нової, радянської школи» [4, с. 62]. На наш погляд, головною цінністю цієї статті О.Дзеверіна є те, що в ній дещо меншим шрифтом повністю подано повний текст аналізованої статті Т. Лубенця. Такий прийом розцінюємо як новаторство О. Дзеверіна (принаймні для 1950-х років це було нетипово), спонукання до діалогу, адже читач міг робити і власні висновки, які не обов'язково збігалися з висновками автора.

У середині 1950-х О. Дзеверін працював над теоретичним обґрунтуванням запровадження політехнічного навчання в загальноосвітній школі. Він уважав, що це навчання «ні в якому разі не повинно приводити до применшення ролі загальноосвітніх завдань, до зниження рівня загальної освіти» і наголошував, що «необхідно встановити прикріплення шкіл до виробництва, визначити обов'язки підприємств щодо участі у здійсненні політехнічного навчання спеціалістів (техніків, інженерів, агрономів та ін.)» [12, с. 208–209]. Атестат зрілості, на думку О. Дзеверіна, повинен відбивати рівень політехнічної підготовки учнів, щоб не тільки у вузи, а й на виробництво брали випускників школи відповідно до показників атестату зрілості [Там само].

На ювілейній науковій сесії до 40-річчя «Великої Жовтневої соціалістичної революції» (1957) доповідь О. Дзеверіна була присвячена шляхові розвитку історико-педагогічної науки в Українській РСР за 40 років. У ній він «докладно висвітлив такі головні етапи історії радянської педагогіки: 1) Початок переходу історико-педагогічних знань на службу народу у його боротьбі за утвердження соціалістичних основ освіти і виховання (1917–1920 рр.); 2) Розгортання боротьби за марксистське дослідження у зв'язку з будівництвом

радянської системи народної освіти (1920–1931 рр.); 3) Розвиток історико-педагогічної науки на основі історичних постанов Комуністичної партії і Радянського Уряду про школу і виховання підростаючого покоління (1931–1957 рр.)» [Там само, с. 218]. Як бачимо, фактично О. Дзеверін пропонує власну періодизацію історії педагогіки в радянській Україні, взявши за основу історію комуністичної партії.

Тема керівної ролі партії у розвитку педагогічної науки є наскрізною у всіх статтях О. Дзеверіна 1930–1950-х років. Та інакше в тих умовах і бути не могло. Однак із початком «відлиги» та десталінізації до дослідницького поля О. Дзеверіна як історика педагогіки входять нові теми. У 1955 р. побачила світ його стаття «Питання народної освіти в працях І. Я. Франка кінця 70-х – початку 80-х років XIX ст.», далі – стаття «Роль І. Франка в розвитку педагогічної думки на Україні» (1956), а у 1960 р. вийшла упорядкована вченим книга «Іван Франко: педагогічні статті і висловлювання». Наголосимо, що сучасний дослідник педагогічних поглядів Івана Франка В. Микитюк, високо оцінюючи цю працю, стверджує: «До важливих здобутків франкознавства заслужено належить комплектація та опублікування у 1960 році збірника педагогічних статей і висловлювань класика, що його здійснив Олександр Дзеверін, вперше у перекладі українською мовою відкривши для читача дев'ятнадцять польсько- та німецькомовних публікацій Франка. Загалом книжка містить п'ятдесят п'ять статей та уривків і на сьогодні залишається хай не повним, але найбільш доступним джерелом. Текстам Франка передують змістовна вступна стаття упорядника «Педагогічні погляди І. Я. Франка» [9, с. 18–19].

На підставі складеної нами бібліографії праць О. Дзеверіна можемо стверджувати, що з другої половини 1950-х і до кінця життя значну увагу він приділяв саме історії української освіти і педагогічної думки. У 1963 р. вчений схвально відгукнувся про книгу О. Мазуркевича «Життя для освіти народу», присвячену педагогічній спадщині Христини Алчевської. О. Дзеверін писав, що «протягом останніх 10–12 років зроблено, зокрема значний крок уперед в дослідженні творчої спадщини тих прогресивних педагогів і діячів освіти, імена яких за часів культу особи Сталіна несправедливо ганились або просто замовчувались» [4, с. 98] і що доцільно було б створити і видати спеціальну монографію, а також збірник творів Х. Алчевської з питань теорії і методики освіти дорослих [Там само, с. 99].

У 1972 р. за редакцією О. Дзеверіна вийшла книга «Педагогічні ідеї Г.С. Сковороди», присвячена 250-річчю від дня народження філософа. До цього видання увійшла й ґрунтовна стаття ученого «Г.С. Сковорода в радянській історико-педагогічній літературі», яка, на нашу думку, яскраво ілюструє творчий метод і науковий стиль О. Дзеверіна. До висвітлення заявленої теми вчений підійшов надзвичайно відповідально, глибоко і детально проаналізувавши праці попередників і сучасників про педагогічні ідеї та погляди Григорія Сковороди, продемонструвавши свою обізнаність і наукову об'єктивність. Подамо кілька фактів на підтвердження цієї тези. Розпочинається стаття з аналізу двох праць Софії Русової з відповідними посиланнями: брошури «Странник Григорий Сковорода» (1894, 1899, 1903) та статті «Воспитательные идеи Г.С. Сковороды» (1897). І хоча О. Дзеверін критично ставиться до думки С. Русової про те, що «вся система філософських ідей Сковороди була пройнята духом релігії», вважаємо промовистою саму згадку про її внесок та першість у

дослідженні педагогічної спадщини українського філософа [6, с. 216]. Далі вчений позитивно відгукується про працю викладача Київського університету Віктора Родникова «Життя, вчительство і педагогічні погляди Г.С. Сковороди», опубліковану в журналі «Вільна українська школа» (1919). Тут же автор у душі часу, тавруючи редакцію і авторів цього видання як «буржуазно-націоналістичних», водночас відзначає важливу роль часопису у період його існування (1917–1920 рр.). Щоправда, робить він це знову ж таки згідно з риторикою того часу: «"Вільна українська школа" публікувала й матеріали, що виразно свідчили про спроби кращої частини авторів журналу виявити свою прихильність до Радянської влади і стати на шлях підтримки нової, пролетарської педагогіки. До таких авторів належав і В.П. Родников» [Там само, с. 217]. Серед дослідників спадщини Григорія Сковороди О. Дзеверін називає і професора Одеського інституту народної освіти Михайла Гордієвського – українського історика і педагога, репресованого і розстріляного у 1938 р., а реабілітованого лише у 1992 р. уже в незалежній Україні. Відзначаючи, що М. Гордієвський у статті «Теоретична філософія Г. Сковороди» (1923) вперше звернув увагу на важливість дослідження педагогічних ідей Сковороди у зв'язку з його психологічними поглядами, О. Дзеверін критично оцінює згадану працю, наголошуючи, що її автор «не помітив ніяких матеріалістичних тенденцій у вченні Сковороди про пізнання світу», «не зумів науково проаналізувати й оцінити систему філософських та психологічних ідей мислителя» [Там само, с. 229]. Нагадаємо, що стаття О. Дзеверіна побачила світ у 1972 р., коли відбувався наступ русифікації, а українська культура вкотре переживала період заборон всього національного (згадаймо хвилю арештів 1972–1973 років, коли за ґратами опинилися Є. Сверстюк, В. Стус, В. Чорновіл та ін.). Тож за згадку імен та праць С. Русової, М. Гордієвського, журналу «Вільна українська школа» (з відповідними посиланнями у списку літератури) можна було поплатитися як мінімум кар'єрою. Така позиція О. Дзеверіна, на нашу думку, є свідченням його слідування науковій об'єктивності, хоча й з багатьма обмовками, і заслуговує на повагу. Загалом у статті проаналізовано праці близько тридцяти вчених (окрім уже згаданих, це М. Демков, Д. Багалій, Г. Тисяченко, С. Чавдаров, Г. Гребенна, Г. Костюк, О. Мазуркевич та ін.), а бібліографія складає 52 джерела.

Вважаємо, що значно вплинули на творчість О. Дзеверіна зустрічі і тривале листування з Василем Сухомлинським. Очевидно, їхнє знайомство відбулося в УНДПі, де В. Сухомлинський у першій половині 1950-х під науковим керівництвом завідділом педагогіки Григорія Боришпольця писав кандидатську дисертацію «Директор школи – керівник начально-виховної роботи» (захист відбувся у лютому 1955 р., а офіційним опонентом був тодішній директор УНДПі Сава Чавдаров). Стосунки В. Сухомлинського й О. Дзеверіна описує тодішня співробітниця інституту педагогіки Н. Калениченко: «Вони довго розмовляли на різноманітні історико-педагогічні теми... Тож не випадково, коли не стало генія педагогіки Василя Олександровича Сухомлинського, О.Г. Дзеверін вирішив видатисемитомник його творів (насправді рішення про видання праць В. Сухомлинського було прийняте на урядовому рівні, а Інституту педагогіки і, відповідно, О. Дзеверіну було доручено його підготувати – О.М.). Пригадую, скільки він переконував цекістів надрукувати саме семитомник, але звідти надійшла команда видавати п'ятитомник. Вступну статтю до першого тому Олександр Григорович писав

майже півроку... Переконана, що Олександр Григорович Дзеверін був би щасливим від того, що так вивчається і популяризується творчість видатного педагога, бо пригадую, як він говорив нам: «Подивіться на цього молодого, гарного чоловіка. Хіба можна подумати, що він такий талановитий? Але Бог нагородив його надзвичайними здібностями не лише як педагога, а й як ученого та письменника» [8, с. 337–338]. Роль О. Дзеверіна як головного редактора та автора вступної статті до 5-томного видання праць В. Сухомлинського детально висвітлює донька видатного педагога Ольга Сухомлинська у статті «Деякі аспекти еволюції сприйняття творчості В. Сухомлинського: дорога довжиною в 40 років» (2012). Вчена стверджує, що О. Дзеверін «добре знав Сухомлинського, довгий час підтримував з ним стосунки і неоднозначно ставився до його творчості за життя» [11, с. 64], і наголошує, що «стаття «Видатний радянський педагог» О. Г. Дзеверіна однією своєю назвою поставила Сухомлинського на найвищу сходинку в ранжуванні педагогів за значущістю, що було важливим і суттєвим в радянський період. Стаття велика – 49 сторінок – присвячена аналізу творчої спадщини й особистості Сухомлинського» [Там само, с. 65]. Водночас О. Сухомлинська відзначає, що стаття написана у відверто партійно-класовому дусі, переповнена посиланнями на К. Маркса, В. Леніна й Л. Брежнєва, що мають підтвердити ідеї та думки Сухомлинського. Дзеверін розглядає його здебільшого як політичного та ідеологічного партійного глашатая, ніж людину, яка самостійно розробила педагогічну тематику, зрозуміло, у межах наявної ідеологічної мови [Там само]. Критично аналізуючи згадану статтю, О. Сухомлинська зауважує, що О. Дзеверін, прагнучи показати, що В. Сухомлинський є однодумцем і послідовником А. Макаренка, згадує прізвище Макаренка 27 разів, «так що не дуже ясно, про кого все-таки пише Дзеверін, невпинно наголошуючи на ідеї єдності цих двох педагогів» [Там само]. Такої ж думки і російський учений Олександр Дмитрієв: «Дзеверін був автором величезної настановної передмови до київського п'ятитомника, де всіляко зближував погляди Сухомлинського зі спадщиною Макаренка» [7, с. 355]. Зрештою, О. Сухомлинська констатує, що ця тенденція закріпилася на все найближче двадцятиліття, особливо в підручниках з історії педагогіки, де В. Сухомлинський розташувався одразу за А. Макаренком, заповнивши тим самим порожню ланку серед класиків у повоєнній педагогіці [11, с. 65]. Символічно, що остання прижиттєва публікація О. Дзеверіна – «В.О. Сухомлинський про формування громадянської життєвої позиції учнів» (1977) – присвячена саме Павліському педагогу. Вважаємо, що тема творчих взаємовідносин О. Дзеверіна та В. Сухомлинського варта спеціального дослідження.

Помер Олександр Дзеверін 5 жовтня 1978 р.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Таким чином, на підставі представлених біографії, бібліографії, тематики наукових досліджень О. Дзеверіна та стислого аналізу його праць можемо стверджувати про розвиток педагогічного світогляду вченого від висвітлення ролі більшовицької партії і Леніна в розвитку педагогічної науки та шкільництва до зацікавлення педагогічною спадщиною Т. Лубенця, І. Франка, Г. Сковороди, Х. Алчевської і видання 5-томника праць Василя Сухомлинського (Київ, 1976–1977), у якому вчений відіграв ключову роль як голова редакційної колегії та автор розлогої вступної статті.

Насамкінець відзначимо, що ця розвідка є першою спробою осмислення науково-педагогічної спадщини Олександра Дзеверіна. Сподіваємося, що творчий доробок ученого та його наукової школи невдовзі знайде зацікавлених дослідників.

Бібліографія праць Олександра Дзеверіна

1. Дзеверін О. *Шляхи радянської школи за заповітами В. І. Леніна*. Харків: Радянська школа, 1932. 48 с.
2. Дзеверін О. *Ленін про інтернаціональне виховання молодих поколінь. Комуністична освіта*. 1934. №4. С. 8–18.
3. Дзеверін О.Г. *Більшовизм і питання школи в період революції 1905 року. Праці Республіканської наукової конференції з педагогіки і психології (29 січня – 4 лютого 1940 року). Том I. Педагогіка*. Київ: Радянська школа, 1941. С. 271–289.
4. Дзеверин А. *За идейно-теоретическую чистоту в популяризации педагогического наследия А.С. Макаренко [Рецензия на книгу «А.С. Макаренко. Статьи. Воспоминания. Неопубликованные произведения. Изд. Львовского государственного университета. 1949»]*. *Советская педагогика*. 1950. №3. С. 114–118.
5. Дзеверін О.Г. *Значення VIII з'їзду Комуністичної партії для розвитку народної освіти*. Радянська школа. 1954. №3. С.3–9.
6. Дзеверін О.Г. *Питання народної освіти в працях І. Я. Франка кінця 70-х – початку 80-х років XIX ст.* Радянська школа. 1955. № 10. С. 9–20.
7. Дзеверін О.Г. *Боротьба більшовиків за народну освіту в період першої російської революції*. Радянська школа. 1955. № 12. С. 17–30.
8. Дзеверін О. *Роль І. Франка в розвитку педагогічної думки на Україні*. Радянська освіта. 1956. 25 серпня.
9. Дзеверін О.Г. *Ленінські ідеї про виховання комуністичного ставлення до праці*. Радянська школа. 1956. № 4. С. 17–322.
10. Дзеверін О.Г. (ред.) *Атеїстичне виховання в школі*. Збірник статей. Київ: Радянська школа, 1956. 240 с.
11. Дзеверин А. *Иван Франко. Народное образование*. 1956. №. 9. С. 11–16.
12. Дзеверін О.Г. *Розвиток історико-педагогічної науки в УРСР. Розвиток народної освіти і педагогічної науки в Українській РСР*. Наукові записки. Т. VI. Київ: Радянська школа, 1957. С. 135–188.
13. Дзеверін, О. Г. *Історико-педагогічна наука в УРСР до 40-річчя Жовтня. Наукова сесія, присвячена 40-річчю Великої Жовтневої Соціалістичної революції: (тези доп)*. Київ, 1957. Вип. 1. С. 11–16.
14. Дзеверін О.Г. *З історії боротьби за народну освіту на Україні після перемоги жовтневої революції [Про статтю Т. Лубенця «До питання про школу для дорослих» (1919)]*. Радянська школа. 1957. № 10. С. 61–66.
15. Дзеверін О. *Шляхом поступу. Розвиток історико-педагогічної науки в УРСР*. Радянська освіта. 1958. 11 січня.
16. Дзеверін О.Г. *А.С. Макаренко про О.М. Горького (стаття Макаренка у київській газеті «Більшовик» в 1936 р.)*. Радянська школа. 1958. №3. С. 69–71.
17. Дзеверін О.Г. *Хрестоматія з історії марксистсько-ленінської педагогіки*. Київ: Радянська школа, 1958. 670 с.
18. Дзеверін О.Г. *Т.Г. Лубенець – видатний послідовник К. Д. Ушинського на Україні*. Радянська школа. 1959. № 12. С. 66–72.
19. Дзеверін О. (упоряд.) *Иван Франко: педагогічні статті і висловлювання*. Київ: Радянська школа, 1960. 299 с.

20. Дзеверін О.Г. Педагогічні погляди І. Я. Франка. Іван Франко: педагогічні статті і висловлювання. – Київ: Радянська школа, 1960. С. 5–19.
21. Дзеверін О. Актуальні завдання історико-педагогічної науки. *Радянська школа*. 1960. № 1. С. 27–34.
22. Дзеверін О. Роль Н.К. Крупської в розвитку педагогічної думки на Україні. *Радянська школа*. 1961. № 2. С. 11–18.
23. Дзеверін О. Цікаве історико-педагогічне дослідження [Рец. на книгу «Савинець В. К. Іван Франко і сучасна йому педагогічна думка в Галичині» (Львів, 1961)]. *Радянська школа*. 1962. №9. С.90–91.
24. Дзеверін О.Г. (ред.) З історії школи і педагогічної думки на Україні: Зб. статей. Київ: Радянська школа, 1963. 222 с
25. Дзеверін О.Г. Життя для освіти народу [Рецензія на книгу «О.Р. Мазуркевич. Видатні українські педагоги-просвітителі. Х.Д. Алчевська та її сподвижники. Київ, 1963»]. *Радянська школа*. 1964. № 5. С. 98–99.
26. Дзеверін О., Савченко О., Смаль В. Народна освіта в Українській РСР. Реальні факти і націоналістичні вигадки. *Радянська школа*. 1968. №11. С. 99–106.
27. [Дзеверін О.Г. В.І.Ленін і педагогічна наука. Київ, 1970. 80 с.](#)
28. Дзеверін О.Г. Г.С. Сковорода в радянській історико-педагогічній літературі. *Педагогічні ідеї Г.С. Сковороди*. Київ: Вища школа, 1972. С. 213–245.
29. Дзеверін О. Г. Видатний просвітитель про навчання і виховання дітей [До 250-річчя від дня народження Г.С. Сковороди]. *Початкова школа*. 1972. № 12. С. 64.
30. Дзеверін О.Г. Питання народної освіти на II з'їзді РСДРП. *Радянська школа*. 1973 №7. С. 8–13
31. Дзеверін О. Класик вітчизняної і світової педагогіки [Про Костянтина Ушинського]. *Радянська освіта*, 1974, 27 лютого.
32. Дзеверін О.Г. А.В. Луначарський і сучасна школа *Радянська школа*. 1975. №11. С. 36-44.
33. Дзеверін О. Г. Видатний радянський педагог: вступ. ст. *Сухомлинський В.О. Вибрані твори : в 5 т. / редкол.: О.Г. Дзеверін (голова) та ін.* Київ: Радянська школа. 1976. Т. 1. 1976. С. 7–52.
34. Дзеверін О.Г. В.О. Сухомлинський про формування громадянської життєвої позиції учнів. *Проблеми дальшого розвитку педагогічних і психологічних наук в світлі рішень XXV з'їзду КПРС: тези республіканської наукової конференції. Т. I.* Київ, 1977. С. 13-а – 13-б.
35. Педагогічні ідеї Г. С. Сковороди. [редкол.: Дзеверін О.Г. (відп. ред.), Смаль В. З., Табачников І. А.]. Київ : Вища школа. 1972. 246 с.
36. Сухомлинський В.О. Вибрані твори: в 5-ти т. [редкол.: Дзеверін О.Г. (голова), Грищенко М. М., Заволока С. П., Сухомлинська Г. І. та ін.]. Київ : Радянська школа, 1976–1977.
37. Педагогіка: підручник для пед. ін-тів та ун-тів / О.Г. Дзеверін, М.Д. Ярмаченко, Д.Ф. Ніколенко; під ред., з передм. М.Д. Ярмаченка. Київ: Вища школа, 1986. 543 с.

Список використаних джерел

1. *Березівська Л. Д.* Державна науково-педагогічна бібліотека України імені В.О. Сухомлинського як інтегратор і поширювач педагогічного біографічного знання. *Українська біографістика = BiographisticaUkrainica* : зб. наук. праць. К., 2015. Вип. 12. С. 283–296.
2. *Березівська Л. Д.* Реформування загальної середньої освіти в Радянській Україні в умовах авторитарного суспільства (1931–1991): історіографія та джерела. *Науково-педагогічні студії*. 2019. №3. <https://doi.org/10.32405/2663-5739-2019-3-9-33>
3. *Дзеверін О.Г.* Шляхом поступу. Розвиток історико-педагогічної науки в УРСР. *Радянська освіта*. 1958. 11 січня.

4. Дзеверін О.Г. З історії боротьби за народну освіту на Україні після перемоги жовтневої революції. *Радянська школа*. 1957. № 10. С. 61–66.
5. Дзеверін О.Г. Життя для освіти народу. *Радянська школа*. 1964. № 5. С. 98–99.
6. Дзеверін О.Г. Г.С. Сковорода в радянській історико-педагогічній літературі. *Педагогічні ідеї Г.С. Сковороди*. Київ: Вища школа, 1972. С. 213–245.
7. Дмитриев А. Сердечное слово и «республиканский уровень»: советские и украинские контексты творчества Василия Сухомлинского. *Острова утопии: педагогическое и социальное проектирование послевоенной школы (1940–1980-е)*. М.: Новое литературное обозрение, 2015. С. 307–340.
8. Калениченко Н.П. Спогади ветерана лабораторії історії педагогіки. *Інститут педагогіки АПН України – 80*. Київ: Педагогічна думка, 2006. С. 335–339.
9. Микитюк В. Педагогічні концепти Івана Франка (теорія та методика навчання літератури) : монографія. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2017. 408 с.
10. Сухомлинська О. Концептуальні засади розвитку історико-педагогічної науки в Україні. *Шлях освіти*. 1999. № 1. С. 41–45.
11. Сухомлинська О. Деякі аспекти еволюції сприйняття творчості В. Сухомлинського: дорога довжиною в 40 років. *Історико-педагогічний альманах*. 2012. Вип. 1. С. 62–72.
12. УНДПП на сторінках педагогічних журналів 1926–1976 рр. [Електронний ресурс]: [розширена електронна версія] / [уклад.: В. О. Гайдей, О. П. Міхно ; наук. консультант О. В. Сухомлинська]. Київ: ПМУ, 2016. 355 с. (Сер. «Педагогічні републікації»; вип. 3). Режим доступу: <http://pmu.in.ua/download/14619/> (дата звернення 27.09.2020).

References

1. Berezivska, L. D. (2015). Derzhavna naukovo-pedahohichna biblioteka Ukrainy imeni V. O. Sukhomlynskoho yak intehrator i poshyriuvach pedahohichnoho biohrafichnoho znannia [V.O. Sukhomlynsky State Scientific and Pedagogical Library of Ukraine as an integrator and disseminator of pedagogical biographical knowledge]. *Ukrainska biohrafistyka = Biographistica Ukrainica: zb. nauk. prats*, 12, 283–296. [in Ukrainian].
2. Berezivska, L. D. (2019). Reformuvannya zagal'noyi seredn'oyi osvity v Radyans'kij Ukrayini v umovax avtorytarnogo suspil'stva (1931–1991): istoriografiya ta dzherela [Secondary education reform in the Soviet Ukraine under conditions of authoritarian society (1931–1991): historiography and research sources]. *Naukovo-pedahogichni studiyi*. 2019. №3. <https://doi.org/10.32405/2663-5739-2019-3-9-33>
3. Dzeverin, O.H. (1958). Shliakhom postupu. Rozvytok istoryko-pedahohichnoi nauky v URSR [By progress. Development of historical and pedagogical science in the Ukrainian SSR]. *Radianska osvita*. 11 sichnia [January 11]. [in Ukrainian].
4. Dzeverin, O.H. (1957). Z istorii borotby za narodnu osvitu na Ukraini pislia peremohy zhovtnevoi revoliutsii [From the history of the struggle for public education in Ukraine after the victory of the October Revolution]. *Radianska shkola*, 10, 61–66. [in Ukrainian].
5. Dzeverin, O.H. (1964). Zhyttia dlia osvity narodu [Life for the education of the people]. *Radianska shkola*, 5, 98–99. [in Ukrainian].
6. Dzeverin, O.H. (1972). H.S. Skovoroda v radianskii istoryko-pedahohichnii literaturi [H.S. Skovoroda in the Soviet historical and pedagogical literature]. *Pedahohichni idei H.S. Skovorody*. Kyiv: Vyshcha shkola, 213–245. [in Ukrainian].
7. Dmitriev, A. (2015). Serdechnoe slovo i «respublikanskiy uroven»: sovetskie i ukrainskie konteksty tvorchestva Vasiliya Sukhomlinskogo [A heartfelt word and «republican level»: Soviet and Ukrainian contexts of Vasily Sukhomlinsky's work]. *Ostrova utopii: pedagogicheskoe i sotsialnoe proektirovanie poslevoennoy shkoly (1940–1980-e)*. М.: Novoe literaturnoe obozrenie, 307–340. [in Russian].
8. Kalenychenko, N.P. (2006). Spohady veterana laboratorii istorii pedahohiky [Memoirs of a veteran of the laboratory of the history of pedagogy]. *Instytut pedahohiky APN Ukrainy – 80*. Kyiv: Pedahohichna dumka, 335–339. [in Ukrainian].

9. Mykytiuk, V. (2017). *Pedahohichni kontsepty Ivana Franka (teoriia ta metodyka navchannia literatury) : monohrafiia [Pedagogical concepts of Ivan Franko (theory and methods of teaching literature): monograph]*. Lviv : LNU imeni Ivana Franka. [in Ukrainian].
10. Sukhomlynska, O. (1999). Kontseptualni zasady rozvytku istoryko-pedahohichnoi nauky v Ukraini [Conceptual Fundamentals of the Development of Historical and Pedagogical Science in Ukraine]. *Shliakh osvity*, 1, 41–45 [in Ukrainian].
11. Sukhomlynska, O. (2012). Deiaki aspekty evoliutsii spryiniattia tvorchosti V. Sukhomlynskoho: doroha dovzhynoiu v 40 rokiv [Some aspects of the evolution of the perception of V. Sukhomlynsky's creativity: long way in 40 years]. *Istoryko-pedahohichniy almanakh*. 1, 62–72. [in Ukrainian].
12. Mikhno, O., Haidei, V., uklad. (2016). *UNDIP na storinkakh pedahohichnykh zhurnaliv 1926–1976 rr. [UNDIP on the pages of pedagogical journals 1926-1976.]* [nauk. konsultant O.V. Sukhomlynska], [Rozshyrena elektronna versiia]. Kyiv: PMU, 355 s. (Ser. «Pedahohichni republikatsii»; vyp. 3). Elektronnyi resurs. Rezhym dostupu: <http://pmu.in.ua/download/14619/> (data zvernennia – 27.09.2020). [in Ukrainian].

Oleksandr P. Mikhno

Candidate of Pedagogic Sciences
Director of the Pedagogical Museum of Ukraine,
Senior Research Fellow
of Sukhomlynskyi Studies Sector of the Pedagogical
Source Studies and Biographistics Department
of V.O. Sukhomlynskyi State Scientific and Pedagogical Library of Ukraine
e-mail: amihno@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-5271-9530

OLEKSANDR GRYGOROVYCH DZEVERIN (1908-1978): STROKES TO THE SCIENTIFIC PORTRAIT

The article emphasizes the importance of rethinking the Soviet past, in particular through the study of the life and creative heritage of pedagogical personalities of that time. A biography of the historian of pedagogy Oleksandr Dzeverin has been presented, his contribution to pedagogical science has been outlined by covering the scientific interests of the scientist during his work at the Ukrainian Research Institute of Pedagogy, where he studied, besides the history of pedagogy, the issue of productive work of high school students and theoretical justification for the introduction of polytechnic education at a secondary school during 1930-1970. It has been noted that the first scientific publication of O. Dzeverin dates back to 1932, when the USSR launched a forced attack on the humanities and began reforming education and pedagogy according to Soviet canons, and the history of pedagogy was to provide a theoretical basis for the Soviet model of education, to find its historical roots. It has been proven that the theme of the leading role of the Communist Party in the development of pedagogical science is pervasive in the works of the scientist of the 1930s and 1950s; the periodization of the history of pedagogy in Soviet Ukraine in the vision of O. Dzeverin has been presented. It has been emphasized that with the beginning of the “thaw” and de-Stalinization since the second half of the 1950s, his research field included the creative heritage of prominent Ukrainian teachers of the past. The article contains a bibliography of O. Dzeverin's works compiled from 37 positions by the author. Based on the bibliography and analysis of several teacher's works, there has been made a conclusion about the evolution of the educator's

pedagogical worldview from covering the role of the Communist Party and Lenin in the development of pedagogical science and schooling to his interest in the pedagogical heritage of Tymofiy Lubents, Ivan Franko, Hryhoriy Skovoroda, Khrystyna Alchevska and the publication of Vasyl Sukhomlynskyi's works in five volumes (Kyiv, 1976–1977), in which O. Dzeverin played a key role as the head of the editorial board and the author of an extensive introductory article.

Keywords: *Oleksandr Dzeverin; History of Pedagogy; Soviet educator; pedagogical personality; biography; bibliography; biographistics.*

Надійшла до редакції 06.10.2020 року

Юлія Павленко

кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри початкової освіти,
природничих і математичних дисциплін
та методик їх викладання
Полтавського національного
педагогічного університету імені В. Г. Короленка
e-mail: iuliia.pa77@gmail.com
ORCID ID: 0000-0001-7430-9869

ФЕНОМЕН ПЕДАГОГІЧНОЇ КАЗКИ ВАСИЛЯ СУХОМЛИНСЬКОГО

У статті переосмислюються твори малої художньої прози (казкові художні мініатюри), написані спеціально для дітей українським педагогом-новатором, талановитим вихователем і письменником Василем Олександровичем Сухомлинським. Відзначено, що за допомогою особливих виражальних засобів художнього слова авторові вдалося створити яскраві образи та сюжети, унікальний казковий світ, максимально пристосований для дитячого сприйняття та розуміння, наділений винятковими духотворчими можливостями й могутнім педагогічним потенціалом. Казки Василя Олександровича були і залишаються джерелом виховання, навчання і творчості для багатьох поколінь педагогів, дітей і їх батьків. Вони, безсумнівно, посідають чільне місце в українській дитячій літературі і є взірцем реалізації ідей світової гуманної педагогіки. Автором узагальнено суб'єктивні думки студентів педагогічних закладів вищої освіти (вибірка становила 85 респондентів) та з'ясовано бачення особливостей казок Сухомлинського сучасною молоддю, що здобуває педагогічну професію. Так, найсуттєвішими ознаками було названо такі: доброта, повчальність, лаконічність. Доведено, що казки Василя Сухомлинського актуальні і нині, як власне, і його педагогічні ідеї, що є співзвучними із завданнями, які стоять перед сучасною системою освіти. За допомогою невеликих за обсягом, але глибоких за змістом казкових творів, реалізація багатьох загальних напрямів сучасної освіти, передусім дошкільної і початкової ланок (фізичного, психічного, соціального) та напрямів виховання дітей дошкільного і молодшого шкільного віку (морально-естетичного, емоційно-вольового, загальнокультурного, інтелектуально-мовленнєвого тощо) буде ефективною й принесе радість учасникам освітнього процесу. У публікації зроблено акцент на неприхованій дидактиці казок видатного майстра-педагога та їх психотерапевтичній ефективності.

***Ключові слова:** Василь Сухомлинський; дитина; гуманна педагогіка; дитяча література; педагогічна казка; виховання; дидактика; психотерапія; освіта.*

Постановка проблеми. Потужний освітній потенціал казок відомий людям із давніх часів. Саме цей жанр дитячої літератури займає чільне місце з-поміж інших, адже з казки починається знайомство людини зі світом людських взаємин, світом літератури та з навколишнім світом в цілому. Казка – так само необхідний етап у розвитку дитини, як і гра. І це не лише популярний літературний жанр, а й могутній та улюблений засіб педагогічного впливу.

Значення казок у роботі з дошкільнятами та учнями початкових класів важко переоцінити. Вони, справді, мають феноменальну духовну силу: виховну, навчальну, розвивальну, психотерапевтичну, творчу. Засобом художнього слова, наділеного потужною емоційною енергією, казки здатні забезпечити комплексну реалізацію завдань усіх напрямів виховання (морального, естетичного, розумового, мовленнєвого, трудового, громадянського тощо), формування та розвиток ключової та спеціальних компетентностей, умінь слухати і розуміти, говорити, читати і писати, а також оволодіти широким обсягом знань про людські стосунки, побут, діяльність людини, природу, звичаї і традиції України, визначні події та постаті в історії людства та багато іншого. На основі цього виробляються власні світоглядні орієнтири людини, особливості мислення, літературні і морально-естетичні смаки тощо.

Класики зарубіжної та української дитячої літератури, зокрема брати Якоб і Вільгельм Грімм (Німеччина), Джозеф Джекобс (Англія), Шарль Перро (Франція), Іван Франко, Олена Пчілка, Леся Українка (Україна) та багато інших зібрали, записали і опублікували фольклорні (народні) казки, а також написали власні літературні (авторські) казкові твори. Яскраві представники гуманної педагогіки, такі як: Шалва Амонашвілі, Януш Корчак, Лев Толстой, Василь Сухомлинський, Костянтин Ушинський й інші автори також писали твори, адресовані дітям – оповідання, притчі, казки, котрі мають виразне педагогічне спрямування, і, таким чином, розширюють арсенал засобів педагогічного впливу на особистість, яка формується.

Серед численних відомих народних та авторських казок особливо виділяються коротенькі казкові оповідки, написані видатним українським педагогом-новатором, талановитим вихователем і письменником Василем Олександровичем Сухомлинським, котрі ще називають художніми мініатюрами. Прогресивний педагог свого часу, ідеї якого не втратили актуальності і нині, писав: «Казка, фантазія – це ключик, за допомогою якого можна відкрити джерела думки і слова. Без казки, без гри уяви дитина не може жити... Казка – це образно кажучи, свіжий вітер, що роздмухує вогник дитячої думки і мови» [8, с. 26].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження феномену казки та її освітнього потенціалу досить популярна тема у науковій царині. Літературознавчий аналіз художніх і композиційних особливостей народної та літературної казки здійснювали у різні періоди С. Адоньєва, А. Биконя, Л. Брауде, О. Бріцина, З. Гриценко, Л. Дунаєвська, Б. Кербелите, П. Куліш, М. Липовецький, Є. Мелетинський, М. Мещерякова, Л. Мушкетик, В. Пропп, Г. Сабат, М. Сумцов, І. Цикушева та інші казкознавці.

Багатоаспектний світ казки стає предметом психолого-педагогічних досліджень та особливо популяризується в освітній практиці у ХХ столітті. У наукових працях багатьох вчених (Т. Алієвої, Є. Аркіної, В. Беляніна, Н. Берковської, А. Виноградової, Я. Дейковського, Л. Гуринової, О. Запорожця, Я. Коломінського, О. Кульчицької, Т. Морозової, Н. Рубакіна, О. Тихомирова та інших дослідників) визначено особливості сприйняття казок дітьми, досліджено вплив казки на розвиток ігрових можливостей дитини і її важливість для формування соціальної поведінки людини, проаналізовано потенціал казок для формування життєвих компетентностей і особистісних якостей особистості тощо.

Вагомим кроком в усвідомленні і застосуванні феномену казки стало наукове обґрунтування протягом кількох останніх десятиліть казкотерапії як

напряму сучасної психотерапії, що особливо актуалізується у психологічній практиці у першу чергу з дітьми. Наразі існує багато досліджень, спрямованих на вивчення діагностичних, лікувальних і корекційно-розвивальних можливостей казок (П. Гальперін, І. Данилюк, Т. Зінкевич-Євстигнеєва, В. Зінченко, С. Зольникова, О. Зосімовський, О. Кабачек, І. Курило, Т. Лаврентьєва, О. Наговіцин, Б. Немов, В. Пономарьова, Д. Соколов, О. Федій, О. Чех та інші автори). За допомогою казки психотерапевти допомагають дітям вирішити особистісні проблеми у спілкуванні з друзями, родичами, знайти вихід із складних ситуацій, виявити і подолати страхи тощо.

Беззаперечним є той факт, що серед українських дітей, батьків і вчителів та вихователів Василь Сухомлинський має високий авторитет і як педагог-новатор, і як автор літературних творів для дітей. Феномен популярності його казок в тому, що в них закладено спроможність не лише розвивати інтерес дітей до читання, але й пробудити у дитини любов до природи, людей, прагнення до знань і моральної та естетичної краси.

Дослідженню казкового світу Сухомлинського присвятили свою увагу велика кількість науковців, зокрема: І. Баранюк, О. Вознюк, В. Деркач, О. Макаренко, М. Масловська, О. Монке, Н. Побірченко, Л. Старикова, О. Сухомлинська та інші вчені. Одностайною є думка компетентних авторів про те, що Василь Олександрович не тільки писав казки, а й уміло використовував їх педагогічний потенціал у власній повсякденній праці. Нині важливо продовжувати переосмислювати цей безцінний досвід крізь призму сучасної філософії освіти.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). У цій публікації автор має на меті реалізувати нове бачення у прочитанні казок Василя Сухомлинського та інтерпретувати їх з огляду на сучасні потреби українського суспільства та освітньої практики у дошкільній ланці освіти та школі I ступеня.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Оповідання та казки, написані Василем Сухомлинським, вражають своєю небагатослівністю, простотою й, водночас, життєвою мудрістю.

Л. Старикова ретельно прослідкувала і описала історію публікацій художніх мініатюр Сухомлинського, починаючи від їхньої появи і дотепер. Авторка відзначає, що оповідання та казки Сухомлинського можна віднести до літератури для дітей, або дитячої літератури – художніх, науково-популярних текстів, створених дорослими і спеціально адресованих дітям. Істотною ознакою такої літератури є те, що вона «враховує вік дітей, особливості їхнього розвитку, має емоційно-ціннісне забарвлення і в кінцевому підсумку носить виховну і освітню спрямованість змістового наповнення» [5, с. 122].

У 2016 році побачила світ унікальна за змістом і найповніша за обсягом на сьогодні збірка творів для дітей Василя Сухомлинського «Я розповім вам казку... Філософія для дітей» (у неї входить близько 1500 творів автора) [7]. Книга, зібрана з усіх доступних наразі джерел, була укладена О. Сухомлинською згідно з авторським баченням структури такого видання та відповідно до реалій сьогодення.

Вочевидь, якщо припустити, що Василь Сухомлинський не став би директором школи, не був би учителем, і, навіть, не написав би жодної науково-педагогічної праці, а видав лишень одну цю книгу, то, беззаперечно, став би відомим і перспективним автором художніх творів для дітей і дорослих, адже, як

акцентує О. Шапошник, «авторські казки, на відміну від народних, розраховані як на дорослу, так і на дитячу аудиторію» [10].

О. Сухомлинська ґрунтовно і глибоко проаналізувала художню спадщину Василя Олександровича, передусім з культурологічних позицій, і підкреслила її ідейно-педагогічне навантаження. Вагомим внеском вченої у розробку означеного питання є здійснена рубрикація художніх мініатюр В. Сухомлинського на такі групи: народна культура, природа як частина культури, шкільна культура, сім'я як культура, ґендерна культура [6, с. 4]. На думку І. Баранюк, «така класифікація творів художньої педагогіки В. Сухомлинського за культурними ознаками допомагає визначити головні домінанти їх художніх світів» [1, с. 113].

Цікавою є думка сучасної молоді, яка здобуває педагогічну професію, щодо казок Сухомлинського. Перед студентами педагогічного закладу вищої освіти було поставлено завдання схарактеризувати казки відомого автора одиничними словами (прикметниками). Отже, з-поміж характерних ознак казок В. Сухомлинського майбутні педагоги назвали такі: цікаві, прості, зрозумілі, розумні, справжні, глибокі, зворушливі, живі, унікальні, чарівні, влучні, високоморальні, людяні, мудрі, добрі, життєстверджуючі, світлі, яскраві, філософські, актуальні, педагогічні, повчальні, короткі (маленькі, лаконічні), теплі, надихаючі, актуальні, спонукальні. Найчастіше студенти вказували такі три ознаки (котрусь із них зазначив кожен п'ятий із 85 респондентів): добрі, повчальні, короткі. Варто зазначити, що перші дві ознаки є типовими для будь-якої казки, а от невеликий обсяг – ознака казкових творів небагатьох авторів.

М. Масловська влучно підкреслила, що «особливістю поезики казок В. Сухомлинського є захоплююча майстерність творення простих, на перший погляд, казок та оповідань: вони не перевищують 150 слів, але яким треба бути великим майстром, щоби в такій малій кількості слів вкласти таку високу якість думки, повчання. Поетика його творів вражає простотою, узгодженістю й досконалістю. Його герої не фантастичні, а земні, це ті речі, тварини, птахи, люди, що нас оточують [4, с. 216].

Наприклад, казка *«Ромашка й мітла»* [7, с. 37] уміщується у чотири рядки і налічує всього тридцять три слова:

«Пішов чоловік до ставка нарізати верболозу на мітлу. Нарізав верболозу й ромашку з високим стеблом ненароком зрізав. Зробив добру мітлу. Підвів подвір'я. Чисто стало на подвір'ї. А в лузі сумно стало без ромашки».

Цей малий за розміром художній твір має глибоку філософію і величезний педагогічний потенціал. Лаконічний текст спонукає до розмірковувань і висновків, призводить в дію активну педагогіку. Прочитання казки займе зовсім небагато часу на уроці або виховному заході й стане основою розвитку спостережливості, естетичних смаків, екологічного мислення, природоохоронної діяльності учнів й, звісно, сприятиме міцному й глибокому усвідомленню матеріалу з української мови і літератури, формування елементарних аналітико-синтетичних умінь у роботі над текстом, реченням, словом, звуками мовлення, приміром, стане поштовхом до побудови тексту описового характеру в художньому стилі тощо. Отож, у дошкільній і початковій освіті такі казки можна використати як багатофункціональний засіб інтегрованого й тематичного спрямування на будь-якому занятті чи уроці, що орієнтує педагогів на широке використання творів Сухомлинського під час вивчення різних навчальних предметів.

Аналіз великої кількості науково-педагогічних праць, присвячених проблематиці казок В. Сухомлинського, показує, що у більшості випадків увага авторів спрямована на вивчення виховного аспекту творів, а от дидактична складова розкривається значно менше. Однак, цей напрям наукових пошуків видається не менш перспективним. На слушну думку О. Вознюка, освітньо-навчальні функції казки, пов'язані в основному з науково-філософським освоєнням дійсності людиною, найменш розроблені в педагогіці і практично не реалізуються в сучасних освітніх закладах. «У той час як освітньо-навчальний ресурс казки воістину колосальний, а його теоретичне обґрунтування і широке застосування дозволяє реалізувати нову парадигму освіти» [2, с. 19].

Можливо, ситуація, що склалася, пов'язана з тим, що у казці, як жанрі літературної творчості, дидактична сутність є дещо прихованою, закодованою. Як переконливо доводить психолог-науковець О. Тихомиров, «емоційний, наочний, конкретний й чуттєвий фон казки може бути базою для розв'язання проблемного завдання, а сама емоція (як феномен правопівкульової активності) виступає передуючим етапом розв'язання навчального завдання, виявляється «паливом» для психофізіологічного «казану», де готується це розв'язання і де логічне знання присутнє у «згорнутому», «зашифрованому» вигляді» [9].

Для прикладу візьмемо твір В. Сухомлинського «Молоко ж чисте» [7, с. 438]:

«Учитель сказав дітям:

– Намалюйте, діти, корову...

Першокласники схилилися над своїми альбомами. Маленька Марійка намалювала скраєчку аркуша маленьку-маленьку корову.

Учитель підходить до Марійки й питає:

– Чого ж це ти таку маленьку корову намалювала? Он стільки білого паперу лишилось...

– Це не білий папір, – каже Марійка. – Це молочко. А молочко ж чисте...

Вона обережно провела долонею по білому аркуші, змітаючи пилінки».

Безперечно, ця казка має широке поле для розмірковувань. На основі неї дитина, можливо, вперше в житті замислиться про творчий задум художника, про правила композиції, про кольори і форми та інше.

А ось іще одна казка, яка має абсолютно не приховану дидактику – «Що краще?» [7, с. 438]:

«Одна маленька дівчинка любила розпитувати:

– Що краще – яблуко чи груша? Троянда чи гладіолус? Вода чи сир? М'ячик чи лялька?

Мама терпляче відповідала, але щоразу більше дивувалась. Насправді, хіба можна сказати, що краще – м'ячик чи лялька, троянда чи гладіолус?

Та ось одного дня дівчинка запитала:

– Мамо, що краще – казка чи пісня?

– А ти подумай, що краще – сонце чи небо? Якщо відповіси на це питання, тоді скажу тобі, що краще, – казка чи пісня, – відповіла мама.

Довго думала дівчинка і не могла нічого придумати. Вона дивилась на небо, на яскраве сонечко. Вони були прекрасні й нероздільні.

Після цього дівчинка перестала запитувати, що краще. Вона запитувала інакше: чим гарна казка? Чим гарна пісня? І мама із задоволенням їй відповідала».

Так, переконливо, легко і доступно вустами змальованих персонажів (у вищезгаданому випадку, мами і доньки) письменник-педагог пояснює дітям життєві істини, яскраво ілюструє відмінність у формі постановки одного й того ж, на перший погляд, запитання. А це – дуже важливо, адже властива дітям допитливість повинна мати мудру підтримку дорослого. Цей літературний твір надає дитині можливість самостійно зрозуміти, як багато значить у житті людини вміння правильно ставити запитання і самостійно знаходити на нього відповідь, приймати рішення. Крім того, твір насичений образами і поняттями, усвідомлення яких плідно збагатить і уяву, і пам'ять, і мислення маленького слухача (читача), відкриє шлях до розвитку власного творчого потенціалу та креативності.

В останні кілька десятиліть дієвим методом у роботі дитячого психолога стало використання терапевтичних казок. Сьогодні існує цілий *напрямок* арт-терапії – казкотерапія. Казки допомагають вчасно побачити психологічні проблеми, які назрівають або вже існують у дитини. Аналізуючи, яким казкам надають перевагу діти, можна зробити висновок про їхній психологічний стан.

За сучасною психотерапевтичною теорією казки, зокрема й пера Василя Сухомлинського, дозволяють вирішити дві найважливіші задачі. За І. Данилюк і С. В. Зольниковою: «Першу дослідники називають «задачею дзеркала»: казка може допомогти клієнту (дитині або дорослому) побачити самого себе, а значить, розвинути самосвідомість і дати змогу гармонізувати свій особистісний простір. Другу задачу називають «задачею кристалу»: казка дозволяє по-новому побачити інших людей і світ навколо себе та побудувати нові, більш конструктивні взаємини з людьми та світом» [3, с. 165].

В. Сухомлинський неодноразово підкреслював, що казка єднає батьків та їхніх дітей, дає можливість просто приємно провести час і відпочити від метушні реального світу. При цьому казки потрібно розказувати й читати дітям, особливо у дошкільному й молодшому шкільному віці. Також важливо спільно обговорювати прочитане, звертати увагу дитини на ключові моменти, роз'яснювати незрозуміле, спонукати до творчості на основі прочитаного: намалювати малюнок за сюжетом казки, вигадати власну казкову історію тощо. При цьому варто пам'ятати, що дитина не буде малювати й вигадувати те, що їй не надихає або не подобається.

Казка «Як бджола стала золота» [7, с. 69], як і багато інших, має виражений психотерапевтичний ефект:

«Летіла Бджола й побачила гарбузову квітку. А гарбузова квітка велика-велика. Залізла Бджола всередину та набирає солодкого соку. Набрала, вже пора й летіти. Та захотілося Бджолі роздивитися квітку. Довго мандрувала вона між пелюстками. Насипалось жовтого пилку на її крильця – й стала Бджола золота-золота. Летить Бджола до вулика, а сторож її не пускає.

– Ти чужа, – каже сторож, – он яка ти жовта.

– А глянь, скільки меду я несу, – каже Бджола.

– Тепер я впізнав тебе, – зрадив сторож, – ти наша. Ти золота».

Крім того, що текст казки містить педагогічні засоби для виховання позитивних рис особистості, таких як: працьовитість, наполегливість, толерантність тощо, він також стане у нагоді ще й для коригування поведінки та свідомості дитини. Позитивна і сповнена яскравими образами історія допоможе впоратися з переживаннями, які відчуває дитина, побачити багатоманітність способів досягнення мети, розвинути здатність до вирішення життєвих ситуацій,

проявити впевненість у своїх силах, розвивати самооцінку і самоконтроль, побороти страхи, агресію та знизити гіперактивність.

Важливим складником оригінальної педагогічної системи, створеної педагогом В. Сухомлинським, були предметно-просторові спеціалізовані приміщення, такі як: «Кімната Українського Слова», «Кімната для читання», «Кімната думки», «Кімната казки». У «Школі радості» вони відігравали важливу роль, були водночас і освітньо-виховним і психокорекційним майданчиком для педагогів та щедрим полем для пізнавальних пошуків, здивувань, відкриттів і творчості вихованців.

Висновки. Отже, нові прочитання творів малої художньої прози (казкових художніх мініатюр) Василя Сухомлинського необхідні для розвитку освіти на сучасному етапі, адже ідеї цього українського педагога і письменника випередили свій час і стали основою сучасної української педагогічної філософії. Казки педагога багатофункціональні, тому використовуватимуться вихователями, вчителями, батьками, психологами у роботі з дітьми дошкільного і молодшого шкільного віку.

Висока мудрість і життєстверджуючий оптимізм казок Сухомлинського робить їх інструментом ненав'язливого виховання, навчання і розвитку, а, часом, і душевного лікування. Неприхована дидактика й яскраво виражена педагогічність цих лаконічних за змістом творів допомагає пояснити дітям життєві істини у легкій, доступній формі. Діючи одночасно і на розум і на почуття дитини, казка розвиває її інтелект та емоційність на рівні свідомості та підсвідомості.

Перспективним напрямом у подальшому вивченні освітнього потенціалу казок і оповідань малої художньої прози Василя Сухомлинського є дослідження шляхів їх використання у роботі з дітьми, які мають труднощі у навчанні.

Список використаних джерел

1. Баранюк І. Поетика творів художньої педагогіки В. Сухомлинського. *Наукові записки [Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка]*. Серія: Педагогічні науки, 2013. Вип. 123 (1). С. 112–116.
2. Вознюк О. В. Феномен казки у розвитку дитини: від В. О. Сухомлинського до сьогодення. *Філософія для дітей. В. О. Сухомлинський у діалозі з сучасністю : Педагогічні читання* : зб. наук.-метод. праць ; за заг. ред. О. В. Сухомлинської, О. Я. Савченко. Житомир, 2017. С. 19–24.
3. Данилюк І. В., Зольникова С. В. Казкотерапія як метод психологічного впливу на особистість. *Психологічний часопис*, 2019. Т. 5. № 6. С. 161–173. DOI (Issue): <https://doi.org/10.31108/1.2019.5.6>.
4. Масловська М. Казковий світ Василя Сухомлинського. *Волинь-Житомирщина. Історико-філологічний збірник з регіональних проблем*, 2002. № 9. С. 215–219.
5. Старикова Л. В. Оповідання та казки Василя Сухомлинського та їх розповсюдження в Україні і світі. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. Педагогічні науки*, 2017. Вип. 5. С. 122–127.
6. Сухомлинська О. В. Художня спадщина В. О. Сухомлинського в культурологічному вимірі. *Педагогічний вісник [Кіровоградський ОІППО імені Василя Сухомлинського]*, 2008. № 1–2. С. 3–8.
7. Сухомлинський В. Я розповім вам казку... *Філософія для дітей* / уклад. О. Сухомлинська. Харків : Школа, 2016. 576 с.
8. Сухомлинський В. О. Серце віддаю дітям. Вибрані твори : в 5 т. Т. 3. Київ : Рад. школа, 1973. 510 с.
9. Тихомиров О. К. Психологія мислення. Москва : Изд. МГУ, 1984. 272 с.

10. Шапошник О. М. Текст-типологічні особливості народної та літературної казки: порівняльний та перекладознавчий аспекти. *Українське мовознавство*, 2011. 41/1. С. 294–299.

References

1. Baraniuk, I. (2013). Poetyka tvoriv khudozhnoi pedahohiky V. Sukhomlynskoho. *Naukovi zapysky [Kirovohradskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Vynnychenka]. Series: Pedagogical Sciences*, 123 (1), 112–116 [in Ukrainian].
2. Vozniuk, O. V. (2017). Fenomen kazky u rozvytku dytyny: vid V. O. Sukhomlynskoho do sohodennia. O. V. Sukhomlynska & O. Ya. Savchenko (Eds.). *Filosofiiia dlia ditei. V. O. Sukhomlynskyi u dialozi z suchasnistiu. Pedagogical readings (pp.19–24)*. Zhytomyr : Levkovets N. M. [in Ukrainian].
3. Danyliuk, I. V., & Zolnykova S. V. (2019). Kazkoterapiia yak metod psykholohichnoho vplyvu na osobystist. *Psykholohichnyi chasopys*, (5), 6, 161–173. DOI (Issue): <https://doi.org/10.31108/1.2019.5.6> [in Ukrainian].
4. Maslovska, M. (2002). Kazkovi svit Vasylia Sukhomlynskoho. *Volyn-Zhytomyrshchyna. Istoryko-filolohichnyi zbirnyk z rehionalnykh problem*, 9, 215–219 [in Ukrainian].
5. Starykova, L. V. (2017). Opovidannia ta kazky Vasylia Sukhomlynskoho ta yikh rozpovsiudzhennia v Ukraini i sviti. *Visnyk Zhytomyrskoho derzhavnoho universytetu imeni Ivana Franka. Pedahohichni nauky*, 5, 122–127 [in Ukrainian].
6. Sukhomlynska, O. V. (2008). Khudozhnia spadshchyna V. O. Sukhomlynskoho v kulturolohichnomu vymiri. *Pedahohichni visnyk [Kirovohradskiy OIPPO imeni Vasylia Sukhomlynskoho]*, (1–2), 3–8 [in Ukrainian].
7. Sukhomlynskyi, V. (2016). *Ya rozpovim vam kazku... Filosofiiia dlia ditei*. (O. Sukhomlynska, Compiler). Kharkiv: Shkola [in Ukrainian].
8. Sukhomlynskyi, V. O. (1973). Sertse viddaiu ditiam. *Selected works (Vol. 3)*. Kyiv: Radianska shkola [in Ukrainian].
9. Tihomirov, O. K. (1984). *Psihologiya myishleniya*. Moscow : Izdatelstvo MGU [in Russian].
10. Shaposhnyk, O. M. (2011). Tekst-typolohichni osoblyvosti narodnoi ta literaturnoi kazky: porivnialnyi ta perekladoznachnyi aspekty. *Ukrainske movoznavstvo*, 41/1, 294–299 [in Ukrainian].

Yuliia H. Pavlenko

Candidate of Pedagogical Sciences,
Associate Professor of the Department of Elementary Education,
Natural and Mathematical Disciplines and Methods of Teaching,
Poltava National V. G. Korolenko Pedagogical University
e-mail: iuliia.pa77@gmail.com
ORCID ID: 0000-0001-7430-9869

THE PHENOMENON OF A PEDAGOGICAL FAIRY-TALE BY VASYL SUKHOMLYNSKYI

The article rethinks the works of short fiction (fairy-tale art miniatures), written specially for children by the famous Ukrainian pedagogue-innovator, talented educator and writer Vasyl Oleksandrovych Sukhomlynskyi. It has been noted that with the help of special means of expression of the artistic word the famous author managed to

create vivid images and plots, a unique fairy-tale world, best suited for children's perception and understanding, endowed with exceptional creative abilities and powerful pedagogical potential. Vasyl Oleksandrovyich's fairy-tales have been and remain a source of education, training and creativity for many generations of teachers, children and their parents. Undoubtedly, they occupy a prominent place in Ukrainian children's literature and are a model for the implementation of the ideas of world humane pedagogy. The author summarizes the subjective opinions of students of pedagogical institutions of higher education (the sample was 85 respondents) and clarifies the vision of the peculiarities of Sukhomlynskyi's fairy-tales by modern youth who acquire the pedagogical profession. Thus, the most significant features were called the following: kindness, instructiveness, conciseness. It is proved that the tales by Vasyl Sukhomlynskyi are relevant today, as well as his pedagogical ideas, which are in tune with the tasks facing the modern education system. With the help of small in volume but deep in content fairy-tale works realization of many general directions of modern education, first of all preschool and primary links (physical, mental, social) and directions of education of children of preschool and primary school age (moral-aesthetic, emotional-volitional, general cultural), intellectual and speech, etc.) will be effective and bring joy to participants in the educational process. The publication emphasizes the undisguised didactics of fairy-tales of an outstanding master-teacher and their psychotherapeutic efficiency.

Key words: *Vasyl Sukhomlynskyi; child; humane pedagogy; children's literature; pedagogical fairy tale; upbringing; didactics; psychotherapy; education.*

Надійшла до редакції 11.09.2020 року

Леся Сухомлинська
науковий співробітник
відділу педагогічного джерелознавства та біографістики
ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського,
м. Київ, Україна,
e-mail: 1408koala@gmail.com
ORCID ID: 0000-0003-3055-5392

ЛИСТИ В. СУХОМЛИНСЬКОГО ПРО ЦІННІСНЕ СТАВЛЕННЯ ДО СВІТУ ЖИВОГО ЯК ДЖЕРЕЛО БІОГРАФІСТИКИ

Стаття присвячена розкриттю маловідомого аспекту педагогічної спадщини Василя Сухомлинського – епістоляріям, в яких піднята тема екологічного виховання молодших школярів та дітей старшого віку, формування їхнього екологічного світогляду. Виявлено, що кореспондентами педагога виступали непересічні особистості – психологи О. Андреева, О. Губко, письменники Б. Рябінін, І. Єфремов. Встановлено, що метою їхньої професійної діяльності, доповненою власними ідеями і переконаннями, було збереження і примноження природного середовища, зокрема тварин, особливо тих, що живуть поряд із людиною. У своїх листах кореспонденти обговорювали широке коло питань: зміст шкільної освіти, проблему дитячих самогубств, дитячої злочинності, розрив між вихованням та освітою. З'ясовано, що вищезгадані науковці та письменники поділяли погляди педагога на роль і значення природи в житті дитини, надавали великого значення фактору природи в освіті й вихованні школярів та сприяли появі у В. Сухомлинського нових ідей і поглядів щодо екології дитинства. Звернення до епістолярної спадщини педагога засвідчило, що вона є невід'ємною складовою його творчості. Вона містить у собі багато оригінальних і цінних ідей, але досі залишається недостатньо вивченою, малодослідженою і потребує подальшого розгляду та аналізу. Застосовуючи мікроісторичний підхід, що сконцентрований на особистісній інтерпретації подій і суттєво збагачує розуміння фактів повсякденності, зроблено висновок про важливість таких розвідок, які надають можливість дослідити процеси народження нових ідей щодо екологічного виховання, їх витоки та засади, а також вплив на особистість самого Василя Сухомлинського.

Ключові слова: Василь Сухомлинський; довкілля; екологічне виховання; екологічний світогляд; епістолярії; книги; листування; освіта; охорона природи.

Постановка проблеми. Впродовж тисячоліть людина поступово збільшувала руйнівний вплив на довкілля, але у другій половині ХХ ст. антропогенне навантаження різко зросло, спричинивши важкі екологічні наслідки. Відтак гостро постала проблема охорони довкілля, пошуку рівноваги між забезпеченням економічних і соціальних потреб людства і збереженням природи [3], вирішення якої країни світу намагалися врегулювати на законодавчому рівні. У Радянській Україні з 1944 року до початку 70-х років ХХ ст. було прийнято понад 10 постанов і розпоряджень уряду щодо охорони навколишнього середовища, а у

1960 році – закон «Про охорону природи УРСР» [16]. На жаль, всі ці заходи не компенсували потужного забруднення довкілля, спричиненого швидким зростанням промисловості.

Сьогодні, уже у XXI ст., стан справ у царині природозбереження перманентно погіршується. В умовах зростаючих екологічних ризиків, винищення природних ресурсів, зникнення багатьох видів тварин, загрозливого погіршення здоров'я населення особливої актуальності набувають питання долучення дітей, школярів до ознайомлення та розв'язання природоохоронних, екологічних завдань. Всебічно зростає значення науково-методичного супроводу цих процесів, коріння яких знаходяться в нашому минулому. Звертаючись до минулого, можемо оцінити вагомість і значущість зробленого, і, відштовхуючись від здобутого, окреслювати перспективи подальшої діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В останні десятиліття у багатьох країнах були прийняті законодавчі акти, які мінімізують і регулюють антропогенний тиск на природу. Водночас було розпочато розробку і впровадження нових технологій, що виключають або обмежують шкідливий вплив виробничих процесів на екосистеми, фауну та флору, повітря, водні ресурси і ґрунти [3].

Упродовж років провідні вчені, письменники, екологи, економісти, урядовці, яких турбувала подальша доля людської цивілізації та збереження природних ресурсів, били на сполох і у різний спосіб висловлювались з цього приводу, спонукаючи владні структури й небайдужих громадян до конкретних дій.

Особливу увагу природоохоронним питанням приділяли освітяни, які опікувалися формуванням екологічного світогляду дітей і молоді, і серед них В. Вербицький, І. Зверєв, Н. Лисенко, Г. Пустовіт, І. Суравегіна та ін. Всі ці автори відзначають великий вплив Василя Олександровича Сухомлинського, творчість якого є предметом нашого наукового інтересу, на сучасні концепції екологічного виховання дітей та молоді. Праць, присвячених цьому аспекту спадщини педагога, небагато. Серед них – дисертація З. Шевців «Виховання в учнів бережливого ставлення до природи в педагогічній спадщині В. О. Сухомлинського» (1994) [15] та дві наші статті, присвячені цій тематиці [13;14].

Відтак, **метою статті** є розширення і доповнення знань про внесок Василя Сухомлинського в екологічне виховання школярів через дослідження його листування з особистостями, яких цікавили ці питання та які професійно ними займалися (О. Андрєєва, О. Губко, Б. Рябінін, І. Єфремов.). Адже саме у листах крізь роки проступає образ живої людини у всьому розмаїтті думок, переконань, почуттів, які доповнюють і збагачують обрану нами тему. Головним джерелом написання статті є епістолярна спадщина видатного педагога, що зберігається в архіві родини Сухомлинських.

Виклад основного матеріалу. Проблема охорони довкілля, дбайливого та раціонального ставлення до природи та природних ресурсів, виховання у дітей ціннісного ставлення до всіх без винятку живих істот не пройшла повз педагогічну та громадянську зацікавленість Василя Олександровича Сухомлинського. Ця проблематика відображена у багатьох його педагогічних та художніх творах – книгах «Серце віддаю дітям», «Моральні заповіді дитинства і юності», «Народження громадянина», «Як виховати справжню людину», «Павлиська середня школа»; статтях «Смак хліба», «Століття математики чи століття людини?», «Природа, праця, світогляд», «Школа і природа»; казках та оповіданнях,

про що ми докладно писали у статті «Світ живого у педагогіці В. Сухомлинського» [14].

Думками щодо виховання у дітей екологічного світогляду В. Сухомлинський ділився зі своїми сучасниками – педагогами, психологами, письменниками. Це відображено в епістоляріях, як опублікованих, так і тих, що зберігаються в архіві сім'ї Сухомлинських (на них ми посилаємося далі).

У 1969–1970 рр. Сухомлинський багато листувався з Оленою Кіндратівною Андреевою, кандидатом психологічних наук, педагогом-психологом з м. Могильова, у колі наукових інтересів якої були проблеми екологічного виховання. Ми не знайшли достатньо інформації про О. Андрееву, однак наразі відомо про її листування з В. Сухомлинським, відвідини нею Павлівської середньої школи у 1969 р. У сімейному архіві зберігаються фотокопії більш ніж 15 листів Сухомлинського до неї.

Коло тем, піднятих у цих листах, надзвичайно широке: викладання окремих предметів різними вчителями в початковій школі, проблема пияцтва та алкоголізму серед дорослих, особливо педагогів і дітей, зростання кількості дитячих самогубств, дитячої злочинності, розрив між вихованням та освітою, стосунки з власними дітьми, якими переймалися обидва кореспонденти, та ін. В. Сухомлинський у одному з листів описує своє батьківське кредо: «Головний принцип, якого я завжди дотримувався у вихованні, можна сформулювати так: діти повинні відчувати поруч із собою людину, вміти керувати своїми бажаннями так, аби їх радості не були здобуті за рахунок горя, тривоги, смутку інших людей. Весь сенс виховання в дитинстві полягає, напевно, в тому, аби діти пізнали розумом і серцем, що щастя не можна отримати у спадок, його треба творити силами своєї душі» (3 листа до О. Андреевої 14.03.1969).

У листах багато критики тогочасного стану шкільного виховання, а радше його відсутності: «...немає в школах і сліду (підкреслення авторське) ніякого виховання, взагалі займаються в школах не тим, чим потрібно займатися... Мені здається, головна біда шкільного виховання в тому, що вчителі не вчать людину змалечку бачити саму себе, думати про саму себе, поважати саму себе. Занадто вже низький рівень вимог у тих, кого виховує школа...» – пише В. Сухомлинський (3 листа до О. Андреевої 29.06.1969).

Відзначимо, що О. Андреева після відвідин Павлівської середньої школи, особистої зустрічі з її директором та тривалого листування, осмисливши побачене і почуте, написала книгу «Союз з природою» [1], яка вийшла друком у 1985 році. У книзі на прикладі виховної системи школи В. Сухомлинського описано, як у тогочасних умовах можна було уникнути культивованого протягом століть споживацького ставлення до природи, наведено приклади форм і методів виховання через природу, способи її збереження і примноження не лише в процесі шкільної освіти і виховання, а й шляхом шкільно-сімейного виховання, тобто залучення батьків до вирішення цих питань. Авторка вважає, що В. Сухомлинський не лише виховував любов до природи, а й передовсім опікувався формуванням у дітей відчуття єдності з усім суцільним, живленням їхніх думок і почуттів із джерел природи, гармонізацією їхньої діяльності з ноосферою. В його педагогічній системі це було і необхідною умовою, і головною метою всього загальновиховного процесу [1, с. 25].

Багато уваги в книзі приділено запобіганню дитячій жорстокості: «Співпереживання, постійне навчання вмінню ставити себе на місце не лише

людей, але й звірів, птахів, рослин, реально допомагати їм в їхньому житті, було найважливішим принципом педагогічної системи В. О. Сухомлинського» [1, с. 52]. Цитуючи листи і бесіди з директором Павлиської школи, О. Андреева зауважує, що в них йшлося про те, як важливо навчити дитину співпереживанню саме у дитинстві, причому чим раніше, тим краще. Якщо зуміти так організувати життя підлітків та юні, аби вони відчували потребу допомагати тим, хто цього потребує, відповідально піклуватися про рослини і тварини, то співпереживанню можна навчити не лише маленьких дітей, а й старших [там само].

Саме завдяки Олені Андрееві В. Сухомлинський запізнався з іншим своїм кореспондентом – Борисом Степановичем Рябініним. Вони ніколи не зустрічалися, а їх знайомство відбулося заочно на сторінках журналу «Сім'я і школа», де у 1967 році між Б. Рябініним та О. Андреевою розгорнулася розлога дискусія щодо ґендерних ролей жінки (якщо користуватися сучасною термінологією) [5]. Ця проблематика, спірні погляди всіх опонентів, суперечливе ставлення до неї В. Сухомлинського, не є предметом цієї статті, вона потребує окремого дослідження, адже педагог також долучився до дискусії, як видно з подальшого листування [12, с. 261–262].

Борис Рябінін (1911–1990) народився на Уралі, у м. Кунгур. Відомий як письменник-прозаїк, автор сценаріїв документальних і науково-популярних фільмів, член Спілки письменників СРСР, журналіст, викладач, громадський діяч, кінолог. Був членом президії Федерації службового собаководства СРСР, головою Свердловської федерації спортивної преси, радіо і телебачення, членом бюро Московської і Київської секції охорони природи, членом Центральної ради Всеросійського товариства охорони природи [11].

У творчому доробку письменника понад сто книг. Головна тема його творчості – захист природи, любов до живого (переважно, до собак). У своїх книгах Б. Рябінін описує не тільки вигадані ним історії, але й реальні події. Назвімо лише декілька з них: «Поради собакознавця» (1940, 1953), «Твої вірні друзі» (1953, 1954, 1955), «Розповіді про вірного друга» (1957, 1964, 1966), «Вита ваш друг Рекс» (1959, 1962), «Людина повинна бути доброю» (1965), «Про любов до живого» (1966), «Сто друзів усіх мастей» (1968, 1986), «Нігер» (1968, 1971), «Мої друзі» (1970), «Друже Котька», (1972), «Друг, вихований тобою» (1972, 1975), «Друг завжди друг» (1979), «Що пішло-живе» (1985), «Добро в твоєму серці» (1986). Як бачимо, його твори неодноразово перевидавали.

Природоохоронна публіцистика Б. Рябініна виходила друком у виданнях, присвячених різним аспектам суспільного життя, а не лише докільню – журналах «Природа і людина», «Урал», «Уральський слідопит», «Юний натураліст», «Сім'я і школа», «Вітчизна», «Здоров'я», «Полювання й мисливське господарство», «Радянське фото», «Москва», «Селянка», «Юний технік», «Робітничо-селянський кореспондент», газетах «Літературна газета», «Літературна Росія», «Комсомольська правда» і багатьох інших. Ці дописи завжди знаходили відгук у читачів.

Художній та публіцистичний доробок письменника має не лише пізнавальне, а й виховне значення. Його твори допомагають читачам пізнати багатство навколишнього світу, відчути особисту відповідальність за його збереження. Не можна не помітити любовного ставлення Б. Рябініна до домашніх тварин, які були повноправними членами його сім'ї.

У сімейному архіві Сухомлинських збереглися декілька листів Б. Рябініна до В. Сухомлинського, в яких підняті різні теми. Досить детально історія їхнього листування описана у збірці статей літературознавця Світлани Лапшиної «Зустрічі. До 100-річчя природолюбів і собакознавця Бориса Степановича Рябініна» [8]. Це листування було започатковано завдяки Олені Андрєєвій: у 1969 р. вона пише Б. Рябініну листа, де просить надіслати, якщо можна, його книгу «Про любов до живого» для передачі її В. Сухомлинському. Детально ця історія описана у книзі Б. Рябініна «Що пішло – живе» [12] у розділі «Той, що віддав серце дітям», де вміщено декілька листів В. Сухомлинського до нього. «Я й раніше вважав Вас одностороннім у боротьбі за добро та людяність, а тепер просто дихати легше від думки, що є у світі такі прекрасні люди, як Ви. Я у захваті від Вашої книги “Про любов до живого”. Вірю, що все ж Ви мені її подаруєте» – пише Сухомлинський [12, с. 257].

Книга «Про любов до живого» ставить перед читачем запитання: що означає – «живе»? Які смисли закладені в цьому слові? Автор розмірковує над тим, як зробити, щоб люди виростили добрими, чуйними. Книга пропонує відповіді на ці питання, спонукає замислитися над багатьма проблемами, на які, можливо, раніше не звертали увагу [10].

У цьому ж листі В. Сухомлинський висловлює співзвучні думки: «Я глибоко переконаний, що виховання любові до живого – одне з щонайперших завдань педагога. Маленька людина повинна бути доброю до всього живого. Тільки за цієї умови вона стає виховуваною – ось у чім річ! Тільки доброта відкриває дитині радість буття, радість людських взаємин» [12, с. 258].

Б. Рябініна також непокоїть це питання, про що він пише В. Сухомлинському: «Настрій у мене, як то кажуть, не дуже. Гнітить стан справ з природою, тваринним світом. Знову пішли стосами листи щодо всяких безчинств з собаками, кішками... кінця не видно! Як усе це змінити? Чи праця наша марна, безнадійна?» [12, с. 27].

Кореспонденти надсилають один одному книги та іншу літературу. Б. Рябінін у захваті від книги «Серце віддаю дітям». У відповідь він надсилає в Павлиш книги «Про любов до живого», «Нігер», журнали «Урал» та «Уральський слідопит» для шкільної бібліотеки. Педагог у листі-відповіді так описує бурхливу реакцію дітей на книгу «Нігер» про життя собаки: «Книга переходить з класу в клас. Діти плачуть. Дай боже, аби кожен у дитинстві заплакав такими сльозами... Нехай будуть сльози співчуття, але не сльози жадібності, заздрості!» [12, с. 259]. Далі Б. Рябінін цитує лист В. Сухомлинського про те, що в школі введений курс «Любов до живого» за рахунок скорочення вивчення «нейтрального і нікому не потрібного матеріалу» (і О. Андрєєва підтверджує це після поїздки в Павлиш). Основою курсу стала книга Б. Рябініна.

Така «самодіяльність» директора школи щодо вилучення певного матеріалу зі шкільного курсу й внесення іншого повністю відповідає ситуації в освіті у той період. Згідно з дослідженням українського історика педагогіки Л. Д. Березівської, ініційована М. С. Хрущовим реформа 1956–1964 рр., що відбувалася у контексті десталінізації, часткової демократизації суспільства, певним чином була спрямована на часткову лібералізацію внутрішньошкільного життя та управління освітою. Саме ця реформа уможливила створення авторських шкіл (В. О. Сухомлинського, І. Г. Ткаченка та ін.) з відносною свободою педагогічної

творчості, пошуками шляхів підвищення ефективності навчально-виховного процесу, самоврядуванням щодо наповнення змісту освіти [2, с. 4-5].

Згодом Василь Олександрович інформує про започаткування факультативного курсу «Охорона природи» [там само], що й підтверджує листування з наступним кореспондентом, Олексієм Тимофійовичем Губком.

О. Губко (1928–2013), відомий український психолог, дослідник вищої нервової діяльності людини, зоопсихології, історії психології та педагогіки, психології творчості, психології українського народу. Працював в Інституті психології (нині ім. Г. С. Костюка НАПН України). Автор 30 книг і понад 600 статей, серед яких «Основи національного виховання» (1993), «Українська козацька педагогіка і духовність» (1995), «Психологія українського народу» (2003), «Основи зоопсихології» (2004). Нас цікавить ця постать із огляду на ставлення Олексія Тимофійовича до розглянутих нами питань.

У сімейному архіві Сухомлинських зберігаються декілька листів О. Губка до В. Сухомлинського 1968–1970 рр. Кореспонденти обговорюють різні теми: підготовку В. Сухомлинського до захисту докторської дисертації, доцільність написання педагогом великого художнього твору, проблеми збереження і захисту української мови, піклування про довкілля тощо.

Для нас особливо цікаві такі рядки з листа О. Губка: «Був прямо в захопленні від Вашого Наказу про введення в Вашій школі предмету-курсу Охорона природи... якщо Ви... захочете написати... книгу, то це, як на мій погляд, мала б бути книга “Рідна природа” – про виховання любові до природи, до тварин, до всього суцього на землі» (*Лист від 13.04.1970*). О. Губко зауважує, що на зборах Секції пропаганди Товариства охорони природи, головою якої його було обрано, він зачитав цей наказ. Присутні «письменники, журналісти, вчені – з великим інтересом зустріли цей, я б сказав би, епохальний документ, бо в ньому справді відбито веління епохи», – зауважує він далі. О. Губко й сам переймався питанням збереження та охорони природи. У журналі «Наука і суспільство» (1969, № 8) вийшла його стаття «Зрозумій у живому себе» у співавторстві з письменницею Наталею Околітенко.

В іншому листі О. Губко зазначає, що тогочасні видання для дітей не завжди цікавилися згадуваною тематикою: «“Веселка” повернула мої оповідання про тварин: немає пейзажу, портрету героїв, вчинки їхні невмотивовані і т. п.» (*Лист від 08.09.1968*).

Насамкінець звернемося до листа В. Сухомлинського Івану Антоновичу Єфремову (1908–1972) – російському радянському письменнику-фантасту, енциклопедисту, мандрівнику, археологу, палеонтологу, доктору біологічних наук, професору, автору численних наукових передбачень. Він найбільш відомий своїми художніми творами «Туманність Андромеди» (1957), «Лезо бритви» (1963), «Година Бика» (1968), «Таїс Афінська» (1972).

Фантастичними творами І. Єфремова зачитувалось покоління 1970-х років. Потрясінням для його сучасників стала книга «Година бика» – соціально-філософський науково-фантастичний роман про подорож людей майбутнього, уродженців Землі, на планету Торманс, куди раніше втекла із Землі частина людства, рятуючись від війн та екологічних катастроф. Але на новому місці колоністи побудували суспільство нерівності та несправедливості, винищували дику природу і використовували природні ресурси, не турбуючись про наслідки

[7]. Написаний та вперше опублікований у 1968 році в журналі «Техніка – молоді», роман згодом вийшов окремим виданням і неодноразово перевидався [4].

У сімейному архіві Сухомлинських знаходимо лист Тетяни Федорівни Корабльової, яка допомагала вчитувати неопублікований архів І. Єфремова і у 2012 р. передала О. В. Сухомлинській, доньці педагога, копію листа В. Сухомлинського до І. Єфремова. «Отримав від Вас роман “Година бика” з дарчим підписом, неказанно щасливий», – починає свій лист В. Сухомлинський. Лист засвідчує, що проблема майбутнього людської цивілізації хвилювала обох кореспондентів. Більше того, гострі соціальні, моральні, екологічні перспективи розвитку суспільства бачилися обом кореспондентам достатньо тривожними. Пророчими видаються слова В. Сухомлинського, адресовані у листі І. Єфремову: «Мене глибоко турбує наразі думка: людство, знищуючи природу, йде до власної загибелі. Якщо не примусити замислитись про це кожного, якщо буквально кожне серце не здригнеться від думки про те, що через декілька десятиліть... нам не буде чим дихати, – стають смішними, наївними всі теперішні соціальні, політичні проблеми, чвари тощо» (Лист від 11.07.1970).

Підсумовуючи, зробимо **висновок**. В. Сухомлинський разом з іншими видатними просвітителами того часу став провісником екологічної освіти та виховання, які, з огляду на виклики сьогодення, нині є надзвичайно актуальними. Це відображено не лише у педагогічних та художніх творах педагога, а й у листуванні з широким колом кореспондентів.

Щодо перспектив подальшого наукового пошуку відзначимо, що епістолярна спадщина В. Сухомлинського залишається своєрідною «terra incognita». Велика кількість листів до Сухомлинського зберігається в Центральному державному архіві вищих органів влади та державного управління України (ЦДАВО України) й у сімейному архіві Сухомлинських. В окреме видання ввійшло лише листування педагога з російським радянським письменником Г. О. Медінським [9]. Зазначимо, що останнім часом інтерес до цієї теми зростає: у 2018 р. у ДНПБ України імені В. О. Сухомлинського відбулося засідання круглого столу «Сухомлинському пишуть» [6], присвячене епістолярній спадщині педагога. Однак ця спадщина й дотепер залишається недостатньо вивченою, малодослідженою й потребує подальшого розгляду та аналізу.

Список використаних джерел

1. Андреева Е. К. Союз с природой. Москва : Знание, 1985. 80 с. (Серия: Народный университет. Педагогический факультет ; № 11).
2. Березівська Л. Д. Реформування загальної середньої освіти в Радянській Україні в умовах авторитарного суспільства (1931–1991): історіографія та джерела. *Науково-педагогічні студії*. 2019. Вип. 3. DOI: <https://doi.org/10.32405/2>
3. Електроенергетика та охорона навколишнього середовища. Функціонування енергетики в сучасному світі. Кн. 5. URL: <http://energetika.in.ua/ua/books/book-5/part-3/section-1> (дата звернення: 30.10.2020).
4. Ефремов И. А. Час Быка : научно-фантастический роман. Москва : Молодая гвардия, 1968. 457 с.
5. Женщина – семья – общество. *Семья и школа*. 1967. № 1. С. 6–9. URL: https://docviewer.yandex.ru/view/0/?page=7&*=hFqs2yq59Gm7ibn3tgBk4swFVDJ7InVybCI6InlhLWRpc2stcHVibGljOi8veW54UUJDeHVhMEhSMmFTUkFHYNwVFhNSGRYUUVBQLzJFKytHREtobmZ5ZzVabDdHRnYvUkJ0S1U2WWdRZCtobHEvSjZicG1SeU9Kb25UM1ZvWG5EYWc9PTovMTk2NyDQsy8wMS0xOTY3LnBkZiIsInRpdGxlljoiMDEtMTk2Ny5wZGYiLCJ

[ub2lmcmFtZSI6ZmFsc2UsInVpZCI6IjAiLCJ0cyI6MTU5OTU1OTE0NzMxNCwieXUiOiI3MTY0OTA2NTUxNTc4MTcxNjAwIn0%3D](https://www.history.org.ua/?termin=Zakon_URSR_Pro_okhoronu_pryrody_URSR_1960) (дата звернення: 30.10.2020).

6. Круглий стіл «Сухомлинському пишуть» (епістолярна спадщина педагога). URL: <https://dnpp.gov.ua/ua/naukovi-zakhody/krugli-stoli/17340-2/> (дата звернення: 30.10.2020).

7. Лаборатория фантастики. Иван Ефремов. URL: <https://fantlab.ru/autor181> (дата звернення: 30.10.2020).

8. Лапшина С. Встречи. К 100-летию природолюбца и собаковеда Бориса Степановича Рябинина : сборник статей, писем и фотографий / авт.-сост. С. Т. Лапшина. Пермь: Изд. Богатырев П. Г., 2012. 142 с.

9. Медынский Г. Пути и поиски. Москва: Известия, 1970. 288 с. С. 222–223.

10. Рябинин Б. О любви к живому. Москва : Просвещение, 1966. 378 с. URL: <https://www.livelib.ru/book/1002966722-o-lyubvi-k-zhivomu-boris-ryabinin>

11. Рябинин Борис Степанович Биография. Писатель, гуманист, боец. URL: http://kungur-ryabininka.blogspot.com/2014/08/blog-post_20.html (дата звернення: 30.10.2020)

12. Рябинин Б. Ушедшее – живущее. Книга воспоминаний. Москва : Советский писатель, 1985. 432 с.

13. Сухомлинська Л. В. Шкільний сад – складова освітньо-виховного середовища школи Сухомлинського. Інноватика у вихованні : зб. наукових праць. Рівне, 2019. Вип. 10. С. 119-128. doi: 10.35619/iiv.v0i10.155

14. Сухомлинська Л. Світ живого у педагогіці Василя Сухомлинського. *Наукові записки [Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка]*. Педагогічні науки. Кропивницький, 2018. Вип. 171. С. 223–229.

15. Шевців З. М. Виховання в учнів бережливого ставлення до природи у педагогічній спадщині В. О. Сухомлинського : дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01. Київ : Ін-т педагогіки АПН України, 1994. 144 с.

16. Шемшученко Ю. С. Закон УРСР «Про охорону природи Української РСР» 1960. [Електронний ресурс]. *Енциклопедія історії України*. Т. 3: Е-Й / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України, Ін-т історії України. Київ : Наукова думка, 2005. С. 219. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Zakon_URSR_Pro_okhoronu_pryrody_URSR_1960 (дата звернення: 30.10.2020).

References

1. Andreeva, E. K. (1985). *Soiuz s prirodoi*. Moskva: Znanie [in Russian].
2. Berezivska L. D. (2019). Reformuvannia zahalnoi serednoi osvity v Radianskii Ukraini v umovakh avtorytarnoho suspilstva (1931–1991): istoriohrafia ta dzhherela. *Naukovo-pedahohichni studii*, 3. DOI: <https://doi.org/10.32405/2> [in Ukrainian].
3. Elektroenerhetyka ta okhorona navkolyshnoho seredovyscha. Funktsionuvannia enerhetyky v suchasnomu sviti. Knyha 5. Retrieved from: <http://energetika.in.ua/ua/books/book-5/part-3/section-1> [in Ukrainian].
4. Efremov, I. A. (1968). *Chas Byka nauchno-fantasticheskii roman*. Moskva: Molodaia gvardiia [in Russian].
5. Zhenshchina – semia – obshchestvo (1967). *Semia i shkola*, 1, 6–9. Retrieved from: https://docviewer.yandex.ru/view/0/?page=7&*=hFqs2yq59Gm7ibn3tgBk4swFVDJ7InVybCI6IjnlhLWRpc2stcHVibGljOi8veW54UUJDeHVhMEhSMmFTUkFHYNwVFhNSGRYUUVBQLzJFKytHREtobmZ5ZzVabDdHRnYvUkJO5IU2WWdRZCtobHEvSjZicG1SeU9Kb25UM1ZvWG5EYWc9PTovMTk2NyDQsy8wMS0xOTY3LnBkZiIsInRpdGxlljoiMDEtMTk2Ny5wZGYiLCJub2lmcmFtZSI6ZmFsc2UsInVpZCI6IjAiLCJ0cyI6MTU5OTU1OTE0NzMxNCwieXUiOiI3MTY0OTA2NTUxNTc4MTcxNjAwIn0%3D [in Russian].

6. Kruhlyi stil «Sukhomlynskomu pyshut» (epistoliarna spadshchyna pedahoha). Retrieved from: <https://dnpb.gov.ua/ua/naukovi-zakhody/https://dnpb.gov.ua/ua/naukovi-zakhody/кпуґлі-столи/17340-2/> [in Ukrainian].
7. Laboratoriia fantastiki. Ivan Efremov. Retrieved from: <https://fantlab.ru/autor181> [in Russian].
8. *Lapshina S.* (2012). Vstrechi. K 100-letiiu prirodoliuba i sobakoveda Borisa Stepanovicha Riabinina sbornik statei pisem i fotografii Perm Bogatyrev P G. [in Russian].
9. *Medynskii G.* (1970). Puti i poiski (pp. 222–223). Moskva: Izvestiia [in Russian].
10. *Riabinin B.* (1966). O liubvi k zhivomu. Moskva: Prosveshchenie. Retrieved from: <https://www.livelib.ru/book/1002966722-o-lyubvi-k-zhivomu-boris-ryabinin> [in Russian].
11. Riabinin Boris Stepanovich. Biografiia. Pisatel, gumanist, boets. Retrieved from: http://kungur-ryabininka.blogspot.com/2014/08/blog-post_20.html [in Russian].
12. *Riabinin, B.* (1985). Ushedshee – zhivushchee. Kniga vospominanii. Moskva: Sovetskii pisatel [in Russian].
13. *Sukhomlynska L. V.* (2019). Shkilnyi sad – skladova osvitho-vykhovnoho seredovyscha shkoly Sukhomlynskoho. *Innovatyka u vykhovanni* : zbirnyk naukovykh prats, 10, 119–128. doi: 10.35619/iu.v0i10.155 [in Ukrainian].
14. *Sukhomlynska, L.* (2018). Svitzyvoho u pedahohitsi Vasylia Sukhomlynskoho. *Naukovi zapysky [Tsentralnoukrainskoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Vynnychenka]. Pedahohichni nauky*, 171, 223–229 [in Ukrainian].
15. *Shevtsiv Z. M.* (1994) *Vykhovannia v uchniv berezhlyvoho stavlennia do pryrody u pedahohichnii spadshchyni V. O. Sukhomlynskoho: Thesis for the degree of candidate of pedagogical sciences.* Kyiv: Instytut pedahohiky APN Ukrainy [in Ukrainian].
16. *Shemshuchenko Yu. S.* (2005). Zakon UZSR «Pro okhoronu pryrody Ukrainskoi RSR» 1960. Smolii, V. A. (Ed.) *Entsyklopediia istorii Ukrainy* (Vol. 3, p. 219) Kyiv :Naukova dumka [in Ukrainian].

Lesia V. Sukhomlynska

Research Fellow of Sukhomlynskyi Studies Sector
of the Pedagogical Source Studies and Biographistics Department
of V.O. Sukhomlynskyi State Scientific and Pedagogical Library of Ukraine
Kyiv, Ukraine
e-mail: 1408koala@gmail.com
ORCID ID: 0000-0003-3055-5392

VALUE ATTITUDE TO ALL LIFE IN V. SUKHOMLYNSKYI'S CORRESPONDENCE AS A SOURCE OF BIOGRAPHY STUDIES

The article is dedicated to disclosure of a little-known aspect of Vasyli Sukhomlynskyi's pedagogical heritage – epistolary, which raises the topic of ecological education of junior schoolchildren and older children, the formation of their ecological worldview. It has been revealed that the teachers' correspondents were extraordinary personalities – psychologists O. Andreyeva, O. Hubko, writers B. Ryabinin, I. Yefremov. It has been found out that the purpose of their professional activities, supplemented by their own ideas and beliefs, was to preserve and increase the natural environment, in particular animals, especially those living near humans. In their letters, the correspondents discussed a wide range of issues: the content of school education, the problem of children's suicide, juvenile delinquency, the gap between upbringing and education. It has been found out that the above-mentioned scientists and writers shared V. Sukhomlynskyi's views on the role and importance of nature in a child's life,

attached great importance to the nature-based education and upbringing. They also contributed to the emergence of V. Sukhomlynskyi's new ideas and views on childhood ecology. An appeal to the epistolary legacy has proved that it was an integral part of his work. It contains many original and valuable ideas, but they have not been clearly studied yet and require further consideration and analysis. Applying a microhistorical approach which focuses on personal interpretation of events and greatly enriches understanding of everyday facts, the importance of such explorations has been concluded, since they provide an opportunity to explore the birth of new ideas about environmental education, their origins, principles and impact on Sukhomlynskyi's personality.

Key words: *Vasyl Sukhomlynskyi; environment; ecological education; ecological worldview; epistolary; books; correspondence; education; protection; nature.*

Надійшла до редакції 01.11.2020 року

Ольга Сухомлинська

доктор педагогічних наук, професор,
дійсний член НАПН України,
головний науковий співробітник
відділу педагогічного джерелознавства та біографістики
ДНПБ України імені В. О. Сухомлинського,
м Київ, Україна,
e-mail: 2991946@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-2033-285X

ПЕДАГОГІЧНИЙ ДОСВІД КРИЗЬ ПРИЗМУ ІДЕЙ І ПРАКТИКИ ВАСИЛЯ СУХОМЛИНСЬКОГО В РЕТРОПЕРСПЕКТИВІ

У статті аналізується вплив ідей і педагогічного досвіду Василя Сухомлинського на організацію і функціонування навчально-виховного процесу в закладах освіти різного рівня, переважно дошкільних та загальноосвітніх, впродовж останніх двох десятиліть, що кваліфікується як історія недавнього минулого або ж історія сьогодення. Для цього схарактеризовано сутність понять «практика», «педагогічний досвід», «передовий педагогічний досвід», а також презентовано короткий аналіз появи і функціонування феномену передового педагогічного досвіду у вітчизняному освітньому просторі, починаючи з 1950-х років і закінчуючи сьогоденням. Охарактеризовано ставлення самого В. Сухомлинського до передового педагогічного досвіду: негативне – в разі його нав'язування й адміністрування й позитивне, коли його привласнення відштовхується від бажання самого вчителя або ж колективу вчителів. Розкрито форми і засоби набуття та використання педагогічного досвіду в Павлівській середній школі: науково-педагогічна рада, психологічний семінар, участь у публікаціях рукописного журналу «Педагогічна думка», аналіз уроків, обрання теми для дослідження тощо. Це кваліфікувалося В. Сухомлинським як рух до набуття педагогічної майстерності, найвищим проявом якої є рефлексія та саморефлексія. Висвітлено ставлення вітчизняних освітян до педагогічного досвіду Василя Сухомлинського та керованої ним школи, що знайшли відображення у його доробку та шкільній документації. Аналіз здійснено шляхом вивчення й узагальнення інформації про відповідні публікації, тематика яких увійшла до біобібліографічного покажчика «Василь Олександрович Сухомлинський: до 100-річчя від дня народження» (2018). Аналіз засвідчив загальну тенденцію до ретроспективного і перспективного зростання інтересу освітян, а особливо дошкільних працівників та вчителів закладів середньої освіти до творчого розвитку ідей В.Сухомлинського в організації і здійсненні навчання і виховання дітей в умовах реформування й змін.

Ключові слова: практика; педагогічний досвід; передовий педагогічний досвід; школа; учитель; інновації; педагогічна майстерність; творчість; рефлексія; саморефлексія.

Постановка проблеми визначається обраною темою – педагогічний досвід, який є складовою як педагогічної науки, так і шкільної практики. Особливого звучання він набуває у часи, коли перед освітою постають нові цілі і завдання освіти, а також методики їх досягнення і розв'язання. Нинішнє стрімке нарощування

все більшого обсягу інформації про кардинальні зміни, що відбуваються у вітчизняному освітньому просторі, спонукають освітян до поглибленого аналізу далекого й близького педагогічного минулого, або ж окремих його сторінок, які не втратили своєрідності й виступають важливим підґрунтям для розбудови нового освітнього простору. І тут постать Василя Сухомлинського, його педагогічні погляди і переконання, що виростили з безпосереднього досвіду, виступають тим джерелом, звідки можуть черпати ідеї і педагогічну фактологію нові покоління освітян.

Тепер звернемося до **аналізу дослідженості проблеми**, насамперед до праць, що розкривають особливості розвитку і реформування загальної середньої освіти радянського періоду, які найповніше представлені у працях Л. Березівської [1]. Теорія ж вивчення, узагальнення і впровадження педагогічного досвіду веде свій відлік від початку 50-х рр. ХХ ст. і продовжила формувалася впродовж декількох десятиліть. Сучасні дослідники цієї проблематики, і, зокрема, Л. Козинець (2016), відзначають, що «вчені М. Скаткін, М. Тучнін, А. Гельмонт ввели у науковий обіг поняття «передовий педагогічний досвід». Спираючись на методологічний принцип взаємозв'язку педагогічної науки і практики, дослідники почали розглядати передовий досвід як такий, що виникає в педагогічній праці учителів, а затим перетворюється в об'єкт наукового пізнання» [4, с. 56]. Л. Ковальова (2015) також доводить, що особливого розмаху цей напрям набув у 1970-х – 1980-х рр., коли до нього звернулися такі дослідники як Ю. Бабанський (1978), Е. Монозон (1972), Я. Турбовський (1983, 1988) та ін. [3]. У 1990-х рр. передовий педагогічний досвід, його вивчення набули інституційного характеру – створювалися наукові лабораторії з вивчення педагогічного досвіду (наприклад, в Інституті педагогіки НАПН України), в обласних інститутах підвищення кваліфікації працівників освіти запрацювали відповідні кафедри; до вивчення цього феномену долучилися українські вчені Л. Момот (1990), В. Паламарчук (1990) та ін. Передовий педагогічний досвід увійшов окремим розділом до підручників з педагогіки. Характерною особливістю узагальнення й наукового обґрунтування педагогічного досвіду був виступ у окресленому дослідницькому полі носіїв досвіду – М. Гузика, О. Захаренка, М. Палтишева, В. Шаталова та ін.

Досліджень, що розкривають ставлення В. Сухомлинського до педагогічного досвіду, ми не знайшли. Відзначимо лише, що на ці питання звертали увагу ті дослідники, до сфери зацікавлень яких входять у рівній мірі як ідеї, так і практика педагога: Г. Клочек (2018), О. Кравчук (2017) й ін.

Метою статті є розгляд тих сторінок спадщини В. Сухомлинського, де він характеризує педагогічний досвід як окремий феномен і описує власний – директорський та учительський досвід, а також висвітлення ставлення освітян до доробку педагога та керованої ним школи в різні роки як до джерела набуття власного педагогічного досвіду.

Виклад основного матеріалу. Перш за все розглянемо, як і годиться в науковій статті, що таке практика стосовно педагогіки і взагалі гуманітаристики. Відзначимо, що хоча поняття «практика» і є загальноживаним, однак воно недостатньо витлумачене в педагогічній науці: ми не знайшли у відповідних словниках, що вийшли в роки незалежності, цього слова. Проте у фаховій літературі, в тому числі і словниковій, широкоживаним є поняття «педагогічна практика» – обов'язкова складова навчального процесу, спрямована на професійну підготовку педагогічних працівників та підвищення їхньої кваліфікації [2, с. 647],

що, на наш погляд, звужує це поняття до певного виду діяльності, і навіть методичної форми.

Визначення практики знаходимо у «Філософському енциклопедичному словнику», де це поняття пояснюється як особливий різновид активного ставлення людини до світу [16, с. 512]. Як видається, це тлумачення мало може нам допомогти в педагогічному контексті. Але знайомство з відповідною радянською літературою свідчить, що поняття «практика» було провідною категорією марксизму і означало матеріальну предметно-чуттєву цілеспрямовану діяльність людини. Вислів «Практика – критерій істини» був основоположним в Радянському Союзі, проникав у всі галузі його життєдіяльності, особливе значення мав для наукової сфери, у тому числі й у педагогіці.

Для прикладу, в чотиритомній «Педагогічній енциклопедії» (1964–1968) «практика» тлумачиться як «предметно-чуттєва діяльність людей, що виражається у їхньому впливові на природну і соціальну дійсність і в перетворенні цієї дійсності... Практика як предметно-чуттєва діяльність і наукове пізнання як теоретична діяльність знаходяться в нерозривній діалектичній єдності. У діалектичному матеріалізмі ця проблема розглядається як проблема єдності теорії і практики: теорія виникає і росте з практики, її призначення в тому, щоб служити практиці, осягати їй шлях» [9, с. 478].

Отже, у цій дихотомії теорія – практика, за марксистсько-ленінським вченням, практика стоїть на першому, визначальному місці. І хоча ми наче відійшли від марксистської аргументації, але в наукових дослідженнях з наук про освіту і нині (навіть більше, ніж за радянських часів) вимагається негайного практичного впровадження, що інколи, а в останні роки досить часто, набуває викривлених, парадоксальних форм, які слабо узгоджуються навіть зі здоровим глуздом. Особливо це стосується передовсім виховного процесу, який сам по собі має довготривалий характер.

Відтак, поняття «практика» розуміємо як різнобічну діяльність у будь-якій галузі, і, зокрема, в педагогічній, яка поєднує у собі наукові підходи та активну діяльність у їхній взаємодії. До змісту цього поняття входить і таке ємне слово як «досвід», яке саме по собі виступає, особливо в педагогічному сенсі, окремим поняттям. Філософи тлумачать досвід як «важливий, історично наскрізний елемент пізнавальної і практичної діяльності; одна із форм збереження і передавання знання в процесі комунікації», тобто емпіричне знання, здобуте в процесі життєдіяльності [16, с. 169].

У радянській педагогіці було поширено поняття «педагогічний досвід», яке тлумачилося як «сукупність знань, умінь, навичок, набутих учителем у процесі практичної навчально-виховної роботи; основа педагогічної майстерності вчителя; одне з важливих джерел розвитку педагогічної науки» [9, с. 211].

Спочатку розглянемо, який сенс нині вкладається у поняття «педагогічний досвід» і, виходячи із загального контексту, визначимо, як вирішується на цьому тлі часткове питання – розгляд ідей і практики В. Сухомлинського. Відзначимо, що педагогічний досвід, який класифікується як передовий, – досить розроблена тема у вітчизняній історико-педагогічній літературі, оскільки уже саме визначення «досвід» містить у собі набуті компетентності (знання, уміння, навички), а, відтак, несе в собі більший чи менший хронологічний вимір – стосуватися або ж історії сьогодення, або ж більш віддаленого минулого. Як видається, нинішнє вивчення передового педагогічного досвіду лежить в площині пострадянської педагогіки, яка

перейняла і визначення, і зміст у радянській педагогіці [2, с. 666]. До прикладу, в англомовній і франкомовній літературі він (experience) розглядається як власний досвід або ж досвід, здобутий в результаті експерименту, переважно з окремого предмета або напряму [17].

У Радянському ж Союзі, починаючи з 1930-х років, коли практично було заборонено незаангажоване експериментування в освітній галузі, цей напрям почав інтенсивно розвиватися спочатку у вигляді опису власної практики, на кшталт: як я проводжу уроки історії, хімії, мови тощо, або ж опису чужого досвіду [5,7].

Аналізуючи ці два поняття, бачимо зміщення акцентів, якщо взагалі не перенесення предмета – з власного життєвого і професійного досвіду («педагогічний досвід») на «чужий» («передовий педагогічний досвід»), який кимось вважається «передовим» і відводить на периферію власний досвід. У обох визначеннях відсутня спрямованість на саморефлексію стосовно особистісної діяльності і практики. А чи не є це останнє передумовою або ж основою досвіду? Тим більше, що, наприклад, творці педагогічного/учительського досвіду якраз і являють собою приклади саморефлексії (О. Захаренко, М. Гузик, В. Шаталов та ін.).

Передовий педагогічний досвід у пізньорадянський період мав тенденцію до узагальнення й певним чином «нав'язування» учителям-практикам чужого досвіду, про що пишуть сучасні українські дослідники [6]. Нині він розглядається і кваліфікується майже винятково в категоріях інновацій, «інноваційний досвід» є синонімом «передового» виступає рушієм вироблення стратегій інноваційного розвитку освіти [2, с. 666].

Зазначимо принагідно, що офіційне визначення передового педагогічного досвіду як інноваційного нині обросло такими бюрократичними і формалізованими правилами й умовами, які, на нашу думку, відбивають будь-яке бажання заявити про себе як про вчителя/педагога, який відчуває в собі творчий потенціал і застосовує його на практиці [8].

Ми ж вживатимемо поняття *педагогічний досвід* як явище, що спирається на отримання і привласнення вищого за наявний рівня знань, умінь і навичок, набутих завдяки практиці – особистій або ж колективній, і спрямованих в кінцевому рахунку на рефлексію й саморефлексію.

Розкриємо ще одне поняття, що входить до назви нашої статті, – «ретроперспектива». Ми його тлумачимо як перспектива, певною мірою прогностичність, що виходить з історичного досвіду, спирається на нього й складається з двох значень: ретроспектива і перспектива. Аналогів застосування цього поняття в Інтернет-просторі не знайдено.

Познайомимося ж більш детально з позицією В. Сухомлинського стосовно педагогічного досвіду. По-перше, він негативно ставився, коли це явище набувало характеру «кампанії», під час якої керівні органи освіти змушували директорів/учителів долучатися до офіційно проголошеного передового досвіду. У статті «Педагог-колектив-особистість», написаній у 1967, а опублікованій у 1970 році і присвяченій в цілому педагогічній спадщині А. Макаренка, педагог широко поглянув на цю проблему. Він, перш за все, відзначив великий розрив між теорією і досвідом школи, який тоді існував, причому назвав його «єдиним у своєму роді» і назвав «ілюстративністю», яка призводила до примусу в цій царині. Ось як педагог описує подібні явища: «Нещодавно я зустрів вчителя сусіднього району. Запитую:

«Чим живете?» "У нас лютує липецький метод*", – відповідає він. – Якщо у тебе на уроці директор чи інспектор нічого не побачить з липецького методу – тут уже стережися». Зустрічаюся з тим же вчителем через пів року. «Липецький метод – каже – пережили. Звалилася нова біда – технічні засоби навчання. ...Ну, нічого, – не сумував колега. – Пережили липецький метод, переживемо й технічні засоби навчання» [11]. І далі педагог розмірковує над творчим характером діяльності вчителя, де теорія – це джерело, що насичує його практику, підвищує його майстерність: «Механічне, бездумне втілення теоретичного положення в факт практичного досвіду призводить до спустошення живої думки вчителя, вихолощує з педагогічної праці те, що складає її серцевину, її душу – неповторність життєвих явищ, радість оновлення, що приходить до педагога з кожним новим поколінням учнів, необхідність творчості» [11].

Але В. Сухомлинський радить обережно підходити і до «живого» педагогічного досвіду, який ініціюється й розвивається самими учителями і не нав'язується «згори». Так, у праці «Розмова з молодим директором» він стверджує, що необхідність розширення власного педагогічного світогляду, знань про те чи інше педагогічне явище має відчутти, потребувати сам учитель. І з притаманним Василю Олександровичу художньо-образним баченням науково-методичної або ж виховної проблеми, так змальовує цей процес: «Досвід уявляється мені садом квітучих троянд. Ось нам треба пересадити цей квітучий кущ із саду на своє полеліпе

Що для цього треба зробити? Насамперед вивчити ґрунт свого поля, додати те, чого в ньому не вистачає. Підготувати цей ґрунт, потім уже пересаджувати. Але як? Разом з ґрунтом, не оголюючи коренів». І продовжує далі свою думку про те, що не можна похапцем, без підготовки «пересаджувати кущ», ламаючи й обрубуючи живі корені, коли «втикають саджанці і навіть гілки без коренів на своєму полі», і цей кущ засихає. Всі дивуються: «усе робимо нібито точно так, як роблять творці передового досвіду, а досвід не приживається... нема нічого цінного в цьому досвіді, даремно його розхвалюють, робитимемо все, як і раніше» [14, с. 405].

З цієї задовгої, але такої яскравої цитати впливає наступна думка педагога: для запозичення педагогічного досвіду потрібно готувати ґрунт, створювати атмосферу творчості, неспокою, пошуку. В.Сухомлинський неодноразово висловлював цю думку і у своїх працях, і у листуванні. Так, у листі до директора однієї з шкіл на Кіровоградщині, відповідаючи на повідомлення про конференцію педагогічного колективу цієї школи, присвячену книзі «Серце віддаю дітям», зазначив: «На конференціях за книгами часто звучить не то вимога, не то розпорядження: будемо і ми робити точно так же. Мені не хотілося б, щоб в Гайворонській школі № 5, відомій мені своїми творчими устремліннями, в процесі обговорення прозвучала ця думка. Запозичення досвіду – це творче осмислення ідей в особистій творчій лабораторії кожного вчителя» [13].

Звернення до спадщини Василя Олександровича свідчить, що з поміж усіх складових педагогічного досвіду: ідеї класиків педагогіки щодо того чи іншого питання; вивчення актуального досвіду, який пропагується педагогічною пресою,

*Липецький метод (1961) – зміна в організації і проведенні етапів шкільного уроку, який отримав назву «об'єднаний», був запропонований місцевим науковцем учителям м. Липецька (звідси – липецький), користувався увагою радянського вчительства, набув характеру обов'язковості. Досить швидко був згорнутий.

його носіями й іншими особами; набуття педагогічного досвіду в своєму педагогічному колективі через особистісне зростання – з цих трьох складових перевагу він віддавав саме останньому. Відтак, вдумливому особистісному ставленню до педагогічного досвіду, пропущеному через власний доробок, власні устремління, власну творчість В. Сухомлинський надає першорядного значення. І не лише декларативно – педагог вважав, що учитель, а особливо учитель його школи має поєднувати повсякденну роботу з дослідницькою, яка підтримується і спрямовується педагогічним колективом на чолі з директором. І Павлівська школа була прикладом такого поєднання. Василь Олександрович називав це «елементами дослідницької роботи», справедливо вважаючи це «елементами», які складають певну частину усіх напрямів роботи школи. Прихильник довгострокового експериментування, він в різні роки визначав головні напрями практичної роботи школи, до яких долучався кожен учитель, набуваючи при цьому педагогічного досвіду, як власного, так і своїх колег, здійснюючи водночас «мисленнєвий аналіз проблем», тобто рефлексію і саморефлексію. У книзі «Школа Сухомлинського в Павлівці – погляд крізь призму часу» (2013) ми означили такі напрями її експериментальної діяльності: система трудової підготовки та виховання учнів у праці; створення навчально-виховного середовища; дослідження проблеми «Єдність думки і почуттів» [12, С. 31–34]. Щодо «елементів» дослідницької роботи, то він радить «розпочинати з найпростішого. Хай усі вчителі – і початкових, і середніх, і старших класів – подумають над питанням: яка залежність мислення, думки школярів від уміння читати? ... Хай заглиблюються думкою у цю цікаву залежність» [14, с. 404].

Які ж шляхи пропонував В. Сухомлинський для набуття готовності, устремління до творчості через педагогічний досвід, свій або ж своїх колег, які трудяться поруч? Перелічую їх у наступній послідовності:

- науково-педагогічна рада (педагогічні понеділки двічі на місяць);
- психологічний семінар;
- рукописний журнал «Педагогічна думка», куди вчителі пишуть свої виступи, статті, доповіді;
- колективні дослідження, де кожен має свою тему;
- школа для батьків;
- аналіз уроків (аналізується робота учителя й учнів);
- аналіз виховної роботи;
- саморозвиток (саморефлексія).

Ці складові, що входять до педагогічного досвіду, описані самим Василем Сухомлинським («Павлівська середня школа» (1969), «Розмова з молодим директором» (1973, уривки почали публікуватися з 1965), «Сто порад учителям» (1976).

Що ж стосується дослідників спадщини педагога, то вони розглядали це питання крізь призму аналізу певних напрямів його творчості, що виключає цілісний підхід до педагогічного досвіду В. Сухомлинського [15, с. 150–275]. А з огляду на питання, що розглядаємо, то у підходах педагога до процесу набуття учителем педагогічного досвіду, що веде до педагогічної майстерності, важливий системний і цілісний підхід, який надасть можливість всебічно розглянути це питання.

Оприлюднення творів і статей Василя Олександровича у всесоюзній, республіканській, обласній і районній пресі, в яких висвітлювалася діяльність Павлівської школи, викликала у педагогічної громадськості і батьків не лише інтерес до його творчості, а й бажання приїхати на власні очі побачити школу або ж принаймні написати листа педагогові й поділитися наболілим, тим, що хвилює. Ці листи до В.Сухомлинського, його листування з багатьма дописувачами, які ще чекають своїх дослідників, вважаємо невід'ємною частиною того, що входить до поняття «педагогічний досвід». Зазначимо, що в 1950–1960-х рр. написання листів і відвідування закладів освіти були єдиними засобами комунікації між педагогами, двостороннім або ж багатостороннім.

Кількість листів до В. Сухомлинського, переданих до Центрального державного архіву вищих органів державної влади та управління України (ЦДАВО), складає 6726 листів (12 064 сторінки). У переліку листів зазначено: листи від вчителів (255), листи від батьків (161), листи з проханням відвідати ПСШ (180), листи від дошкільних працівників і маленьких дітей (17) та ін. Переважна кількість з них написана в період з 1966 по 1970 рр. [10].

Під час відвідування школи (груп або ж окремих осіб) Василь Олександрович проводив із ними бесіди, а «приїзд директорів і завучів у Павлівську середню школу став однією з традицій навчально-виховного процесу, коли відбуваються бесіди, відвідування уроків, перегляд учнівських робіт, зустрічі з учителями» [14, с. 396]. Бо головним у ознайомленні з педагогічним досвідом він вважав «живе, безпосереднє спостереження явищ навчально-виховної роботи, роздуми про ці явища, про взаємозв'язок і залежність між ними» [14, с. 396].

Минуло багато часу з тієї пори, але напрацювання В. Сухомлинського залишаються в полі зору українських і зарубіжних освітян. Через роки випробувань концептуальні ідеї щодо розбудови навчального процесу, освітнього простору дитини, ціннісних вимірів у освіті і вихованні ввійшли до керівних документів у розбудові освітньої галузі, і зокрема до концептуальних засад діяльності Нової української школи. Нині спостерігаємо, що досвід педагога актуалізувався навіть на фоні постійного інтересу до спадщини педагога протягом останніх десятиліть.

І сьогодні творчі педагоги і вихователі, продовжуючи багатолітню традицію, звертаються до доробку педагога як до досвіду, який доцільно використовувати. Для того, щоб уявити і побачити масштаб і напрями цього явища, звернемося до біобібліографічного покажчика «Василь Олександрович Сухомлинський: до 100-річчя від дня народження» (2018), який має розділи, які нас особливо цікавлять: «Дослідження педагогічної діяльності і спадщини» (1740 позицій). Вони написані переважно науковцями і адресовані здебільшого викладачам закладів вищої освіти, науковцям, аспірантам і докторантам, працівникам системи підвищення кваліфікації педагогічних працівників. Розділ же «Творче використання ідей і доробку педагога» має 566 позицій, тобто 566 описів, які містять у собі повні дані про методичні рекомендації, матеріали до лекцій і тематичних вечорів, методичні листи, програми, практикуми тощо. Але лівова частина з них – це опис власного досвіду освітян щодо творчого впровадження ідей педагога в роботу різних закладів освіти – від дитячих садочків до педагогічних університетів і колегіумів [15].

І хоча важко провести «водорозділ», чітко розмежувати ці два напрями, все ж у першому розділі поміщено аналітичні й інтерпретаційні статті і монографії, і кількість звернень до аналізу практики впровадження ідей і методик

В.Сухомлинського поза його власним досвідом практично відсутня. Що ж стосується розділу про матеріали щодо творчого використання його досвіду, то вони з року в рік зростають. Наприклад, якщо в 1970-х роках кожного року оприлюднювалося 5-6 публікацій, присвячених використанню доробку педагога, то в 1990-х – до 10, а в 2000-х – в середньому до 15 публікацій на рік [15]. Публікаційна активність із цієї тематики зростає у роки, коли увага освітян особливо прикута до спадщини педагога: це так звані «круглі дати», коли відбувалися міжнародні і всеукраїнські заходи, присвячені педагогові, і освітяни отримували більш широку трибуну для висвітлення своєї причетності до досвіду педагога. Наприклад, у 1988 р. було опубліковано 38 статей, у 2003 – 57, у 2008 – 59. Відтак, маємо тенденцію до зростання інтересу саме до педагогічного досвіду. І тут перше місце посідає звернення до художньо-етичної спадщини педагога. Найбільш затребуваною вона є у дошкіллі, де педагогічний процес був до останнього часу менш зарегламентованим, запрограмованим і було більше можливостей для тих, хто цього бажав, системно підходити до творчого розвитку художньої спадщини як до чуттєво-естетичного, морального й інтелектуального освоєння дитиною світу (біля 100 публікацій відповідно до Біобібліографічного покажчика, починаючи з 1983 року). Найяскравіший приклад такого долучення – це дитячий садок «Ялинка» м. Бровари, на базі якого створений і активно працює Всеукраїнський центр з розповсюдження і впровадження ідей В. О. Сухомлинського серед дошкільних навчальних закладів (з 2015), а його керівник – Тетяна Тоцька активно популяризує свою роботу в тому числі і через публікації у пресі.

Наступним напрямом за інтенсивністю поширення можна поставити застосування художніх мініатюр педагога в початковій освіті і в перших підручниках для читання (Читанках), які застосовуються і в класній, і в позакласній роботі. Окремий напрям творчого застосування – це проведення *уроків мислення* (на природі або в класі), спрямований на творчий розвиток дитини. Отримали також і розвиток застосовувані Василем Олександровичем такі методики організації/педагогізації навколишнього середовища, як: школа під голубим небом, уроки мислення на природі, шкільний сад тощо.

Висновки і перспективи подальшого дослідження. Ми схематично і побіжно окреслили напрями творчого розвитку ідей і досвіду Василя Сухомлинського в сучасному загальнопедагогічному просторі України. Але це питання потребує подальшого вивчення й аналізу, диференційованого підходу, що спирається на багато чинників, і серед них: творчість вчителя/вихователя, тип закладу освіти, аналіз конкретного змістового наповнення тощо. Дуже не хотілося б, аби творче впровадження педагогічного досвіду педагога перетворилося у «липецький метод».

Список використаної літератури

1. Березівська Л. Реформування загальної середньої освіти в Радянській Україні в умовах авторитарного суспільства (1931–1991): історіографія та джерела. *Науково-педагогічні студії*. 2019. № 3. URL: <http://npstudies.dnpb.gov.ua/issue/view/10061/showToc> (дата звернення 24.09.2020).
2. Енциклопедія освіти / АПН України ; голов. ред. В. Г. Кремень. Київ : Юрінком Інтер, 2008. 1038 с.

3. Ковальова С. В. Концепт передового педагогічного досвіду як соціально-педагогічної категорії. *Народна освіта* : електрон. наук. фах. вид. / НАПН України, Київ. обл. ін-т післядиплом. освіти пед. кадрів, Міжнар. освіт. фонд ім. Ярослава Мудрого. Біла Церква, 2015. Вип. 1. URL: https://www.narodnaosvita.kiev.ua/?page_id=2708 (дата звернення: 24.09.2020).
4. Козинец Л. А. Инновационный педагогический опыт как объект научного познания. *Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії* : зб. наук. пр. Запоріжжя, 2016. Вип. 66. С. 55–63.
5. Корніїв О. Дещо з практики викладання природознавства в Березанській семирічці. *Шлях освіти*. 1930. № 1/2. С. 127–132.
6. Кравчук О. В. Антиінноваційні бар'єри в історії педагогічного новаторського руху в Україні у ХХ ст. *Зб. наук. пр. Педагогічні науки* / Херсон. держ. ун-т. Херсон, 2017. Вип. 77, т. 1. С. 23–27.
7. Лук'янець І. Наш безперервний п'ятиденний тиждень. *Рад. освіта*. 1930. № 3. С. 57–58.
8. Методичні рекомендації з виявлення, вивчення, узагальнення та поширення передового педагогічного досвіду / уклад. Бондарчук Г. П. ; Київ. ун-т ім. Бориса Грінченка, Ін-т післядиплом. пед. освіти. Київ, 2011. 38 с.
9. Педагогическая энциклопедия : в 4 т. Т. 3 / гл. ред.: И. А. Каиров, Ф. Н. Петров. М. : Совет. энцикл., 1966. 880 стб.
10. Список папок з перепискою В. О. Сухомлинського з установами й окремими особами, підписаний зав. відділом комплектування ЦДАВО 29 жовтня 1981 р. *Особистий архів*.
11. Сухомлинский В. Педагог – коллектив – личность. *Педагогические апокрифы. Этюды о В. А. Сухомлинском*. Харьков, 2008. С. 233–238.
12. Сухомлинська О. Школа Сухомлинського в Павлиші – погляд крізь призму часу. Київ : Пед. думка, 2013. 123 с.
13. Сухомлинський В. Лист Б. А. Резніку, 1969 р. *Особистий архів*.
14. Сухомлинський В. О. Розмова з молодим директором. *Вибрані твори* : в 5 т. / В. О. Сухомлинський. Київ, 1977. Т. 4. С. 393–626.
15. Василь Олександрович Сухомлинський : до 100-річчя від дня народж. : біобібліогр. покажч. / НАПН України, ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського. Вінниця : Твори, 2018. 395 с.
16. Філософський енциклопедичний словник / НАН України, Ін-т філософії ім. Г. С. Сковороди. Київ : Абрис, 2002. 742 с.
17. Villion J. Les expériences pédagogiques : vers une méthode active et efficace. *Idées économiques et sociales*. 2010. № 3 (161). P. 29–39.

References

1. Berezivska, L. (2019). Reformuvannia zahalnoi serednoi osvity v Radianskii Ukraini v umovakh avtorytarnoho suspilstva (1931–1991): istoriografii ta dzherela [Secondary education reform in the Soviet Ukraine under conditions of authoritarian society (1931–1991): historiography and research sources]. *Naukovo-pedahohichni studii [Research and educational studies]*, 3. Retrieved from <http://npstudies.dnpb.gov.ua/issue/view/10061/showToc> [in Ukrainian].
2. Kremen, V. H. (Ed.). (2008). *Entsyklopediia osvity [Encyclopedia of Education]*. Kyiv: Yurinkom Inter [in Ukrainian].
3. Kovalova, S. V. (2015). Kontsept peredovoho pedahohichnoho dosvidu yak sotsialno-pedahohichnoi katehorii [The concept of advanced pedagogical experience as a socio-pedagogical category]. *Narodna osvita [Public education]*, 1. Retrieved from https://www.narodnaosvita.kiev.ua/?page_id=2708 [in Ukrainian].

4. Kozinets, L. A. (2016). Innovatsionniy pedagogicheskiy opyt kak ob'ekt nauchnogo poznaniya [Innovative pedagogical experience as an object of scientific knowledge]. *Humanitarnyi visnyk Zaporizkoi derzhavnoi inzhenernoi akademii [Humanitarian Bulletin of the Zaporizhia State Engineering Academy]*, (66), 55–63 [in Russian].
5. Kornii, O. (1930). Deshcho z praktyky vykladannia pryrodoznavstva v Berezanskii semyrichsi [Some of the practice of teaching science in the Berezan seven-year school]. *Shliakh osvity [The path of education]*, 1/2, 127–132 [in Ukrainian].
6. Kravchuk, O. V. (2017). Antynnovatsiini bariery v istorii pedahohichnoho novatorskoho rukhu v Ukraini u XX st. [Anti-innovation barriers in the history of the pedagogical innovation movement in Ukraine in the twentieth century]. *Zbirnyk naukovykh prats Khersonskoho derzhavnoho universytetu. Pedahohichni nauky [Collection of Research Papers of Kherson State University. Pedagogical sciences]*, (77), 1, 23–27 [in Ukrainian].
7. Lukianets, I. (1930). Nash bezperervnyi piatydennyi tyzhden [Our continuous five-day week]. *Radianska osvita [Soviet education]*, 3, 57–58 [in Ukrainian].
8. Bondarchuk, H. P. (Comp.). (2011). *Metodychni rekomendatsii z vyivlennia, vyvchennia, uzahalnennia ta poshyrennia peredovoho pedahohichnoho dosvidu [Methodical recommendations for identification, study, generalization and dissemination of advanced pedagogical experience]*. Kyiv [in Ukrainian].
9. Kairov, I. A., & Petrov, F. N. (Eds.). (1966). *Pedagogicheskaya entsiklopediya [Pedagogical encyclopedia]*. (Vols. 1–4). Moscow: Sovetskaya entsiklopediya [in Russian].
10. Spysok papok z perepyskoiu V. O. Sukhomlynskoho z ustanovamy y okremymy osobamy, pidpysanyi zav. viddilom komplektuvannia TsDAVO 29 zhovtnia 1981 r. [The folders of a list with V. O. Sukhomlinsky's correspondence with the establishment of certain persons, the supervising authority on the complement of the Central State Archive of the Government of Ukraine by signatures on July 29, 1981]. *Osobystyi arkhiv [Personal archive]* [in Ukrainian].
11. Suhomlinskiy, V. (2008). Pedagog – kollektiv – lichnost [Teacher – collective – personality]. *Pedagogicheskie apokryfy. Etyudyi o V. A. Suhomlinskom [Pedagogical Apocrypha. Sketches about V. A. Sukhomlinsky]* (pp. 233–238). Kharkov: Akta [in Russian].
12. Sukhomlynska, O. (2013). *Shkola Sukhomlynskoho v Pavlyshi – pohliad kriz pryzmu chasu [Sukhomlinsky's school in Pavlysh – a look through the prism of time]*. Kyiv: Pedahohichna dumka [in Ukrainian].
13. Sukhomlynskyi, V. (1969). Lyst B. A. Riezniku [Letter to B. A. Reznik]. *Osobystyi arkhiv [Personal archive]* [in Ukrainian].
14. Sukhomlynskyi, V. (1977). Rozmova z molodym dyrektorom [Conversation with a young director]. *Vybrani tvory [Selected works]* (Vol. 4, pp. 393–626). Kyiv: Radianska shkola [in Ukrainian].
15. *Vasyl Oleksandrovych Sukhomlynskyi: do 100-richchia vid dnia narodzhennia: biobibliografichni pokazhchyk [Vasyl Oleksandrovych Sukhomlynskyi: to the 100th anniversary of his birth: biobibliographic index]*. (2018). Vinnytsia: Tvory [in Ukrainian].
16. *Filosofskiy entsyklopedychnyi slovnyk [Philosophical encyclopedic dictionary]*. (2002). Kyiv: Abrys [in Ukrainian].
17. Villion, J. (2010). Les expériences pédagogiques : vers une méthode active et efficace. *Idées économiques et sociales*, 3 (161), 29–39.

Olga V. Sukhomlynska

doctor of pedagogical sciences, professor,
Full members of the NAES of Ukraine,
chief researcher of Sukhomlynskyi Studies Sector of the Pedagogical
Source Studies and Biographistics Department
of V.O. Sukhomlynskyi State Scientific and Pedagogical Library of Ukraine
Kyiv, Ukraine

e-mail: 2991946@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-2033-285X

PEDAGOGICAL EXPERIENCE THROUGH THE PRISM OF IDEAS AND PRACTICE VASYL SUKHOMLYNSKYI IN RETROSPECTIVE

In the article we analyze the influence of Vasyl Sukhomlynskyi's ideas and pedagogical experience on the organization and functioning of the educational process in educational institutions of different levels, mainly preschool and general education, during the last two decades, which qualifies as the history of the recent past or the history of the present. To do this, the essence of the concepts of «practice», «pedagogical experience», «advanced pedagogical experience», as well as a brief analysis of the emergence and functioning of the phenomenon of advanced pedagogical experience in the domestic educational space since the 1950s and ending today. The attitude of V. Sukhomlynskyi to the advanced pedagogical experience is characterized: negative – in the case of its imposition and administration and positive, when its appropriation is based on the desire of the teacher or the team of teachers. Forms and means of acquiring and using pedagogical experience in Pavlysh secondary school are revealed: scientific-pedagogical council, psychological seminar, participation in publications of the handwritten journal «Pedagogical thought», analysis of lessons, choice of topic for research, etc. This was qualified by V. Sukhomlynskyi as a movement towards the acquisition of pedagogical skills, the highest manifestation of which is reflection and self-reflection. The attitude of domestic educators to the pedagogical experience of Vasyl Sukhomlynskyi and the school managed by him, which are reflected in his work and school documentation, is highlighted. The analysis was carried out by studying and summarizing information about the relevant publications, the topics of which were included in the biobibliographic index «Vasyl Oleksandrovykh Sukhomlynskyi: to the 100th anniversary of his birth» (2018). The analysis showed a general trend towards retrospective and long-term growth of the interest of educators, especially preschool workers and teachers of secondary schools in the creative development of V. Sukhomlynskyi's ideas in the organization and implementation of education and the upbringing of children in terms of reform and change.

Key words: *practice; pedagogical experience; advanced pedagogical experience; school; teacher; innovations; pedagogical skill; creativity; reflection; self-reflection.*

Надійшла до редакції 16.09.2020 року

Світлана Хопта
кандидат філологічних наук,
старший науковий співробітник
відділу педагогічного джерелознавства та біографістики
ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського
м Київ, Україна,
e-mail: s-hopta@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-5876-8587

**ПОСТАТЬ МАРІЇ МОНТЕССОРІ В ІНФОРМАЦІЙНО-
БІБЛІОГРАФІЧНОМУ РЕСУРСІ «ВИДАТНІ ПЕДАГОГИ
УКРАЇНИ ТА СВІТУ» ДНПБ ІМ. В. О. СУХОМЛИНСЬКОГО
(ДО 150-РІЧЧЯ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ)**

У статті крізь призму історико-бібліографічних досліджень представлено сторінку «Марія Монтессорі» в інформаційно-бібліографічному ресурсі «Видатні педагоги України та світу». Унаочнено основні принципи педагогіки авторки, їх функціонування в українському освітньому дискурсі. Констатовано, що педагогічне вчення Марії Монтессорі побудоване на ідеях вільного, природовідповідного виховання та передбачає насамперед виховання самостійності дитини, всебічного її розвитку, а основні постулати педагога (створення виховного і розвивального середовища, зв'язок із природою, постійне вивчення особистості дитини в діяльності, виховання позитивних почуттів, власної гідності, самопізнання своїх можливостей, вироблення самодисципліни, самоорганізації) є найвищим мірилом педагогічного гуманізму й до сьогодні. Подано детальну характеристику розділів сторінки: «Біографія», «Бібліографія праць М. Монтессорі», «Бібліографія публікацій про життя та діяльність», «Повнотекстові документи», «Фотогалерея», «Навчальні заклади, які працюють за системою М. Монтессорі». Зокрема проілюстровано рідкісні видання Марії Монтессорі, котрі знаходяться у фондах ДНПБ ім. В. О. Сухомлинського та розміщені в електронній бібліотеці ДНПБ (у рубриці «Повнотекстові документи» подано повні скановані їх варіанти). Закцентовано, що осмислення педагогічних ідей Марії Монтессорі потребує широкого педагогічного контексту, глибоких психологічних підходів та особливих філософських концепцій, які переосмислюватимуться та варіюватимуться у різних педагогічних системах ще не одне століття, набуваючи нових смислів та парадигм. Доведено, що персоналія Марії Монтессорі в електронному інформаційно-бібліографічному ресурсі «Видатні педагоги України та світу» забезпечує інформаційний супровід історико-педагогічного знання, є тим навчальним контентом, який формує педагогічний світогляд, підвищує духовний рівень майбутніх педагогів, слугує джерельною базою для написання наукових робіт (магістерських, дисертацій), розроблення окремих спецкурсів з педагогіки, консолідує творчі підходи українських і зарубіжних істориків освіти та є вагомим засобом популяризації в Україні кращих здобутків європейської педагогіки.

Ключові слова: *Марія Монтессорі; інформаційно-бібліографічний ресурс «Видатні педагоги України та світу»; Державна науково-педагогічна бібліотека України імені В. О. Сухомлинського; історико-педагогічне знання.*

Постановка проблеми. Сьогодні у центрі досліджень історії педагогіки знаходиться проблема розвитку вітчизняної біографістики. Біографістика як наукова дисципліна, яка «вивчає теорію, методологію, методику, історіографію, практику та термінологічний апарат історико-біографічних досліджень...» [6, с. 148], є важливою частиною національної науки й культури, окреслює світогляд певного соціуму, глибинну систему його цінностей, демонструє феномен його ментальної приналежності. Тобто «дає можливість пізнавати національну історію й відкривати бачення перспективи розвитку нації та національної історичної місії» [6, с. 150]. Як зазначають дослідники історії педагогіки, зокрема доктор педагогічних наук, професор О. В. Сухомлинська: «...звернення до творчої біографії є і традицією, й інновацією, оскільки збагачує та урізноманітнює наші уявлення про історико-педагогічний процес, сприяє новому його прочитанню, а також відкриває нові грані, новий зміст, нові цінності цього процесу як важливі аспекти наукового дискурсу» [23, с. 4].

В умовах сучасного інформаційного суспільства актуальними питаннями для дослідників історії педагогіки стали: формування біографічних інформаційних ресурсів, способи подання біографічних матеріалів, групи споживачів біографічної продукції тощо. Впродовж останніх років на веб-сайтах бібліотек в електронній формі функціонують бібліографічні інформаційні ресурси, які наповнюються власними інтелектуальними продуктами у галузі біографіки та бібліографії (біографічні ресурси – це насамперед зафіксовані, проаналізовані та синтезовані знання, підготовлені для передачі споживачам у вигляді документально фіксованої бібліографічної інформації).

Державна науково-педагогічна бібліотека України імені В. О. Сухомлинського (далі ДНПБ) як структурна частина НАПН України та провідна наукова установа, котра здійснює інтеграцію та поширення педагогічного біографічного знання в Україні, на своєму веб-сайті представляє інформаційно-бібліографічний ресурс «Видатні педагоги України та світу». Ресурс створюється фахівцями ДНПБ у межах наукових досліджень з 2008 р. та, як доречно зауважує доктор педагогічних наук, директор ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського, керівник та впроваджувач ресурсу Л. Д. Березівська: «...популяризує кращі здобутки вітчизняної та зарубіжної науки про освіту, педагогіку й психологію шляхом консолідації інформації про визначних вітчизняних і зарубіжних осіб, зокрема висвітлення їх життя, діяльності, творчої спадщини [1, с. 225]. Науковець зазначає, що «...крізь призму біографій педагогів та освітніх діячів (висвітлених у ресурсі, – зауваження наші. – С. Хопта) простежується розвиток української освіти, гуманістичної педагогічної думки як у макроісторичних, так і в мікроісторичних вимірах. Прикметно, що інформаційно-бібліографічний ресурс «Видатні педагоги України та світу» цілісно представляє життєвий шлях і науковий доробок певної відомої постаті й відображає ступінь її дослідженості в науковому просторі, а це сприяє поглибленню інформаційних запитів віддалених користувачів, зокрема науковців, викладачів, студентів, аспірантів, докторантів України та світу, із різноманітних проблем історії національної й зарубіжної освіти...» [3, с. 2].

Ресурс постійно доповнюється та розширюється новими біографічними фактами й культурно-історичними подіями. На сьогодні він висвітлює понад 56

персоналій, серед яких вагоме місце займає постать відомого педагога-новатора, антрополога, психолога Марії Монтессорі.

Цього року виповнюється 150 років від дня народження Марії Монтессорі. Починаючи з ХХ ст. і до сьогодні педагогіка авторки є однією з найзатребуваніших методик розвитку дитини у світі, багато шкіл та дошкільних навчальних закладів навчаються за її методом та керуються принципами її педагогічного знання.

Метою розвідки є висвітлення сторінки Марії Монтессорі в інформаційно-бібліографічному ресурсі «Видатні педагоги України та світу»; характеристика змісту рубрик сторінки; оприлюднення доробку вченої та наукових розвідок про неї з фонду ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського.

Аналіз досліджень і публікацій. Зміст та різні аспекти ресурсу висвітлили у педагогічних та бібліографічних розвідках українські науковці: Л. Д. Березівська, О. В. Воскобойнікова-Гузєва, А. М. Доркену, Л. О. Пономаренко, В. І. Попик, П. І. Рогова, С. М. Хопта, Є. Ф. Демида, Т. М. Дерев'янка, Т. С. Павленко. Окрім цього ресурс став основою онлайн-проектів «Ми стоїмо на плечах наших попередників: Видатні педагоги-ювіляри» (квітень 2020 р.) та «Читаймо Сухомлинського онлайн» (березень 2020 р.), розширивши свою функціональність у мережу «Facebook».

Виклад основного матеріалу. Ім'я Марії Монтессорі займає унікальну роль у європейському освітньому просторі. Як зазначають дослідники (І. Дичківська, Т. Поніманська, О. Сторонська, М. Чепіль, Н. Дудик, А. Дорофєва), у світовому педагогічному досвіді не було і немає такої концентрації різних знань, як у її педагогіці.

За рішенням Юнеском, Марія Монтессорі була внесена до списку педагогів, які сформували хід педагогічного мислення в ХХ ст. (Джон Дьюї, Марія Монтессорі, Антон Макаренко, Георг Кергенштейнер). Сторінка, присвячена Г. Кергенштейнеру, теж представлена в інформаційно-бібліографічному ресурсі «Видатні педагоги України та світу» та проаналізована науковцем ДНПБ ім. В. О. Сухомлинського Є. Ф. Демидою у дослідженні «Відображення творчого спадку німецького педагога-реформатора кінця ХІХ початку ХХ століття Георга Кершенштейнера в електронному джерельному ресурсі на порталі ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського» [8].

Кандидатуру Марії Монтессорі тричі висували для присудження Нобелівської Премії миру (1949, 1950, 1951 рр.). Педагогічне вчення авторки побудоване на ідеях вільного, природовідповідного виховання дитини, передбачає насамперед виховання самостійності дитини, всебічного її розвитку, а основні принципи педагога (створення виховного і розвивального середовища, зв'язок із природою, постійне вивчення особистості дитини в діяльності, виховання позитивних почуттів, власної гідності, самопізнання своїх можливостей, вироблення самодисципліни, самоорганізації) є найвищим мірилом педагогічного гуманізму й до сьогодні.

Філософія педагогіки Марії Монтессорі формується на вірі у безмежні можливості дитини та у могутності всотуючого розуму (здатності дитини вчитися, прагненні до навчання, реалізація якого забезпечується сприятливим навколишнім середовищем). У Працях «Дім дитини. Метод наукової педагогіки», «Керівництво до мого методу», «Самовиховання й самонавчання у початковій школі», «Всотуючий розум» лежить екзистенційна потреба заглиблення у неповторну сутність дитини, у «філософію серця» маленького індивіда. Як доречно зауважують дослідники педагогіки Марії Монтессорі І. М. Дичківська,

Т. І. Поніманська: «Основною метою початкової освіти Монтессорі вважала розвиток уваги і збереження дитячого прагнення до дослідницької діяльності, радості і віри в диво, тобто якостей, властивих усім дітям, і які, на її думку, знищуються освітою.

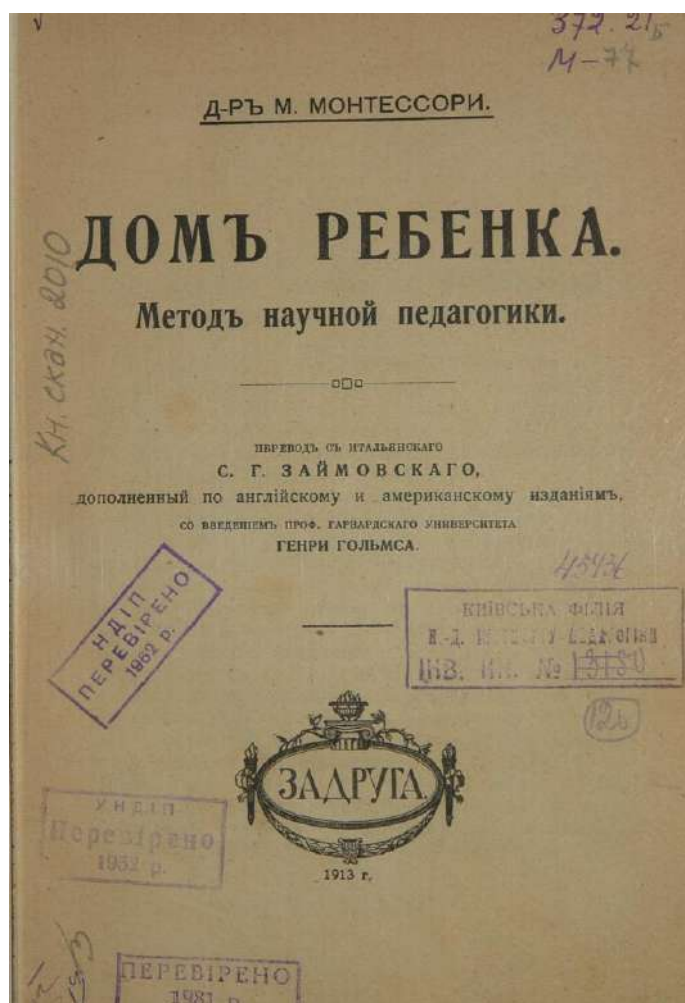
Дослідники (М. Чепіль, Н. Дудик) умовно виділяють у Монтессорі-педагогіці такі напрями виховання: розумове, моральне, естетичне, екологічне, космічне, фізичне, виховання характеру, весь час наголошуючи на тому, що «педагогіка авторки не протиставляє особистості педагога і дитини, вважаючи їх рівноцінними у вихованні. А такий підхід суголосний із гуманістичними традиціями української етнопедагогіки і сучасними концепціями навчання та виховання» [34, с. 177].

Отож, роботи Марії Монтессорі різновекторні, тому читач почерпне у них те, що його цікавить, буде це філософія освіти чи методика навчання письму. Осмислення ж педагогічних ідей Марії Монтессорі потребує широкого педагогічного контексту, глибоких психологічних підходів та особливих філософських концепцій, які переосмислюватимуться й варіюватимуться у різних педагогічних системах ще не одне століття, набуваючи нових смислів та парадигм.

Сторінка «Марія Монтессорі» в електронному інформаційно-бібліографічному ресурсі «Видатні педагоги України та світу» створена фахівцями бібліотеки – молодшим науковим співробітником ДНПБ Гордій О. О. (бібліографічні редактори: Вербова В. В., Горбенко Н. А.); доповнена кандидатом філологічних наук, старшим науковим співробітником відділу педагогічного джерелознавства та біографістики Хоптою С. М. й представлена у таких рубриках: «Біографія», «Бібліографія праць М. Монтессорі», «Бібліографія публікацій про життя та діяльність», «Повнотекстові документи», «Фотогалерея», «Навчальні заклади, які працюють за системою М. Монтессорі».

У рубриці: «Біографія» подано стисло характеристику життя й творчості письменниці, окреслено творчий шлях та педагогічні ідеї Марії Монтессорі, синтезовано основні віхи діяльності. За основу взято статтю Т. В. Філімонової «Монтессорі Марія» (Енциклопедія освіт / Акад. пед. наук України; головний ред. В. Г. Кремень) та матеріал із навчального посібника М. Чепіль та Н. Дудик «Педагогіка Марії Монтессорі». Інформація допоможе умовно розставити акценти у біографічній та творчій діяльності педагога, виокреслити найважливіші етапи в її творчості, які варто студіювати глибше, беручи за основу матеріал інших рубрик, проаналізованих нами нижче.

У Рубриці «Бібліографія праць М. Монтессорі» подано праці педагога, з якими можна познайомитись у фондах ДНПБ ім. В. О. Сухомлинського. Так, досить цікавою та рідкісною є книга Марії Монтессорі «Дом ребенка. Метод научной педагогики» (1913) [13], котра знаходиться у фондах ДНПБ ім. В. О. Сухомлинського (представлена книга і у електронній бібліотеці ДНПБ). Книга перекладена з італійської мови С. Г. Займовським, доповнена англійським та американським виданнями зі вступною статтею професора Гарвардського університету Генрі Гольмса. Для прикладу наводимо ілюстрації.



Предисловіє автора американському

Въ февралѣ 1911 г. проф. отдѣленія Гарвардскаго ун-та сдѣлалъ мнѣ лестное пред- англійскій языкъ мою итальян- della Pedagogia Scientifica infantile nelle Case dei Ba

Это предложеніе я счит- тиємъ въ исторіи моей педаго- и то, на что я въ ту мину- привилегію, стало теперь со-

Итальянское издание «I- gia Scientifica» не имѣло- мую книгу я считала не- віємъ къ болѣе обширной і- которой книга только нам- питанія дѣтей отъ трехъ д- начало работы, которая, р- же принциповъ и метода, нѣйшихъ статей воспитані- Домахъ ребенка, откр- для экспериментальнаго и- жеть быть, создасть науку- другія тайны природы.

IV

Въ періодъ, протекшій между выходомъ итальян- янского и англійскаго съ американскимъ изданій, я, работая съ моими питомцами, имѣла случай упростить и придать большую точность нѣкоторымъ практическимъ деталямъ метода и сдѣлать новыя наблюденія относительно дисциплины. Результаты подтвердили жизненность моего метода и необходи- мость болѣе широкой постановки дѣла въ бли- жайшемъ же будущемъ; я изложила ихъ въ двухъ дополнительныхъ главахъ, написанныхъ для англій- скаго и американскаго изданій. Я знаю, что ме- тодъ мой пространно обсуждался въ Англии и Аме- рикѣ по инициативѣ англійскаго журнала World's Work и американскаго McClure's Magazine. Мно- гіе американцы пріѣзжали въ Римъ, чтобы лично видѣть, какъ идетъ работа въ моихъ школахъ. Хочу надѣяться, что моя дѣятельность въ Римѣ станетъ центромъ плодотворной и энергичной ра- боты.

Считаю долгомъ выразить благодарность про- фессорамъ Гарвардскаго университета, популяри- зировавшимъ мой методъ въ Америкѣ, а также редакторамъ McClure's Magazine и World's Work; хочу надѣяться, что самый методъ своимъ благо- творнымъ вліяніемъ на дѣтей Америки и Англии болѣе осязательно засвидѣтельствуетъ мою при- знательность.

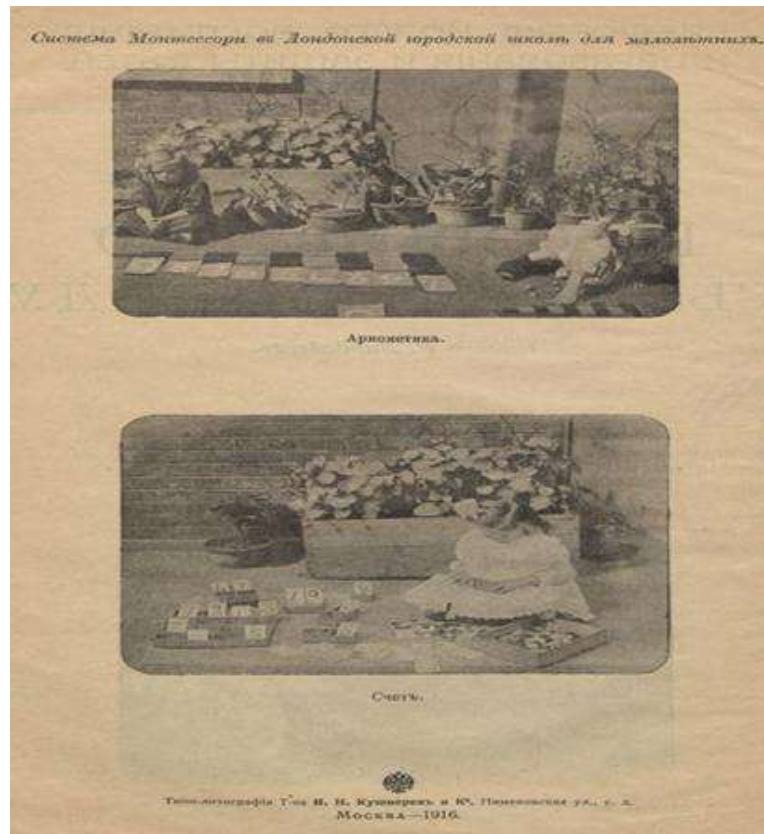
Марія Монтессори.

Римъ, 1912.

У змісті видання представлено такі розділи: «Передмова автора до англійського та американського видання», «Історія методів»,

«Загальна частина. Педагогічні методи, які використовують в домах дитини», «Як давати урок», «Частина спеціальна. Приклади розкладу годин в домах дитини», «Харчування і дієта дитини», «Фізичне виховання. Гімнастика», «Трудове навчання у вихованні», «Виховання почуттів», «Виховання почуттів та ілюстрація дидактичних матеріалів», «Розумове виховання, «Принципи виховання читанню і письму», «Мовлення у дітей. Дефекти мовлення», «Навчання лічбі і знайомство з математикою», «Порядок вправ», «Загальний огляд дисциплін», «Висновки і враження» тощо.

Не менш цінною є книга з фонду ДНПБ «Руководство к моему методу с прибавлением статьи Р. Ландеберг «Опыты школ в Англии по методу Монтессори» (1916) [17], котра теж розміщена в електронній бібліотеці ДНПБ (у рубриці «Повнотекстові документи» подано повний сканований її варіант). Текст книги захоплює тим, що ілюструється й унаочнюється малюнками й підписами до малюнків, котрі передають педагогічну атмосферу автора, її технологію виховання та навчання. Окрім цього світлини унаочнюють організацію розвивального середовища, що є особливо значущим для дослідників і практиків педагогічних ідей авторки, сучасних послідовників методу Марії Монтессорі, котрі на основі експериментів модернізують її теорію, враховуючи сучасні вимоги науково-технічного прогресу та тенденції соціального розвитку суспільства. Подаємо ілюстрації та фрагменти книги.



СОДЕРЖАНИЕ.	
Руководство к моему методу. Мария Монтессори. Стр.	
Приветствие	1
Введение	1
Дом Дней	1
Материалы	1
Воспитание взрослых	10
Воспитание детей	14
Воспитание музыкально-художественных детей	27
Воспитание детей (малых) и знакомство со взрослыми людьми	30
Сказки	31
Письмо	31
Указания для работы взрослого человека, воспитателя или учителя в учреждениях художественного искусства	38
Указания для работы взрослого человека	38
Чтение книг	42
Арифметика	44
Музыкальные занятия	45
Опыты школ в Англии по методу Монтессори. Р. Ландсберг.	
Школа Монтессори в Англии:	
1. Школа Монтессори в Ирландии	48
2. Школа Монтессори в Лондоне	49
Дружеские письма близким учителям	63



Рис. 24. Девочка оупушивает деревянные вкладыши.

У фонді ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського зберігаються й такі праці Марії Монтессорі: «Арифметика в детском саду» (1922) [11], що містить дидактичні матеріали з математики, особливості роботи з якими висвітлює Ю. Фаусек [31]; «Метод наукової педагогіки та практики його в Домах для дитини» (1913) [14] тощо. З іншими виданнями з фонду ДНПБ ви можете ознайомитись, перейшовши за посиланням https://dnpb.gov.ua/ua/informatsiyno-bibliohrafichni-resursy/vydatni_pedahohy/10350.

У рубриці «Бібліографія публікацій про життя та діяльність» частково подано наукові надбання про життя та творчу діяльність педагога з фонду ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського та інших бібліотек: статті у фахових, науково-популярних журналах, монографії, підручники, дисертації тощо. Серед них відзначимо рідкісні праці Ю. І. Фаусек «Грамматика у маленьких детей по Монтессори» (1928) [26], «Детский сад Монтессори : опыты и наблюдения в течение двенадцати лет. Работы в дет. садах по системе Монтессори» (1926) [27], «О внимании у маленьких детей : (по Монтессори)» (1922) [28], «Обучение грамоте и развитие речи по системе Монтессори : с 12 рис. в тексте» (1924) [29], «Обучение счету по системе Монтессори» (1924) [31], «Развитие интеллекта у маленьких детей : (по Монтессори)» (1922) [32], «Школьный материал Монтессори: грамота и счет» (1929) [33] тощо. Зберігається у дисертаційному фонді ДНПБ і дисертація кандидата педагогічних наук А. М. Ільченко «Ідеї раннього і вільного виховання дітей з обмеженими розумовими можливостями у педагогічній спадщині М. Монтессорі» (2007) [10]. Детальнішу інформацію див. за посиланням (https://dnpb.gov.ua/ua/informatsiyno-bibliohrafichni-resursy/vydatni_pedahohy/10350-).

У рубриці «Повнотекстові документи» подано рідкісні видання із фонду ДНПБ «Дом ребенка. Метод научной педагогики» (1913) [13], «Руководство к моему методу: С прибавлением статьи Р. Ландсберг “Опыты школ в Англии по методу Монтессори”» (1916) [17], фрагменти педагогічних творів авторки, перекладених з англійської мови, котрі надруковані в посібнику І. М. Дичківської, Т. І. Поніманської «М. Монтессорі: теорія і технологія» [7], («Про принципи моєї школи», «Самовиховання і самонавчання в початковій школі», «Всотующий разум»

тощо); посібник І. М. Дичківської, Т. І. Поніманської «М. Монтессорі: теорія і технологія» [7]; книги «Дети – другие: Взрослый как обвиняемый. Часть I», «Дом ребенка. Метод научной педагогики» [12] тощо.

Рубрика «Фотогалерея» представляє світлини, марки та грошові одиниці із зображенням педагога, пам'ятні дати й події, які увіковічують ім'я видатної діячки. Так, в розділі розміщено світлини Марії Монтессорі, котра готується до проведення курсу лекцій в Америці (1913 р.), виступає на третьому міжнародному конкурсі з підготовки Монтессорі-вчителів у Римі (Італія), 1915 р., квартиру-музей Марії Монтессорі в Амстердамі, будинок у місті К'ярвалле, поштову марку, випущену італійською поштою у 2007 р. на честь століття відкриття першого Будинку дитини Марії Монтессорі, індійську марку, присвячену 100-літтю від дня народження М. Монтессорі, банкноту Італії, присвячену М. Монтессорі, пам'ятник Марії Монтессорі на католицькому кладовищі, неподалік від міста Ноордвік (Голландія), (1952 р.), пам'ятну табличку на будинку, в якому жила Марія Монтессорі тощо.

Рубрика «Навчальні заклади, які працюють за системою М. Монтессорі», репрезентує список тих закладів, які працюють за методикою Марії Монтессорі в Україні (Джерело: Всеукраїнська асоціація Монтессорі-вчителів. - URL <http://montessoriasociation.org.ua/uk>), серед них: дитячі садки та навчальні центри міста Києва (Дитячий садок № 256, «МОНТЕССОРІ. ПЕРШІ КРОКИ» Центр розвитку дитини, Школа Монтессорі Нової Епохи, Монтессорі Школа-садок на Оболоні, ТОВ «Приватний дошкільний навчальний заклад «Урбан Кідс», Clever Kids. Перша школа. Другий дім, «Класики», ЦРД «Дім малечі», Дитячий центр «Монтессорі на Липках», ЖК «Новопечерські Липки», Школа Монтессорі «УМІ», Дошкільний навчальний заклад №31 «Незабудка»); міста Білої Церкви (Дитячий садок №75); міста Львова (Монтессорі-Центр реабілітації дітей-інвалідів дошкільного віку «Соняшник»); міста Полтави (Монтессорі центр реабілітації дітей-інвалідів дошкільного віку «Соняшник»); міста Світловодська (Дошкільний навчальний заклад №12); міста Вараша (Кузнецовськ), Рівненська область (ДНЗ Вербиченька №7); міста Вінниці (Навчально-виховний комплекс «Школа АІСТ»: Центр розвитку дитини – загальноосвітня школа I-III ступенів); міста Суми (Сумський навчальний заклад «Радість»); міста Івано-Франківська («Навчально-виховний комплекс «Українська Монтессорі-школа «Смайлик»).

Підсумовуючи, наголосимо, що сторінка «Марія Монтессорі» потребує постійного вивчення та оновлення, оскільки педагогіка авторки і сьогодні не втрачає своєї актуальності, а навпаки, набуває її, розгортаючи сучасний нарративний дискурс про методи та принципи її педагогічного вчення, про нові підходи до її педагогічної системи.

Висновки й перспективи подальших розвідок. Отже, персоналія Марії Монтессорі в електронному інформаційно-бібліографічному ресурсі «Видатні педагоги України та світу» забезпечує інформаційний супровід історико-педагогічного знання, є тим навчальним контентом, який формує педагогічний світогляд, підвищує духовний рівень майбутніх педагогів, слугує джерельною базою для написання наукових робіт (магістерських, дисертацій), розроблення окремих спецкурсів з педагогіки, консолідує творчі підходи українських і зарубіжних істориків освіти та є вагомим засобом популяризації в Україні кращих здобутків європейської педагогіки. Подальших досліджень потребує вивчення застосування принципів та методів Марії Монтессорі в системі української освіти

на різних рівнях, відстеження відкриття та заснування закладів, котрі працюють за принципами та методами педагога, аналіз літератури, котра присвячена видатній діячці та її творчості.

Список використаних джерел

1. Березівська Л. Д. Державна науково-педагогічна бібліотека України імені В. О. Сухомлинського як інтегратор і поширювач педагогічного біографічного знання. *Українська біографістика* : зб. наук. пр. Ін-ту біогр. дослідж. / Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. Київ, 2015. Вип. 12. С. 283–295.
2. Березівська Л. Д. Електронний інформаційно-бібліографічний ресурс «Видатні педагоги України та світу» як основа професійної підготовки педагогів. *Освіта для миру* : зб. наук. пр. учасників VIII Укр.-пол. / Пол.-укр. наук. форуму (8–10 жовт. 2019 р.) : у 2 т. / МОН України та ін. Київ ; Переяслав-Хмельницький, 2019. Т. 2. С. 222–228.
3. Березівська Л. Д., Деревянко Т. М. Електронний ресурс «Видатні педагоги України та світу» й онлайн-проект «Ми стоїмо на плечах наших попередників: Видатні педагогі-ювіляри». *Вісн. Нац. акад. пед. наук України*. 2020. Т. 2, № 1. URL: <http://visnyk.naps.gov.ua/index.php/journal/article/view/54/83> (дата звернення: 10.07.2020).
4. Білецька С. В. Дитиноцентрована педагогіка : теорія і практика захід. країн : навч. посіб. для студентів вищ. навч. закл. Харків : Факт, 2008. 255 с.
5. Видатні педагоги України та світу : інформ.-бібліогр. ресурс / наук. керівник проекту Л. Д. Березівська. *Державна науково-педагогічна бібліотека України імені В. О. Сухомлинського* : офіц. сайт. URL: <http://dnpb.gov.ua/ua/інформаційнобібліографічні-ресурси/видатні-педагоги/> (дата звернення: 10.07.2020).
6. Готра О. Біографістика в контексті дослідження історії. *Науковий вісник Чернівецького університету* : зб. наук. пр. / Чернів. нац. ун-т ім. Юрія Федьковича. Чернівці, 2014. Вип. 684/685 : Історія. Політичні науки. Міжнародні відносини. С. 147–151.
7. Дичківська І. М., Поніманська Т. І. М. Монтессорі: теорія і технологія. Київ : Слово, 2009. 304 с.
8. Демида Є. Ф. Відображення творчого спадку німецького педагога-реформатора кінця XIX початку XX століття Георга Кершенштейнера в електронному джерельному ресурсі на порталі ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського. *Наук.-пед. студії*. 2019. Вип. 3. С. 44–54.
9. Зайченко І. В. Педагогічна концепція С. Ф. Русової : навч. посіб. для студентів пед. спец. вузів. 3-тє вид., допов. і перероб. Чернівці : Деснян. правда, 2006. 231 с.
10. Ільченко А. М. Ідеї раннього і вільного виховання дітей з обмеженими розумовими можливостями у педагогічній спадщині М. Монтессорі : дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.03 «Корекційна педагогіка» / Ін-т спец. педагогіки АПН України. Київ, 2007. 227 с.
11. Монтессорі М. Арифметика в детском саду / пер. с итал. Ю. П. Фаусек. Петроград : Начатки знаний, 1922. 48 с.
12. Монтессорі М. Дети – другие / пер. с нем. Н. Нефедова. М. : Карапуз, 2012. 334 с.
13. Монтессорі М. Дом ребенка. Метод научной педагогики / пер. с итал. С. Г. Займовского. М. : Задруга, 1913. XXVI, 339 с.
14. Монтессорі М. Метод научной педагогики, применяемый к детскому воспитанию в Домах ребенка : пер. со 2-го итал., испр. и доп. изд. М. : Задруга, 1913. VII, 316 с.
15. Монтессорі М. Помогите мне сделать это самому / сост., авт. вступ. ст.: В. М. Богуславский, Г. Б. Корнетов. М. : Карапуз, 2000. 272 с.
16. Монтессорі М. Разум ребенка : гл. из кн. М. : Грааль, 1997. 174 с.

17. Монтессорі М. Руководство к моему методу / пер. Р. Ландсберг. М. : Типо-литогр. Т-ва И. Н. Кушнерев и К°, 1916. 63 с.
18. Монтессорі М. Самовоспитание и самообучение в начальной школе. Киев : Віпол, 1995. 107 с.
19. Монтессорі М. Самовоспитание и самообучение в начальной школе: наблюдения, выводы, советы родителям : пер. с итал. / сост. К. Е. Сумнительный. М. : Карапуз, 2009. 285 с.
20. Пономаренко Л. О. Формування інформаційно-бібліографічного ресурсу «Видатні педагоги України та світу» у 2018 році. *Інформаційне забезпечення сфери освіти України* : матеріали звіт. наук.-практ. конф. Держ. наук.-пед. б-ки України ім. В. О. Сухомлинського за результатами наук. дослідж. у 2018 р., 27 груд. 2018 р., Київ / НАПН України, ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського. Київ, 2018. С. 49–50.
21. Попик В. І. Світоглядні засади розвитку української біографістики та формування національних ресурсів біографічної інформації ХХІ століття. *Українська біографістика* : зб. наук. пр. / Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, Ін-т біогр. дослідж., Укр. біогр. т-во. Київ, 2008. Вип. 4. С. 8–40.
22. Рогова П. І. Формування всеукраїнського галузевого інформаційного ресурсу на базі Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського: стан і шляхи розвитку. *Наук. пр. Держ. наук.-пед. б-ки України ім. В. О. Сухомлинського / НАПН України, ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського*. Київ, 2010. Вип. 2 : Всеукраїнський інформаційний ресурс з питань психолого-педагогічної науки і освіти: сучасний стан та шляхи розвитку. С. 10–27.
23. Сухомлинська О. В. Історико-педагогічний процес: нові підходи до загальних проблем. Київ : А. П. Н., 2003. 68 с.
24. Сухомлинський В. О. Вибрані твори : в 5 т. Т. 3. Серце віддаю дітям ; Народження громадянина ; Листи до сина. Київ : Рад. шк., 1977. 670 с.
25. Сухомлинський В. О. Розвиток індивідуальних здібностей і нахилів учнів. *Вибрані твори* : в 5 т. Київ, 1977. Т. 5 : Статті. С. 130–147.
26. Фаусек, Ю. Грамматика у маленьких детей по Монтессорі. М. ; Л. : Госиздат, 1928. 76 с.
27. Фаусек, Ю. Детский сад Монтессорі : опыты и наблюдения в течение двенадцатилет. работы в дет. садах по системе Монтессорі. Изд. 2-е, испр. М. ; Л. : Госиздат, 1926. 224 с.
28. Фаусек, Ю. О внимании у маленьких детей : (по Монтессорі). Петроград : Начатки знаний, 1922. 16 с.
29. Фаусек, Ю. Обучение грамоте и развитие речи по системе Монтессорі. Л. : Госиздат, 1924. 115 с.
30. Фаусек, Ю. Обучение грамоте и развитие речи по системе Монтессорі. М. : Госиздат, 1922. 107 с.
31. Фаусек, Ю. Обучение счету по системе Монтессорі. Л. : Госиздат, 1924. 120 с.
32. Фаусек, Ю. Развитие интеллекта у маленьких детей (по Монтессорі). Петроград : Начатки знаний, 1922. 23 с.
33. Фаусек, Ю. Школьный материал Монтессорі : грамота и счет. М. ; Л. : Госиздат, 1929. 115 с.
34. Чепіль М., Дудник Н. Педагогіка Марії Монтессорі : навч. посіб. / Дрогоб. держ. пед. ун-т ім. Івана Франка. Київ : Слово, 2017. 271 с.
35. Чишко В. С. Біографічна традиція та наукова біографія в історії і сучасності України / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, Ін-т біогр. дослідж. Київ : БМТ, 1996. 238 с.

References

1. Berezivska, L. D. (2015). Derzhavna naukovo-pedahohichna biblioteka Ukrainy imeni V. O. Sukhomlynskoho yak intehrator i poshyriuvach pedahohichnoho biohrafichnoho znannia [V. O. Sukhomlynskyi State Scientific and Pedagogical Library of Ukraine as an Integrator and Disseminator of Pedagogical Biographical Knowledge]. *Ukrainska biohrafistyka [Biographistica Ukrainica]*, (12), 283–295 [in Ukrainian].
2. Berezivska, L. D. (2019, October). Elektronnyi informatsiino-bibliohrafichniy resurs "Vydatni pedahohy Ukrainy ta svitu" yak osnova profesiinoi pidhotovky pedahohiv [Electronic information and bibliographic resource "Prominent Ukrainian and the World Educators" as a basis for professional training of teachers]. In *Education for peace: a collection of scientific works of the participants of the Eighth Ukrainian-Polish Forum* (Vol. 2, pp. 222–228). Kyiv, Pereyaslav-Khmelnysky, Ukraine [in Ukrainian].
3. Berezivska, L. D. & Derevianko, T. M. (2020). Elektronnyi resurs "Vydatni pedahohy Ukrainy ta svitu" y onlain-proiekt "My stoimo na plechakh nashykh poperednykiv: Vydatni pedahohy-yuviliari" [Electronic resource "Prominent Ukrainian and the World Educators" and online project "We are standing on the shoulders of our predecessors: Prominent Educators whose jubilee is being celebrated"]. *Visnyk Natsionalnoi akademii pedahohichnykh nauk Ukrainy [Herald of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine]*, 2, (1). Retrieved from <http://visnyk.naps.gov.ua/index.php/journal/article/view/54/83> [in Ukrainian].
4. Biletska, S. V. (2008). *Dytynotsentrovana pedahohika [Child-centered pedagogy]*. Kharkiv: Fakt [in Ukrainian].
5. Vydatni pedahohy Ukrainy ta svitu: informatsiino-bibliohrafichniy resurs [Prominent Ukrainian and the World Educators: information and bibliographic resource]. (n. d.). <http://dnpb.gov.ua/ua/>. Retrieved from <http://dnpb.gov.ua/ua/інформаційнобібліографічні-ресурси/видатні-педагоги/> [in Ukrainian].
6. Hotra, O. (2014). Biohrafistyka v konteksti doslidzhennia istorii [Biographical research in the context of the study of history]. In *Naukovyi visnyk Chernivetskoho universytetu. Istoriiia. Politychni nauky. Mizhnarodni vidnosyny [Scientific Bulletin of Chernivtsi University. History. Political science. International relations]*. (Vol. 684/685, pp. 147–151). Chernivtsi [in Ukrainian].
7. Dychkivska, I. M. & Ponimanska, T. I. (2009). *M. Montessori: teoriia i tekhnolohiia [M. Montessori: theory and technology]*. Kyiv: Slovo [in Ukrainian].
8. Demyda, Y. F. (2019). Vidobrazhennia tvorchoho spadku nimetskoho pedahoha-reformatora kintsia XIX pochatku XX stolittia Heorha Kershenshteinera v elektronnomu dzherelnomu resursi na portali DNPB Ukrainy im. V. O. Sukhomlynskoho. [Source base for the study of life and creative heritage H. Kershenshteinera (1854–1932) – segment of electronic resource “Outstanding Educators of Ukraine and the World” of the V. O. Sukhomlynsky State Scientific and Pedagogical Library of Ukraine]. *Naukovo-pedahohichni studii – Research and educational studies*, 3, 44–54 [in Ukrainian].
9. Zaichenko, I. V. (2006). *Pedahohichna kontseptsiiia S. F. Rusovoi [S. F. Rusova Pedagogical concept]* (3rd ed., rev.). Chernihiv: Desnianska pravda [in Ukrainian].
10. Ilchenko, A. M. (2007). *Idei rannoho i vilnoho vykhovannia ditei z obmezhenyi rozumovymi mozhlyvostiamy u pedahohichnii spadshchyni M. Montessori [Ideas of early and free upbringing of children with mental disabilities in the pedagogical heritage of M. Montessori]*. (Candidate's thesis). Institute of Special Pedagogy of the Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine, Kyiv [in Ukrainian].
11. Montessori, M. & Fausek, Yu. P. (Trans.). (1922). *Arifmetika v detskom sadu [Arithmetic in kindergarten]*. Petrograd: Nachatki znaniy [in Russian].
12. Montessori, M. & Nefedov, N. (Trans.) (2012). *Deti – drugie [Children are not like that]*. Moscow: Karapuz [in Russian].

13. Montessori, M. & Zajmovskij, S. G. (Trans.). (1913). *Dom rebenka. Metod nauchnoj pedagogiki [Children's home. Scientific pedagogy method]*. Moscow: Zadruga [in Russian].
14. Montessori, M. (1913). *Metod nauchnoj pedagogiki, primenyaemyj k detskomu vospitaniju v Domakh rebenka [The method of scientific pedagogy applied to child education in Children's homes]*. Moscow: Zadruga [in Russian].
15. Montessori, M., Boguslavskiy V. M. & Kornetov, G. B. (Comps.). (2000). *Pomogi mne sdelat eto samomu [Help me do it myself]*. Moscow: Karapuz [in Russian].
16. Montessori, M. (1997). *Razum rebenka [Child's mind]*. Moscow: Graal [in Russian].
17. Montessori, M. & Landsberg, R. (Trans.) (1916). *Rukovodstvo k moemu metodu [Guide to my method]*. Moscow: Tipo-litogr. T-va I. N. Kushnerev i K° [in Russian].
18. Montessori, M. (1995). *Samovospitanie i samoobuchenie v nachalnoj shkole [Self-education and self-study in primary school]*. Kiev: Vipol [in Russian].
19. Montessori, M. & Sumnitelnyi, K. E. (Comp.). (2009). *Samovospitanie i samoobuchenie v nachalnoj shkole: nabliudeniia, vyvody, sovery roditeliam [Self-education and self-education in primary school: observations, conclusions, advice to parents]*. Moscow: Karapuz [in Russian].
20. Ponomarenko, L. O. (2018). Formuvannia informatsiino-bibliohrafichnoho resursu "Vydatni pedahohy Ukrainy ta svitu" u 2018 rotsi [Formation of the information-bibliographic resource "Prominent Ukrainian and the World Educators" in 2018]. In *Informational support of the sphere of education of Ukraine: materials of the reporting scientific and practical conference of V. O. Sukhomlinsky State Scientific and Pedagogical Library of Ukraine according to the results of scientific researches in 2018* (pp. 49–50). Kyiv [in Ukrainian].
21. Popyk, V. I. (2008). Svitohliadni zasady rozvytku ukrainskoi biohrafistyky ta formuvannia natsionalnykh resursiv biohrafichnoi informatsii XXI stolittia [Ideological basis of Ukrainian biographical and formation of national resources biographical information of the XXI century]. *Ukrainska biohrafistyka [Biographistica Ukrainica]*, (4), 8–40 [in Ukrainian].
22. Rohova, P. I. (2010). Formuvannia vseukrainskoho haluzevoho informatsiinoho resursu na bazi Derzhavnoi naukovo-pedahohichnoi biblioteki Ukrainy imeni V. O. Sukhomlynskoho: stan i shliakhy rozvytku [Formation of the All-Ukrainian branch information resource on the basis of the V. O. Sukhomlinsky State Scientific and Pedagogical Library of Ukraine: the state and ways of development]. In *Naukovi pratsi Derzhavnoi naukovo-pedahohichnoi biblioteki Ukrainy imeni V. O. Sukhomlynskoho [Scientific works of the V. O. Sukhomlinsky State Scientific and Pedagogical Library of Ukraine]*, (Vol. 2, pp. 10–27). Kyiv [in Ukrainian].
23. Sukhomlynska, O. V. (2003). *Istoryko-pedahohichni protses: novi pidkhody do zahalnykh problem [Historical and pedagogical process: new approaches to general problems]*. Kyiv: A. P. N. [in Ukrainian].
24. Sukhomlynskyi, V. O. (1977). Sertse viddaiu ditiam. Narodzhennia hromadianyna. Lysty do syna [I give my heart to children. Birth of a citizen. Letters to the son]. In *Vybrani tvory [Selected works]* (Vol. 3). Kyiv: Radianska shkola [in Ukrainian].
25. Sukhomlynskyi, V. O. (1977). Rozvytok individualnykh zdibnostei i nakhyliv uchniv [Development of individual abilities and inclinations of students]. In *Vybrani tvory [Selected works]* (Vol. 5, pp. 130–147). Kyiv: Radianska shkola [in Ukrainian].
26. Fausek, Yu. (1928). *Grammatika u malenkikh detej po Montessori [Montessori grammar in young children]*. Moscow, Leningrad: Gosizdat [in Russian].
27. Fausek, Yu. (1926). *Detskij sad Montessori : opyty i nablyudeniya v techenie dvenadtsatiletnej raboty v detskikh sadakh po sisteme Montessori [Montessori kindergarten: experiments and observations during twelve years of work in kindergartens according to the Montessori system]* (2nd ed., rev.). Moscow, Leningrad: Gosizdat [in Russian].

28. Fausek, Yu. (1922). *O vnimanii u malenkikh detej: (po Montessori) [Attention in young children: (according to Montessori)]*. Petrograd: Nachatki znaniy [in Russian].
29. Fausek, Yu. (1924). *Obuchenie gramote i razvitie rechi po sisteme Montessori [Literacy and speech development according to the Montessori system]*. Leningrad: Gosizdat [in Russian].
30. Fausek, Yu. (1922). *Obuchenie gramote i razvitie rechi po sisteme Montessori [Literacy and speech development according to the Montessori system]*. Moscow: Gosizdat [in Russian].
31. Fausek, Yu. (1924). *Obuchenie schetu po sisteme Montessori [Montessori account training]*. Leningrad: Gosizdat [in Russian].
32. Fausek, Yu. (1922). *Razvitie intellekta u malenkikh detej (po Montessori) [The development of intelligence in young children (according to Montessori)]*. Petrograd: Nachatki znaniy [in Russian].
33. Fausek, Yu. (1929). *Shkolnyj material Montessori: gramota i schet [Montessori school material: literacy and counting]*. Moscow, Leningrad: Gosizdat [in Russian].
34. Chepil, M. & Dudnyk, N. (2017). *Pedahohika Marii Montessori [Pedagogy of Maria Montessori]*. Kyiv: Slovo [in Ukrainian].
35. Chyshko, V. S. (1996). *Biohrafichna tradytsiia ta naukova biohrafiiia v istorii i suchasnosti Ukrainy [Biographical tradition and scientific biography in the history and modernity of Ukraine]*. Kyiv: BMT [in Ukrainian].

Svitlana M. Khopta

Candidate of philology,

Senior researcher of the Department
of pedagogical source studies and biographies
of V. O. Sukhomlynskyi SSPL of Ukraine

e-mail: s-hopta@ukr.net

ORCID ID: 0000-0002-5876-8587

**FIGURE OF M. MONTESSORI IN INFORMATION AND
BIBLIOGRAPHIC RESOURCE “OUTSTANDING TEACHERS OF
UKRAINE AND THE WORLD” OF V. O. SUKHOMLYNSKYI
SSPL OF UKRAINE**

(TO THE 150 TH ANNIVERSARY OF HER BIRTH)

In the article the figure of M. Montessori in information and bibliographic resource “Outstanding teachers of Ukraine and the World” has been analyzed through the prism of historical and biographical researches. The basic principles of the author's pedagogy, their functioning in the Ukrainian educational discourse have been outlined. It has been stated that the pedagogical teaching of Maria Montessori is based on the ideas of free, environmentally friendly education and involves primarily the education of the child's independence, his or her comprehensive development. And the basic postulates of the teacher (such as creation of educational and developmental environment, connection with nature, constant study of the child's personality in activity, upbringing of positive feelings, self-worth, self-knowledge of the possibilities, development of self-discipline, self-organization) are the highest measure of pedagogical humanism to our days. A detailed characteristics of the main chapters of page “Biography”, “Bibliography of Maria Montessori's works”, “Bibliography of publications about her life and activities”, “Full-Text documents”, “Photo Gallery” and “Educational institutions which works on the Maria Montessori's system” were highlighted and analyzed. In particular, Maria Montessori's rare editions, which are

placed in the funds of V. O. Sukhomlynskyi, and in the digital library of the SSPL of Ukraine (in the section "Full-text documents" are given full scanned versions). It is emphasized that the understanding of Maria Montessori's pedagogical ideas requires a broad pedagogical context, deep psychological approaches and special philosophical concepts that will be rethought and varied in different pedagogical systems for centuries, acquiring new meanings and paradigms. It has been proven that the personality of Maria Montessori in the electronic information and bibliographic resource "Outstanding teachers of Ukraine and the World" provides information support of historical and pedagogical knowledge, is the same educational content, that forms the pedagogical worldview, raises the spiritual level of future teachers, serves as a source base for writing scientific papers (master's theses, dissertations), developing separate special courses in pedagogy, consolidates creative approaches of Ukrainian and foreign educational historians. It is an important means of promoting the best achievements of European pedagogy in Ukraine.

Key words: *Maria Montessori; information and bibliographic resource "Outstanding teachers of Ukraine and the World"; V. O. Sukhomlynskyi State Scientific and Pedagogical Library of Ukraine; historical and pedagogical knowledge.*

Надійшла до редакції 15.09.2020 року

Олена Веремчук

кандидат педагогічних наук, доцент
Мукачівського державного університету
e-mail: overemchukpopchuk@gmail.com
ORCID ID: 0000-0003-2514-8733

Оксана Матвійчук

кандидат педагогічних наук, доцент
Київського університету імені Бориса Грінченка,
науковий співробітник
відділу науково-освітніх інформаційних ресурсів
ДНПБ України імені В. О. Сухомлинського
e-mail: osvita-teka@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-8555-3645

ПЕРСОНАЛЬНІ БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОКАЖЧИКИ ЯК ДОСТОВІРНЕ ДЖЕРЕЛО ІСТОРИКО-БІОГРАФІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

У статті висвітлено роль бібліографічних показників як достовірного джерела історико-біографічних досліджень, які дають змогу повноцінно задовольняти інформаційні запити користувачів з конкретної теми, представляючи її комплексно, узагальнено й систематизовано. Розглянуто специфіку персональних бібліографічних показників, особливості їх укладання та структури, цільове призначення. Акцентовано увагу на біобібліографічних показниках, які спрямовані на відтворення життя і діяльності видатних українських діячів. Здійснено аналіз різноманітних за формою, структурою, змістом та цільовим призначенням бібліографічних видань (буклети, пам'ятки, інформаційно-бібліографічні матеріали, рекомендовані списки літератури, методичні рекомендації, календарі знаменних і пам'ятних дат) про видатного діяча української освіти і культури Бориса Грінченка. Відзначено широку географію виходу персональних бібліографічних показників про Б. Грінченка, які підготували фахівці провідних бібліотек з усієї України, що є свідченням актуальності цієї постаті для сучасних користувачів бібліотек, в першу чергу дослідників української біографістики, освітян, науковців, бібліотекарів та учнівської молоді. Зроблено висновки, що незважаючи на розвиток інформаційних технологій, появу альтернативних джерел інформації, персональні бібліографічні показники зберігають своє науково-інформаційне значення. Вони є важливою джерельною базою для вивчення української історії, науки, культури та національної бібліографії. Такі видання можуть стати основою для подальших досліджень, у тому числі при створенні біобібліографічних словників, статей енциклопедичного та довідкового характеру, монографій тощо.

Ключові слова: бібліографія; біобібліографія; персональна бібліографія; бібліографічний посібник; персональний бібліографічний показник; біобібліографічне видання; історико-біографічні дослідження; бібліотека; Борис Грінченко.

Постановка проблеми. Сьогодні, незважаючи на стрімкий розвиток нових інформаційних технологій, створення різноманітних баз даних, які виконують провідну роль в інформаційному задоволенні потреб користувачів, бібліографічні покажчики не втратили своєї актуальності і залишаються важливим засобом інформування. Адже саме бібліографічні покажчики дають змогу повноцінно задовольняти інформаційні запити інформації з конкретної теми, представляючи її комплексно, узагальнено й систематизовано [10].

Засобами бібліографії людство реконструює минулі епохи та історичне середовище. Основою такого відтворення є персональна бібліографія. Від її максимальної повноти залежить об'єктивність наукових висновків та передбачень. Персональна бібліографія відіграє суттєву роль у наукових дослідженнях, адже центральною фігурою будь-якого наукового процесу є людина, її творчі надбання [27, с. 461]. Персональні бібліографічні покажчики є важливим документальним достовірним джерелом для історико-біографічних досліджень, оскільки готуються та ретельно перевіряються укладачами-бібліографами у співпраці з книгознавцями, вченими, письменниками та іншими особами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням бібліографування, якості бібліографічної продукції, класифікації бібліографічних посібників та їх ролі у забезпеченні інформаційних потреб користувачів присвячено дослідження багатьох провідних вчених: Є. Валуєвої, О. Дікунової, Т. Добко, В. Кононенко, О. Коршунова, О. Лебедюк, Ю. Остапчук, Л. Пономаренко, Л. Самчук, Л. Трачук, В. Хівренко, Г. Швецової, О. Яценка та інших.

Зокрема, у праці Є. Валуєвої розглянуто видовий склад, побудову та функціонування бібліографічної продукції [6]. Бібліографічним покажчикам та їх ролі у забезпеченні інформаційних потреб користувачів присвячено роботи Л. Самчук [19], В. Хівренко [25]. Розвиток української персональної бібліографії як складової біобібліографії, особливості структури персональних бібліографічних покажчиків є об'єктом досліджень О. Яценка [27]. Характеристику електронних бібліографічних посібників, створюваних у бібліотеках України, розкрито Л. Трачук та Г. Швецовою-Водкою [23]. У дослідженнях Т. В. Добко висвітлено роль бібліографічних покажчиків у системі довідково-бібліографічної діяльності, тенденції видання науковими бібліотеками України бібліографічних покажчиків і сучасний стан розвитку бібліографічних ресурсів [10]. Інформацію про бібліографічні покажчики, присвячені Борису Грінченку, можна знайти на сайті бібліотеки Київського університету імені Бориса Грінченка [18].

Вагомий внесок у розвиток української персональної бібліографії зробили відомі бібліографи, письменники, літературознавці такі, як: [І. З. Бойко](#), [М. П. Гуменюк](#), [В. В. Дорошенко](#), [І. Т. Калинович](#), М. Ф. Комаров, [Ф. П. Максименко](#), М. О. Мороз, М. І. Павлик та інші.

Метою статті є висвітлення ролі та значення персональних бібліографічних покажчиків як достовірного джерела історико-біографічних досліджень та засобу для задоволення інформаційних потреб різних груп користувачів (на прикладі покажчиків, що популяризують життєдіяльність видатного українського діяча Б. Д. Грінченка).

Виклад основного матеріалу. Відомо, що бібліографічні ресурси є результатом бібліографування, аналітико-синтетичної переробки первинних документів і засобом довідково- і науково-інформаційного обслуговування, важливою частиною бібліотечно-інформаційних ресурсів [10, с. 499].

Бібліографічний посібник, що містить значну кількість бібліографічних записів, об'єднаних за певним принципом, має складну структуру та науково-довідковий апарат, називають бібліографічним покажчиком [12, с. 104]. Бібліографічний запис виступає в якості елемента бібліографічного посібника – головного способу існування і основного засобу поширення і використання документально фіксованої бібліографічної інформації [25, с. 73].

За своїм змістом, завданням і формою бібліографічні покажчики (БП) різноманітні. Вони подають інформацію про книги, статті із журналів, офіційні видання, праці наукових установ і організацій, дисертації, наукові доповіді, рецензії тощо. Бібліографічні джерела допомагають користувачам скласти уявлення про стан розробки проблем, які їх цікавлять. Тема, що розкривається в покажчику, знаходить своє відображення в його назві, котра може безпосередньо відтворювати зміст видання.

Важливе значення для користувачів мають принципи групування бібліографічних записів у БП: за змістом (систематичне, тематичне, предметне); за формально-видавничими ознаками (алфавітне, хронологічне, топографічне, типологічне); за змішаними змістово-формальними ознаками (персональне, рекомендаційне, від загального до конкретного, від простого до складного, з урахуванням новизни, цінності інформації), а також дані про довідково-пошуковий апарат та систему допоміжних покажчиків [21; 11].

Найбільшу групу таких бібліографічних видань складають персональні БП, які належать до біобібліографічних видань. Такі покажчики окрім літератури, присвяченої певній особі, можуть містити і твори, написані цією особою. Досить часто вони включають біографічний нарис (статтю), що містить оцінку діяльності та вклад особи до культурної спадщини, відомості про використані джерела, їх хронологічні межі [27, с. 462]. Праці біобібліографічного характеру є важливими документальними джерелами з історії розвитку вітчизняної науки і культури.

Біобібліографія є однією з найдавніших форм бібліографічної інформації. Вона об'єднує усе, що пов'язано в літературі з життям і діяльністю окремих осіб і діяльністю професійних колективів. Це вид бібліографії, в якому відображаються біографічні відомості про певного автора (авторів), бібліографічна інформація про його (їхні) твори та література про нього (них) або будь-яка частина з вказаної бібліографічної інформації [26, с. 52].

Об'єктом персональної бібліографії (біобібліографії) є твори певної особи і література про неї, а особливістю не тільки конкретні знання (біографічні дані), а й відомості про джерела (в яких творах можна знайти біографічні дані про особу, перелік її творів та іншу інформацію).

В останні десятиліття персональна бібліографія набула великої популярності серед укладачів, оскільки вона віддзеркалює науковий, культурний, духовний потенціал нації. Серед причин популярності: достатня розробленість методики бібліографування; відповідність персональних БП сучасним вимогам PR-технологій щодо формування позитивного іміджу особи чи установи; популяризація видатних діячів як необхідна умова і складова розвитку досліджень з історії науки, культури, мистецтва.

Персональні БП складаються з урахуванням основних дат життя і діяльності видатної особи на основі її біографічних даних з опублікованих та неопублікованих матеріалів (автобіографія, особиста справа, звіти тощо). Крім біографічних даних, основу персонального БП складає бібліографічний матеріал: інформація про твори

особи (якщо вона пише), винаходи, патенти, авторські свідоцтва тощо, а також література про її життя та діяльність. Залежно від характеру діяльності людини, про яку укладають БП, мети і завдання видання, визначається побудова та наповнення змісту покажчика [18].

Зазвичай БП мають такі різновиди структури: біографічний матеріал + бібліографія творів + список літератури про особу + додаткові матеріали; біографічний матеріал + бібліографія творів + список літератури про особу; біографічний матеріал + бібліографія творів особи; бібліографія творів + список літератури про особу; біографічний матеріал + список літератури про особу; бібліографія творів особи [27].

Персональні БП, із урахуванням усіх вище перерахованих вимог, готують переважно провідні бібліотеки України, як правило, до річниці з дня народження або смерті того чи іншого видатного діяча. Детальніше розглянемо бібліографічні покажчики про Б. Д. Грінченка, одного з найвидатніших постатей в історії освіти і культури України. Дослідники нараховують близько 15 іпостасей творця, а саме: письменник, педагог, літературознавець, лексикограф, етнограф, історик, фольклорист, публіцист, видавець, популяризатор науки, соціолог, перекладач, бібліограф, громадсько-культурний діяч [14; 17].

Інтерес до життєдіяльності та творчості цього діяча посилюється в останні десятиліття, що викликано появою спочатку лабораторії, а з 2009 року науково-дослідної лабораторії грінченкознавства, яка діє в структурі Київського університету імені Бориса Грінченка, і є єдиною в Україні науковою установою, діяльність якої спрямована на системне й ґрунтовне вивчення діяльності Б. Грінченка та його ролі в професійній підготовці майбутніх фахівців. На щорічних грінченківських читаннях провідними науковцями, викладачами з усієї України висвітлюються дослідження, пов'язані із пошуком, історіографічним та біографічним аналізом наукових архівних джерел про Б. Грінченка [18]. Інтерес до місцезнаходження книг, статей про цю постать в українських бібліотеках є предметом наукових інтересів не лише значної грінченківської родини, але й дослідників із усієї України [17].

Варто зазначити, що укладанням бібліографії видань Б. Грінченка займалися відомі вчені ще на початку ХХ століття. Так, вважається, що нарис М. Плевако «Життя та праця Бориса Грінченка» був практично першою спробою застосування хронологічно-бібліографічного підходу до аналізу культурницької діяльності Б. Д. Грінченка в аспекті узагальнення й систематизації цієї діяльності. Зауважимо, що й сам Б. Грінченко, укладаючи «Каталог музею українських древностей В. В. Тарнавського», використав елементи БП.

БП про Б. Грінченка, які готують провідні бібліотеки України, різняться за своєю структурою та видами інформування користувачів (буклети, пам'ятки, інформаційно-бібліографічні матеріали, рекомендовані списки літератури, методичні рекомендації, календарі знаменних і пам'ятних дат, каталоги). Зазвичай укладачі-бібліографи використовують таку структуру: біографічний матеріал + список літератури про нього [18].

Наведемо приклади БП про Бориса Грінченка у хронологічній послідовності виходу їх у світ за останні десятиліття.

Найбільш вагомим доробком у висвітленні біобібліографії Б. Грінченка є покажчик «Борис Грінченко. Документи і матеріали з фондів інституту рукопису ЦНБ ім. В. І. Вернадського НАН України». Випуск 1. «Віршовані твори» (1994) [1],

упорядником якого є знаний в Україні бібліограф, дослідник особового архіву Бориса Грінченка Н. М. Зубкова. БП згруповано за розділами: «Проза Літературно-критична діяльність»; «Суспільно-політична діяльність. Листування»; «Архів М. М. Грінченко та А. Б. Грінченко».

У передмові до БП укладач акцентує увагу, що покажчик підготовлено на комп'ютерному обладнанні, наданому Інститутом української археографії НАН України фондом кафедр українознавства при Гарвардському університеті (США), профінансовано за рахунок благодійних пожертв українських громад США і Канади, що засвідчує популярність спадщини Б. Д. Грінченка серед українського зарубіжжя. У рамках Державної програми видання було профінансовано Державним комітетом України з питань науки і техніки. В основу випуску покладено принцип єдності документа, весь опис виконаний за жанровим принципом, матеріал розміщується в хронологічному порядку за датою написання документа [18].

Особовий архів Б. Грінченка за обсягом є одним із найбільших в Інституті Рукопису і становить близько 14 тисяч одиниць зберігання. Фонди містять автографи окремих поезій та поетичних збірників, авторизовані списки поетичних та прозових творів, списки творів Б. Д. Грінченка рукою його дружини М. Грінченко, друковані збірники з правками автора, рукописні збірки мішаного характеру, статті, нотатки, лінгвістичні матеріали, записи народної творчості, листи, офіційні документи. Представлені також матеріали, що належать перу М. Грінченко, дочки Насті, комплекси документів діячів української культури В. М. Доманицького, Т. А. Зіньківського, С. Д. Носа, Ф. К. Вовка, П. П. Гулака-Артемівського, П. Й. Капельгородського, А. Ю. Кримського, Панаса Мирного та інших. Загалом, 178 позицій.

Одним із перших різновидів персонального БП про Б. Грінченка можна вважати бібліографічну пам'ятку до 125-річчя з дня його народження, яку підготували співробітники Сумської обласної універсальної наукової бібліотеки у 1988 році [2]. У 2000 році з'явилося дослідження «Борис Грінченко: літературні розвідки, бібліографічні нариси», упорядником якого стала А. І. Бардашевська [5]. Це біобібліографічне видання адресовано філологам, керівникам та членам літературних гуртків, шкільних наукових товариств та творчих об'єднань – всім, хто глибоко вивчає спадок видатних митців, чий життєвий та творчий шлях пов'язаний із Херсонщиною.

Працівники Харківської обласної універсальної наукової бібліотеки підготували у 2003 році пам'ятку читачеві «Людина енциклопедичного обдарування Борис Дмитрович Грінченко (1863–1910)» з нагоди його 140-річчя. До пам'ятки увійшли відомості про життя і творчість письменника, література про нього. Пам'ятка складається з розділів: «Він більше працював, ніж жив: Біографічна довідка»; «Дати життя і творчості Б. Д. Грінченка»; «Література про життя і творчість Б. Д. Грінченка» [15].

Варто зазначити, що діяльність бібліотек України щодо підготовки БП про Грінченка найбільше актуалізувалась у 2013 році, з нагоди його 150-річчя. Так, наприкінці 2012 року працівниками Запорізької обласної бібліотеки для юнацтва було укладено інформаційно-бібліографічні матеріали «Ювілеї – 2013», серед яких «Великий просвітник Борис Дмитрович Грінченко (150 років від дня народження)» [8]. Видання розраховано на бібліотечних працівників та широке коло читачів.

Співробітниками Бориспільської міської централізованої бібліотечної системи у 2013 році було підготовлено інформаційний список «Ставав на всяке жниво» [22]. Заслужує на увагу і бібліографічна пам'ятка «Унікальна українська родина Грінченків: до 150-річчя від дня народження Б. Д. Грінченка», підготовлена бібліографами Сумської міської центральної бібліотеки імені Т. Г. Шевченка з метою ознайомлення користувачів із Грінченком як унікальним сім'янином [24].

Закарпатською обласною бібліотекою для дітей та юнацтва у 2013 році було укладено БП-дайджест до 150-річчя від дня народження Б. Грінченка «Віддав себе я праці без вагання...» [9]. У зазначеному виданні вміщено сценарії літературних заходів, вікторину, добірку висловів видатних діячів про письменника, а також перелік бібліографічних джерел та інформацію про Б. Грінченка в Інтернет-ресурсах. Цей покажчик розрахований на широке коло читачів, учнів, студентів, вчителів та бібліотечних працівників.

Фахівці Славутської міської централізованої бібліотечної системи Київської області уклали БП під назвою «Людина я... І мушу червоніти...: до 150-річчя з дня народження Бориса Грінченка» [16], який містить біографію, публікації про твори письменника, видання та статті про його життя і творчість, розробки уроків, позакласних заходів, сценаріїв, інтернет-ресурси про життя і творчість Б. Грінченка.

У тому ж 2013 році працівниками ДЗ «Державна бібліотека України для юнацтва» підготовлено та оприлюднено рекомендаційний список «Світоч українського слова» до 150-річчя від дня народження Б. Д. Грінченка [20].

У ювілейний для Б. Грінченка 2013 рік, фахівцями Львівської обласної державної бібліотеки для юнацтва підготовлено методичні рекомендації для бібліотекарів «Більше працював, ніж жив», які містять програми організації і проведення вечора-портрета, засідання молодіжного літературного гуртка, літературної вікторини, години цікавого повідомлення (Грінченко-бібліограф), книжково-ілюстративної експозиції, а також поради до них [3].

Одним із кращих зразків біобібліографічного покажчика до 150-річчя від дня народження Б. Д. Грінченка можна за правом назвати видання Київської обласної бібліотеки для дітей «Вартовий українського слова» [7]. Причому акцент зроблено саме на його внесок як педагога, книговидавця, популяризатора дитячої літератури. Видання налічує 140 позицій, які згруповані у тематичні розділи: «Твори Б. Д. Грінченка»; «Література про життя та діяльність Б. Д. Грінченка»; «Всеукраїнська та міжнародна премія імені Б. Д. Грінченка»; «Методичні матеріали на допомогу популяризації творчого доробку Б. Д. Грінченка»; «Вшанування пам'яті Б. Д. Грінченка».

Покажчик адресовано бібліотекарям, педагогам, студентам, дослідникам творчості Б. Д. Грінченка, читачам-учням. Видання стане в нагоді під час організації книжкових виставок, тематичних полиць, при підготовці та проведенні оглядів літератури та масових заходів, вивченні літературної, педагогічної та епістолярної спадщини письменника.

У тому ж 2013 році Київська міська молодіжна бібліотека «Молода гвардія» випустила покажчик «Грінченко Борис. Просвітитель українського народу: До 150-річчя від дня народження». У покажчику, крім біографії і бібліографії, вміщено ілюстрації до книг, фотографії різних місць Києва, пов'язаних із Борисом Грінченком [4]. У 2013 році біографічні та бібліографічні матеріали, документи, книжки, газети і журнали з власних фондів, присвячені 150-річчю Бориса

Грінченка, було представлено у каталозі Зібрання Грінченкіани Музею книги і друкарства України та Київського університету імені Бориса Грінченка й на сайті Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського.

У 2018 році Луганська обласна універсальна наукова бібліотека імені О. М. Горького випустила календар знаменних і пам'ятних дат, у якому вміщено статтю та бібліографію, до 155-річчя від дня народження Б. Д. Грінченка (1863–1910) «Борис Грінченко – безкомпромісний лицар національної української культури» [13].

У 2018 році ювілейні матеріали (книжкові виставки, статті, презентації) про Б. Грінченка підготували та розмістили на сайтах бібліотеки: Ізмаїльського державного гуманітарного університету, Київського університету імені Бориса Грінченка; ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет» та Бережанська центральна районна бібліотека ім. Т. Шевченка.

Географія виходу персональних БП (на прикладі БП про Б. Грінченка), які готують фахівці бібліотек різних міст та областей України (Київська, Сумська, Тернопільська, Донецька, Харківська, Львівська, Закарпатська, Запорізька, Херсонська, Луганська), свідчить про дослідницький інтерес насамперед освітян, науковців, бібліотекарів та учнівської молоді до постаті людини-трудівника, громадянина, волелюбця, який у своїх працях виголошував цінності об'єднання співтовариства.

Персональні бібліографічні покажчики про Бориса Грінченка є засобом популяризації його життєтворчості, допомагають зробити певні узагальнення та висновки про внесок цієї постаті у вітчизняну та світову науку, освіту і культуру. Їх по-праву можна вважати достовірним джерелом історико-біографічних досліджень, оскільки кожен із бібліографічних матеріалів вміщує видання із фондів конкретної бібліотеки, а разом вони подають цілісну картину видань, присвячених цій особі.

На сучасному етапі інформаційні технології дозволяють створювати новий тип бібліографічних покажчиків на оптичних компакт-дисках із використанням мультимедійних ресурсів, а також актуалізується створення проблемно-орієнтованих баз даних. Наприклад, фахівцями Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського в межах наукового дослідження у 2008 році розпочато створення інформаційно-бібліографічного ресурсу «Видатні педагоги України та світу» (2008–2014 рр. науковий керівник П. І. Рогова, з 2015 р. і до сьогодні – Л. Д. Березівська). Серед постатей, які подано в ресурсі (їх понад 58), вагоме місце відводиться й Б. Д. Грінченку. Матеріал про Б. Д. Грінченка структуровано за розділами: («Біографія»; «Бібліографія творів Б. Грінченка»; «Бібліографія публікацій про життя та діяльність»; «Віртуальна виставка»; «Повнотекстова колекція творів Б. Грінченка»; «Фотогалерея»; «Заклад, якому присвоєно ім'я Б. Д. Грінченка», «Музеї Б. Д. Грінченка», «Ушанування пам'яті») й розміщено на сайті бібліотеки.

Висновки. Отже, персональні БП спрямовані на задоволення інформаційних потреб та підвищення інформаційної культури різних груп користувачів. Інформація про життя й праці українських вчених, письменників, державних і громадських діячів, людей, що зробили відкриття, винаходи, завжди буде цікавою, насамперед, для істориків-біографістів, освітян, науковців, студентської та учнівської молоді.

Саме персональні БП – видання, що охоплюють перелік праць та список літератури про конкретного діяча, можуть задовольнити потреби читачів, які зацікавлені у більш детальному вивченні життя та творчості певної особи. Адже вони допомагають отримати, окрім відомостей поданих у статті, додаткові джерела для розширення та поглиблення знань про людину. Підтвердженням цього висновку можуть слугувати персональні БП про Бориса Грінченка, підготовлені за останні десятиліття провідними бібліотеками України і структуровані у форматі поєднання біографічного матеріалу та списку літератури про нього. Такий підхід сприяє розширенню знань учнівської молоді й освітян, є основою для подальших досліджень у галузі грінченкознавства, у тому числі при створенні статей енциклопедичного та довідкового характеру, монографій тощо.

Перспективність подальших досліджень ми вбачаємо у популяризації нового типу персональних БП із використанням мультимедіа-ресурсів.

Список використаних джерел

1. Б. Д. Грінченко. Документи і матеріали фондів Інституту рукопису ЦНБ ім. В. І. Вернадського НАН України : покажчик / уклад. Зубкова Н. М. Вип. 1. Віршовані твори. Київ, 1994. 240 с.
2. Б. Д. Грінченко: (до 125-річчя з дня народження) : бібліогр. пам'ятка / уклад. В. М. Завгородня ; ред. Н. О. Горнова ; Держ. обл. універс. наук. б-ка ім. Н. К. Крупської . Суми, 1988. 4 с.
3. Більше працював, ніж жив : метод. реком. бібліотекарям до 150-річчя з дня народж. Б. Грінченка / уклад. В. Созанський ; Львів. обл. держ. б-ка для юнацтва. Львів, 2013. 19 с.
4. Борис Грінченко. Просвітитель українського народу. До 150-річчя від дня народження Бориса Дмитровича Грінченка : бібліогр. покажч. / уклад. : Мілашенко Т. І., Мордвінова І. А., Фоміна Н. І. Київ. 2013. 27 с.
5. Борис Грінченко: літ. розвідки, бібліогр. нариси / уклад. та ред. Бардашевська А. І. ; Херсон. обл. універс. наук. б-ка ім. О. Гончара ; Херсон. обл. держ. б-ка для дітей. Херсон, 2000. 55 с.
6. Валуєва Є. О. Бібліографічні видання як засіб підвищення інформаційної культури особистості. *Традиції і новації в інформаційному забезпеченні науки та освіти* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. б-к ВНЗ III–IV рівнів акредитації. (Сімферополь, 22–24 трав. 2012 р.). Сімферополь, 2012. С. 32–38.
7. Вартовий українського слова: до 150-річчя від дня народження видатного українського письменника, педагога, книговидавця, популяризатора дитячої літератури Бориса Дмитровича Грінченка : біобібліогр. покажч. / уклад. Н. В. Острікова ; Київ. обл. б-ка для дітей. Київ, 2013. 26 с.
8. Великий просвітник Борис Дмитрович Грінченко (150 років від дня народження). *Ювілеї – 2013* : інформ.-бібліогр. матеріали / уклад. В. В. Писанець ; Запорізька обл. б-ка для юнацтва. Запоріжжя, 2012. С. 21–30.
9. «Віддав себе я праці без вагання...» : бібліогр. покажч.-дайджест до 150-річчя від дня народж. Б. Грінченка / уклад. Л. С. Горай ; Закарпат. обл. б-ка для дітей та юнацтва. Ужгород, 2013. 32 с.
10. Добко Т. Бібліографічний покажчик у системі довідково-бібліографічної діяльності : історія та сучасність. *Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського*. 2016. Вип. 44. С. 499–513.
11. Жданова Р. С. Бібліографічні посібники – одне із джерел інформації про українську книжку. *Вісн. Книжкової палати*. 1997. № 7. С. 5–7.

12. Інформаційні ресурси. Словник законодавчої та стандартизованої термінології / НАПН України; Держ. наук-пед. б-ка України ім. В. О. Сухомлинського; уклад.: П. І. Рогова, Я. О. Чепуренко, С. М. Зозуля, І. Г. Лобановська. Київ, 2012. 283 с.
13. Календар знаменних та пам'ятних дат Луганської області на 2018 рік / Луганськ. обл. універсал. б-ка ім. О. М. Горького; укл. І. В. Фатеєва. Луганськ. 56 с. URL: <http://library.lg.ua/upload/files/Календар%20знаменних%20дат.pdf>.
14. Кобижча Н. І. Культурницька діяльність Бориса Грінченка : світоглядний аспект : монографія. Київ : Ліра-К, 2017. 204 с.
15. Людина енциклопедичного обдарування. Борис Дмитрович Грінченко (1863–1910) : пам'ятка читачеві / Харків. обл. універсал. наук. б-ка; склад. Л. О. Сашкова; ред. Л. М. Конопля. Харків, 2003. URL: <http://library.kharkov.ua/libdruk/LibKh-00000000124.pdf>.
16. Людина я...І мушу червоніти... До 150-річчя з дня народження Бориса Грінченка : бібліогр. покажч. / уклад.: Панова Л. І., Соловійова Л. О., Янченко О. О.; Славутицька міська централізована бібліотечна система. Славутич, 2013. 16 с.
17. Матвійчук О. Є. Безцінні скарби українського бібліофільства. *Борис Грінченко – відомий і невідомий* : матеріали щорічних Грінчевських читань (Київ, 8 груд. 2011 р.). Київ, 2012. С. 115–118.
18. Матвійчук О. Є. Бібліографічні покажчики про Бориса Грінченка як засіб популяризації його діяльності. URL: http://library.kubg.edu.ua/images/Tetiana/Podii_novyny/Bibliograph_pokazhchyku_Grinchenko.pdf.
19. Самчук Л. І. Бібліографічні посібники в забезпеченні інформаційних потреб освітян. *Інформ. технології і засоби навчання*. 2017. Т. 61, № 5. С. 188–195.
20. Світоч українського слова (до 150-річчя від дня народження Бориса Дмитровича Грінченка) : реком. список / уклад. С. Настенко; ДЗ «Держ. б-ка України для юнацтва». Київ, 2013. 7 с.
21. Складання бібліографічних посібників : інформ.-метод. матеріали / М-во культури України, Нац. парлам. б-ка України; уклад. О. Галганова; наук. ред. В. Кононенко. Київ, 2015. – 80 с.
22. «Ставав на всяке жниво»: до 150-річчя від дня смерті Бориса Дмитровича Грінченка (1863–1910) : інформ. список / Бориспільська міська централізована бібліотечна система. URL: http://mcbs.org.ua/borys_grinchenko_bibliografichnyu_pokazhchyk.
23. Трачук Л. Ф., Швецова-Водка Г. Н. Классификация электронной библиографической продукции. *Науч. и техн. библиотеки*. 2009. № 8. С. 33–46.
24. Унікальна українська родина Грінченків: до 150-річчя від дня народження Б. Д. Грінченка / Сумська міська центральна б-ка ім. Т. Г. Шевченка; уклад. І. О. Хомайко. Суми, 2013. 16 с.
25. Хівренко В. В. Бібліографічна продукція як засіб задоволення інформаційних потреб користувачів бібліотек. *Бібліотечно-інформаційна інфраструктура медичної, фармацевтичної галузі України : традиційний та інноваційний шляхи розвитку* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 26–27 трав. 2011 р.). Харків, 2011. С. 73–77.
26. Швецова-Водка Г. М. Персональна та біобібліографія: термінологічні мітки. *Персональна та біобібліографія в технологіях управління знаннями* : матеріали міжнародного семінару-тренінгу (Харків, 4 квіт. 2013 р.). Харків, 2013. С. 46–53.
27. Яценко О. Персональні бібліографічні покажчики – важливий складник у відтворенні життя і творчості українських діячів. *Наукові пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського*. 2011. Вип. 31. С. 461–475.

References

1. Zubkova, N. M. (Comp.). (1994). *B. D. Hrinchenko. Dokumenty i materialy fondiv Instytutu rukopysu TsNB im. V. I. Vernadskoho NAN Ukrainy: pokazhchyk*. Kyiv [in Ukrainian].
2. Zavhorodnia, V. M. (Comp.). (1988). *B. D. Hrinchenko: (do 125-richchia z dnia narodzhennia) : bibliohrafichna pamiatka*. Sumy: Derzhavna oblasna universalna naukova biblioteka im. N. K. Krupskoi [in Ukrainian].
3. Sozanskyi, V. (Comp.). (2013). *Bilshe pratsiuvav, nizh zhyv : metodychni rekomendatsii bibliotekariam do 150-richchia z dnia narodzhennia B. Hrinchenka*. Lviv: Lvivska oblasna derzhavna bibliotek dlia yunatstva [in Ukrainian].
4. Milashenko, T. I., Mordvinova, I. A. & Fomina, N. I. (Comps.). (2013). *Borys Hrinchenko. Prosvitytel ukrainskoho narodu. Do 150-richchia vid dnia narodzhennia Borysa Dmytrovycha Hrinchenka*. Kyiv [in Ukrainian].
5. Bardashevska, A. I. (Comp.). (2000). *Borys Hrinchenko: literaturni rozvidky, bibliohrafni narysy*. Kherson: Khersonska oblasna universalna naukova biblioteka im. O. Honchara; Khersonska oblasna derzhavna biblioteka dlia ditei [in Ukrainian].
6. Valuieva, Ye. O. (2012) Bibliohrafichni vydannia yak zasib pidvyshchennia informatsiinoi kultury osobystosti. In *Tradytsii i novatsii v informatsiinomu zabezpechenni nauky ta osvity: Proceedings of the Conference, Simferopol, May 22–24, 2012* (pp. 32–38). Simferopol [in Ukrainian].
7. Ostrikova, N. V. (Comp.). (2013). *Vartovyi ukrainskoho slova: do 150-richchia vid dnia narodzhennia vydatnoho ukrainskoho pysmennyka, pedahoha, knyhovydavtsia, populiaryzatora dytiachoi literatury Borysa Dmytrovycha Hrinchenka : biobibliohrafichni pokazhchyk*. Kyiv: Kyivska oblasna biblioteka dlia ditei [in Ukrainian].
8. Pysanets, V. V. (Comp.). (2012). Velykyi prosvitnyk Borys Dmytrovych Hrinchenko (150 rokiv vid dnia narodzhennia). *Yuvilei – 2013 : informatsiino-bibliohrafichni materialy* (pp. 21–30). Zaporizhzhia: Zaporizka oblasna biblioteka dlia yunatstva [in Ukrainian].
9. Horai, L. S. (Comp.). (2013). «*Viddav sebe ya pratsi bez vahannia...*» : bibliohrafichni pokazhchyk-daidzhest do 150-richchia vid dnia narodzhennia B. Hrinchenka. Uzhhorod: Zakarpatska oblasna biblioteka dlia ditei ta yunatstva [in Ukrainian].
10. Dobko, T. (2016). Bibliohrafichni pokazhchyk u systemi dovidkovo-bibliohrafichnoi diialnosti: istoriia ta suchasnist. *Naukovi pratsi Natsionalnoi biblioteky Ukrainy im. V. I. Vernadskoho*, (44), 499–513 [in Ukrainian].
11. Zhdanova, R. S. (1997). Bibliohrafichni posibnyky – odne iz dzherel informatsii pro ukrainsku knyzhku. *Visnyk Knyzhkovoï palaty*, 7, 5–7 [in Ukrainian].
12. Rohova, P. I., Chepureno, Ya. O., Zozulia, S. M. & Lobanovska, I. H. (Comps.). (2012). *Informatsiini resursy. Slovnyk zakonodavchoi ta standartyzovanoi terminolohii*. Kyiv: Derzhavna nauково-pedahohichna biblioteka Ukrainy imeni V. O. Sukhomlynskoho [in Ukrainian].
13. Fatieieva, I. V. (Comp.). (2018). *Kalendar znamennykh ta pamiatnykh dat Luhanskoi oblasti na 2018 rik*. Luhansk, Luhanska oblasna universalna biblioteka im. O. M. Horkoho. Retrieved from <http://library.lg.ua/upload/files/Kalendar%20znamennykh%20dat.pdf> [in Ukrainian].
14. Kobyzhcha, N. I. (2017). *Kulturnytska diialnist Borysa Hrinchenka: svitohliadnyi aspekt : monohrafia*. Kyiv: Lira-K [in Ukrainian].
15. Sashkova, L. O. (Comp.). (2003). *Liudyna entsyklopedychnoho obdaruvannia. Borys Dmytrovych Hrinchenko (1863–1910) : pamiatka chytachevi*. Kharkiv: Kharkivska oblasna universalna naukova biblioteka. Retrieved from <http://library.kharkov.ua/libdruk/LibKh-0000000124.pdf> [in Ukrainian].
16. Panova, L. I., Soloviova, L. O. & Yanchenko O. O. (Comps.). (2013). *Liudyna ya...I mushu chervonity... Do 150-richchia z dnia narodzhennia Borysa Hrinchenka : bibliohrafichni pokazhchyk*. Slavutyh: Slavutytska miska tsentralizovana bibliotechna systema [in Ukrainian].

17. Matviichuk, O. Ye. (2012). Beztsinni skarby ukrainskoho bibliofilstva. Borys Hrinchenko – vidomyi i nevidomyi. In *Shchorichny Hrinchevsky chytannia: Proceedings of the Conference*, Kyiv, December 8, 2011 (pp. 115–118). Kyiv [in Ukrainian].
18. Matviichuk, O. Ye. Bibliografichni pokazhchyky pro Borysa Hrinchenka yak zasib populiaryzatsii yoho diialnosti. Retrieved from http://library.kubg.edu.ua/images/Tetiana/Podii_novyny/Bibliograph_pokazhchyky_Grinchenko.pdf [in Ukrainian].
19. Samchuk, L. I. (2017) Bibliografichni posibnyky v zabezpechenni informatsiinykh potreb osvitan. *Informatsiini tekhnologii i zasoby navchannia*, (61), 5, 188–195 [in Ukrainian].
20. Nastenka, S. (Comp.). (2013). *Svitoch ukrainskoho slova (do 150-richchia vid dnia narodzhennia Borysa Dmytrovycha Hrinchenka): rekomendatsiinyi spysok*. Kyiv, DZ « Derzhavna biblioteka Ukrainy dla yunatstva». [in Ukrainian].
21. Halhanova, O. (Comp.). (2015). *Skladannia bibliografichnykh posibnykiv : informatsiino-metodychni materialy*. Kyiv: Natsionalna parlamentska biblioteka Ukrainy [in Ukrainian].
22. «Stavav na vsiake zhnyvo»: do 150-richchia vid dnia smerti Borysa Dmytrovycha Hrinchenka (1863–1910) : informatsiinyi spysok. Boryspil: Boryspilska miska tsentralizovana bibliotekna systema. Retrieved from http://mcbs.org.ua/borys_grinchenko_bibliografichnyy_pokazhchyk [in Ukrainian].
23. Trachuk, L. F., & Shvetsova-Vodka, G. N. (2009). Klassifikatsiia elektronnoi bibliograficheskoi produktsii. *Nauchnye i tekhnicheskie biblioteki*, 8, 33–46 [in Russian].
24. Khomaiko, I. O. (Comp.). (2013). *Unikalna ukrainska rodyna Hrinchenkiv: do 150-richchia vid dnia narodzhennia B. D. Hrinchenka*. Sumy: Sumska miska tsentralna biblioteka im. T. H. Shevchenka [in Ukrainian].
25. Khivrenko, V. V. (2011). Bibliografichna produktsiia yak zasib zadovolennia informatsiinykh potreb korystuvachiv bibliotek. In *Bibliotechno-informatsiina infrastruktura medychnoi, farmatsevychnoi haluzi Ukrainy: tradytsiinyi ta innovatsiinyi shliakhy rozvytku: Proceedings of the Conference*, Kharkiv, May 26–27, 2011 (pp. 73–77). Kharkiv [in Ukrainian].
26. Shvetsova-Vodka, H. M. (2013). Personalna ta biobibliografiia: terminolohichni mitky. In *Personalna ta biobibliografiia v tekhnologiiakh upravlinnia znanniamy: Proceedings of the International Training seminar*, Kharkiv, April 4, 2013 (pp. 46–53). Kharkiv [in Ukrainian].
27. Iatsenko, O. (2011). Personalni bibliografichni pokazhchyky – vazhlyvyi skladnyk u vidtvorenni zhyttia i tvorchosti ukrainskykh diiachiv. *Naukovi pratsi Natsionalnoi biblioteky Ukrainy im. V. I. Vernadskoho*, 31, 461–475 [in Ukrainian].

Olena V. Veremchuk

PhD in Pedagogical Sciences,
Associate Professor of Mukachevo State University
e-mail: overemchukpopchuk@gmail.com
ORCID ID: 0000-0001-9901-0337

Oksana Ye. Matviichuk

PhD in Pedagogical Sciences,
Associate Professor of Borys Grinchenko Kyiv University,
Research Fellow of the Department of Scientific and Educational
Information Resources of V. O. Sukhomlynskyi SSPL of Ukraine
e-mail: osvita-teka@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-8555-3645

**PERSONAL BIBLIOGRAPHIC INDEXES AS AN
UNIMPEACHABLE SOURCE OF HISTORICAL AND
BIOGRAPHICAL RESEARCH**

The article shows the role of bibliographic indexes as a source of historical biographical research which permit to satisfy completely the information requests on a particular topic, presenting it in a complex, generalized and systematized way. The specifics of personal bibliographic indexes and features of their compilation and structure have been considered. The personal bibliographic indexes are aimed at meeting the information needs and improvement of different users' information culture. Special attention has been drawn to the bibliographic indexes which are aimed at reproduction of outstanding Ukrainian personalities' life and activities. Different forms, structure, contents and purpose of bibliographic publications (booklets, memorials, information and bibliographic materials, recommended list of references, guidelines, calendars of significant and memorable dates) about Borys Grinchenko, an outstanding personality of the Ukrainian education and culture, have been analyzed. The material in bibliographic indexes about Borys Grinchenko has been structured together with biographic materials and the list of references. A wide geography of bibliographic indexes about B. Grinchenko, prepared by the specialists of Ukrainian libraries, is relevant for modern users of libraries, especially for educators, scientists, librarians and students. It has been concluded that personal bibliographic indexes preserve their scientific and informational significance regardless of the development of information technologies, emerging of alternative sources information. Such publications can be the basis for further research, including the creation of biobibliographic dictionaries, encyclopedic and reference articles, monographs, etc.

Keywords: *bibliography; biobibliography; personal bibliography; bibliographic guidebook; personal bibliographic index; biobibliographical edition; historical and biographical research; library; Borys Grinchenko.*

Надійшла до редакції 12.10.2020 року

Андрій Гуралюк

кандидат педагогічних наук, с.н.с.,
завідувач сектору ІКТ і наукометрії
Державної науково-педагогічної бібліотеки України
ім. В. О. Сухомлинського
e-mail: ss_variant@bigmir.net
ORCID ID: 0000-0002-7497-5746

УНІФІКАЦІЯ ПОБУДОВИ КАТАЛОГІВ ЕЛЕКТРОННИХ РЕСУРСІВ БІБЛІОТЕКИ НА ОСНОВІ ОНТОЛОГІЧНОГО ПІДХОДУ

Дослідження присвячено питанням впровадження сучасного онтологічного підходу в діяльність бібліотечних організацій. Виявлено, що електронним каталогом у сучасному розумінні є не простий перелік наявних у книгосховищі видань, розташований на цифровому носії. Фактично, зараз говорячи «електронний каталог» ми розуміємо досить складну інформаційну систему управління знаннями, що обслуговується відповідним програмним забезпеченням, має визначені протоколи взаємодії із користувачами та персоналом, який обслуговує, використовує певний інтерфейс доступу, систему пошуку інформації, технологію доставки результатів запитів даних до користувача тощо. Викладений в дослідженні матеріал дозволяє стверджувати, що онтологічний підхід може бути використано для уніфікації побудови електронних каталогів. Така уніфікація забезпечується поєднанням наявних баз даних із масивами неструктурованої та слабоструктурованої інформації, шляхом семантичного анотування (створення метаданих). Використання онтологій дає змогу перебороти проблему семантичної гетерогенності та може забезпечити подачу об'єктів каталогізації так, що вони стають придатними для машинної обробки. Крім того, у статті розкриті основні проблеми впровадження онтологічного підходу для роботи із електронними каталогами, вирішення яких потребує подальших досліджень. Це: проблема автоматичного створення онтології з наявних масивів даних; вибір методики моделювання предметної області для забезпечення узгодженості розробки нових і вже створених онтологій; проблема узагальнення онтології, побудова метаонтологій, що об'єднують різні дані і знання; проблема об'єднання представлення й інформаційного пошуку; з'єднання запитів користувачів і прив'язки даних до деякої позиції в каталозі. Остаточна мета полягає в тому, щоб виявляти інформаційну потребу протягом обробки запиту на пошук інформації. Таким чином означається, що онтологічний підхід є одним із найбільш перспективних для забезпечення потреб користувачів, проте вимагає додаткових наукових досліджень.

Ключові слова: бібліотечна діяльність; електронний каталог; інформаційно-комунікаційні технології; онтологічний підхід; інформаційна діяльність.

Вступ. Бібліотека є однією із соціальних інституцій, що забезпечує комунікаційне (інформаційне) посередництво між документом та користувачем. Для здійснення процесу документальної комунікації найважливішою ланкою

інформаційного посередництва є організація та надання доступу до документів, введення їх у науковий та культурний обіг суспільства [6].

Сьогодні змінюється основний принцип розвитку бібліотеки: від накопичення інформації всередині бібліотеки ми маємо перейти до надання інформації, розподіленої у віддалених місцях зберігання, в тому числі в Інтернеті. Основною характеристикою бібліотеки стає не кількість книг у фондах, а кількість і різноманітність джерел інформації, доступ до яких може надати бібліотека, а чи буде це зроблено через традиційну книгу в фонді, або через онлайнкову повнотекстову базу даних для кінцевого користувача, набагато важливіше для них швидкість і зручність в отриманні інформації [4].

При цьому бібліотека має виступати своєрідним фільтром, відбираючи і надаючи користувачам науково достовірну, перевірену, безпечну інформацію. Забезпечувати максимальну пертинентність даних, отриманих у відповідь на запити користувачів [1, 2].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Використання онтологічного підходу у вітчизняній науці ґрунтується на працях визнаних зарубіжних дослідників, таких як Т. Грубер, Т. Джефрі, Ю. Дінг, Й. Зуре, С. Ніренбург, Н. Ной, Д. Форс та ін.

Серед вітчизняних науковців, до сфери інтересів яких потрапило створення і використання комп'ютерних онтологій, відзначимо В. Литвина, В. Любченка, М. Попову, О. Стрижака, С. Субботіна. Окремі аспекти комп'ютерних онтологій, в контексті інтелектуальних технологій, розглянуті в працях В. Литвина, В. Пасічника, Ю. Яцишина [21], О. Спіріна [39] та І. Цідила [49].

Мета. Розкрити можливості використання онтологічного підходу до забезпечення семантичної обробки знань у створенні електронних бібліотек та розкрити проаналізувати типові проблеми при впровадженні онтологічного підходу в роботи із електронними каталогами.

Виклад основного матеріалу. Основним ресурсом бібліотеки, що забезпечує можливість швидкого доступу до її ресурсів, є бібліотечний каталог. Існує декілька означень цього поняття. У межах нашої статті під бібліотечним каталогом розумітимемо сукупність розташованих за певними правилами бібліографічних записів на документи, що розкриває склад і зміст фонду бібліотеки або інформаційного центру [7].

Очевидно, що розвиток інформаційних технологій зумовлює необхідність існування бібліотечних каталогів в електронній формі. Тобто діяльність сучасної бібліотеки передбачає існування електронного каталогу.

Електронний каталог являє собою суму бібліографічних записів у формі, що призначається для ведення пошуку документів за різними параметрами (за назвою, автором, темою, ключовим словом, будь-яким словом з інструкції тощо), організацію замовлення потрібного користувачеві документа і його подальшу видачу. Як правило, всі бібліотеки, які мають і підтримують свій сайт, надають у розпорядження свої власні електронні каталоги [10].

Надзавдання електронної каталогізації, її основна мета – зробити максимально відкритою для громадського користування інформацію про те, які документи акумульовані у фондах бібліотеки.

Отже, електронним каталогом у сучасному розумінні є не простий перелік наявних у книгосховищі видань, розташованих на цифровому носії. Під терміном «електронний каталог» ми розуміємо досить складну інформаційну систему

управління знаннями, що обслуговується відповідним програмним забезпеченням, має визначені протоколи взаємодії із користувачами та персоналом, який обслуговує, використовує певний інтерфейс доступу, систему пошуку інформації, технологію доставки результатів запитів даних до користувача тощо.

Аналіз літературних джерел з проблематики систем управління знаннями показує наявність двох суттєво відмінних один від одного підходів до їх побудови [9]. Першим підходом є технологічний. Він забезпечується впровадженням автоматизованих бібліотечних інформаційних систем (АБІС). АБІС забезпечує опрацювання, аналітико-синтетичну обробку та представлення користувачам документального фонду бібліотеки (як традиційного паперового, так і електронних інформаційних ресурсів), обслуговує бібліотечні фонди на всіх етапах: від придбання до замовлення.

Інформаційно-технічна інфраструктура сучасної АБІС відповідає таким основним вимогам та підтримує:

- відкриті стандарти – забезпечують інтеоперабельність, а саме: підтримку застосування стандартних протоколів взаємодії та форматів даних (стандарти ISO, ДСТУ, IEEE);
- розподілене середовище – можливість роботи системи в будь-якому мережевому середовищі – локальній, корпоративній або глобальній мережі, залежно від розв'язуваних системою завдань;
- Інтернет / Інтранет і веб-технології – використання Інтернету як транспортного середовища, а також реалізація доступу користувачів через веб-браузер;
- архітектуру «клієнт – сервер» – система складається із СУБД, серверної частини (сервер програм) і клієнтської частини (АРМи) [6].

Другий підхід – «семантичний» – заснований на використанні методів і технологій по роботі зі змістом, семантикою даних, інформації і знань таких, як онтології предметних областей, технології їх побудови і супроводу, семантичні метадані, семантичний пошук, системи логічного висновку, семантичне профілювання знань експертів, семантичні портали і мережі тощо. І все це з відповідною технологічною підтримкою в частині мов опису, моделей, програмних інструментів і систем [3]. При цьому семантичний підхід не відкидає технологічний, використовуючи для своєї реалізації саме сучасні інформаційні технології.

Як показали дослідження, семантико-онтологічний підхід є чи не єдиним засобом, що дозволяє забезпечити адекватну автоматичну обробку природномовних текстів. Для якісної обробки текстів необхідно мати детальний опис предметної області з безліччю логічних зв'язків, які показують співвідношення між термінами області. Використання онтологій дозволяє представити природномовний текст у такому вигляді, що він стає придатним для автоматичної обробки. Одним із аспектів онтологічного підходу є генерація метаданих, що описують об'єкти каталогізації.

Використання терміна «метадані» істотно активізувалося в останні роки, хоча й на сьогодні відсутнє однозначне його розуміння. Широко поширена абстрактна формула «метадані – це дані про інші дані» не розкриває різноманіття властивостей і функцій цього виду інформаційних ресурсів. Розуміння функції метаданих ускладнюється наявністю двох загальноновизнаних підходів до їх

інтерпретації. Перший з них склався в бібліотечному співтоваристві. Він пов'язаний зі створенням і використанням документальних інформаційно-пошукових систем, електронних каталогів бібліотечних фондів, а в останні роки – з розробками репозиторіїв цифрових об'єктів, що представляють собою основну проблематику електронних бібліотек. При цьому представники бібліотечної спільноти мають на увазі, головним чином, текстові інформаційні об'єкти. На відміну від нього, витoki другого підходу відносяться до «комп'ютерних наук» (Computer Sciences). До цієї сфери відносяться технології роботи з базами даних та інші галузі інформатики, пов'язані з управлінням даними і знаннями [9].

При виникненні терміна «метадані» малося на увазі, що вони призначені для опису властивостей даних. Крім власне даних, потрібних для опису властивостей систем, що забезпечують їх зберігання, доступ до них і їх обробку, опису характеристик користувачів (їх повноважень доступу, характеру інформаційних потреб тощо), виникли також потреби опису концептуальних схем і онтологій різних предметних областей, веб-сервісів і їх інтерфейсів, засобів обчислювальної техніки, наукових приладів та інших технічних пристроїв, потоків робіт, бізнес-процесів, позначень, використовуваних на географічних картах (легенда), а також організацій – власників, генераторів і користувачів інформаційних ресурсів.

Використання онтологій виступає як деякий агрегатор, що забезпечує поєднання семантичного і технологічного підходів, зумовлює поступове витіснення баз даних базами знань як більш ефективним інструментом представлення природномовних електронних матеріалів та інших цифрових об'єктів. Важливу роль в цьому відіграють саме метадані, так звані семантичні анотації об'єктів. Для забезпечення ефективності агрегації вони мають забезпечувати потребу в описах не тільки структурованих, але і неструктурованих, а також слабоструктурованих даних. За допомогою метаданих повинні описуватися різного роду обмеження, яким мають задовольняти дані, доступ до них і їх використання.

Роль онтології в процесі вибудовування електронного каталогу, як системи управління знаннями, полягає у формуванні цілісного підходу до управління ресурсами знань бібліотеки, що забезпечує:

- системність – онтологія представляє цілісний погляд на предметну область, дозволяє структурувати і класифікувати всі накопичені у бібліотеці знання;
- однаковість (уніфікацію) – матеріал, представлений в єдиній формі набагато краще сприймається і відтворюється;
- науковість – побудова онтології дозволяє відновити відсутні логічні зв'язки у всій їхній повноті [5].

Онтології допомагають подати поняття так, що вони стають придатними для машинної обробки. Використання онтологій дає змогу перебороти проблему семантичної гетерогенності. Організаційно, онтологію можна розглядати як інформаційну модель визначеної предметної області, яка може бути використана разом з іншими системами управління, базами знань та базами даних для планування взаємодії з цим системами управління. Можливість використання глобальної мережі Internet надала нові можливості для їх глобальної інтеграції та спільного використання на основі семантичних підходів.

Створення онтологій потребує розробки відповідних мовних та програмних засобів, орієнтованих як на людей, так і на програмні агенти. Розробка

універсальних засобів семантичної обробки інформації шляхом інтеграції усіх наявних підходів є метою проекту Semantic Web консорціуму W3C.

Тепер для створення й підтримки онтологій існує низка інструментів, які крім загальних функцій редагування і перегляду виконують підтримку документування онтологій, імпорт і експорт онтологій різних форматів і мов, підтримку графічного редагування, управління бібліотеками онтологій тощо.

Ще однією проблемою, яку дозволяють вирішити онтології, є підвищення пертинентності інформаційного пошуку даних. Прикладом вдалої реалізації використання онтологічної системи є ініціатива (КА) 2 [8] (Knowledge Annotation Initiative of the Knowledge Acquisition Community). Це міжнародний проєкт, метою якого є організація інтелектуального пошуку в Інтернет і автоматичне накопичення нових знань. У цій ініціативі виділяють наступні напрямки:

- анотація web-сторінок інтелектуальною інформацією;
- онтологічний інжиніринг;
- організація інтерфейсу запитів і виведення із розподіленої онтології.

Результат пошуку має поєднуватись із електронним каталогом, створеним у межах деякої предметної області (фактично отримується віртуальний, динамічний електронний каталог, орієнтований на запити конкретного користувача).

Висновки. Використання онтологічного підходу до забезпечення семантичної обробки знань сьогодні виглядає найбільш перспективною технологією, що здатна не просто забезпечити створення електронних каталогів, а вивести їх на новий рівень, зробити їх динамічними і відповідними інформаційним потребам користувачів. Проте, існує низка типових проблем при використанні онтології для роботи із електронними каталогами, вирішення яких потребує подальших досліджень:

1. Проблема автоматичного породження онтології з наявних масивів даних або аналогічна їй проблема прив'язки наявного масиву даних до розробленої онтології. Частково цю проблему дозволяють вирішити засоби автоматичного створення семантичних анотацій і побудови тезаурусів.

2. Вибір методики моделювання предметної області для забезпечення можливості використання вже створених онтологій різних предметних областей. Тобто забезпечення узгодженості розробки нових і вже створених онтологій.

3. Проблема узагальнення онтології. Розробка підстав для об'єднаного використання даних, документів і неформального знання – побудова метаонтологій, які об'єднують різні дані й знання.

4. Проблема об'єднання логічного висновку інформаційного пошуку. Об'єднане використання формальних і неформальних представлень знань і даних – це послідовне зближення логічних методів і методів інформаційного пошуку та індексації даних.

5. З'єднання запитів користувачів і прив'язки даних до деякої позиції в каталозі. Остаточна мета полягає в тому, щоб виявляти інформаційну потребу протягом обробки запиту на пошук інформації.

Список використаних джерел

1. Гуралюк А.Г. Бібліотека в інформаційному суспільстві: онтологічний підхід. Адаптивне управління: теорія і практика. Серія «Педагогіка». 2020. Вип. 8 (15). URL: <https://amtp.org.ua/index.php/journal/article/view/192/210> (дата звернення: 05.10.2020).

2. Гуралюк А. Г., Ростока М. Л., Барвіцька Г. К. Практичне застосування онтологічного підходу в комп'ютерних системах. *Адаптивне управління: теорія і практика. Серія «Педагогіка»*. 2019. Вип. 6(11). Crossref: DOI-prefix 10.33296. eISSN: 2707-0255.

3. Ермолаев, К. А. Использование онтологии для управления знаниями предприятия. *Исслед. по информ.* Казань: Отечество. 2007. № 12. С. 65–78. URL: <http://www.mathnet.ru/links/b3867c68d435400059f5af01cda1dee4/ipi186.pdf> (дата звернення: 05.10.2020).

4. Иванова, Е. В. Информатизация библиотеки в школе: зачем она нужна детям и взрослым? *Б-ка в шк.* 2009. 1–15 июля. (№ 13). С. 2–4.

5. Когаловский М. Р. Метаданные в компьютерных системах. *Программирование*. 2013. № 4. С. 28–46.

6. Лобузина, К. Технології організації знаннєвих ресурсів у бібліотечно-інформаційній діяльності : монографія / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. Київ : НБУВ, 2012. 375 с.

7. Словарь по информации, библиотечному и издательскому делу. М. : ВИНТИ РАН. 2007.

8. Товпига А. В., Маєвський О. В. Показники ефективності інформаційного пошуку. *Збірник тез доповідей IV Міжнародної науково-технічної конференції молодих учених та студентів «Актуальні задачі сучасних технологій»*, 25–26 листопада 2015 року. Тернопіль : ТНТУ, 2015. Т. 2. С. 64–65.

9. Тузовский А. Ф. Онтолого-семантические модели в корпоративных системах управления знаниями. Томск : ТПУ, 2007.

10. Филаткина Т. М. Информатизация библиотечного дела: ключевые направления. *Материалы XXII научно-практической конференции молодых ученых, аспирантов и студентов национального исследовательского мордовского государственного университета им. Н. П. Огарёва*. Саранск. 2018. URL: https://www.elibrary.ru/download/elibrary_37293505_94601266.pdf (дата звернення: 05.10.2020).

References

1. Guraliuk, A. G. (2020). Biblioteka v informatsiinomu suspilstvi: ontolohichniy pidkhid [Library in the information society: ontological approach]. *Adaptive Management: Theory and Practice. Series Pedagogics*, 8 (15). Retrieved from <https://amtp.org.ua/index.php/journal/article/view/192/210> [in Ukrainian].

2. Guraliuk, A. G., Rostoka, M. L. & Barvitska, H. K. (2019). Praktychne zastosuvannya ontolohichnoho pidkhodu v kompiuternykh systemakh. *Adaptive Management: Theory and Practice. Series Pedagogics*, 6 (11). Crossref: DOI-prefix 10.33296. eISSN: 2707-0255 [in Ukrainian].

3. Ermolaev, K. A. (2007). Yspolzovanye ontolohyy dlya upravleniya znaniyami predpriyatiya. *Issledovaniia po informatike*, 12, 65–78. Retrieved from <http://www.mathnet.ru/links/3867c68d435400059f5af01cda1dee4/ipi186.pdf> [in Russian].

4. Ivanova, E. V. (2009, July 1–15). Informatizatsiya biblioteki v shkole: zachem ona nuzhna detyam i vzroslym? *Biblioteka v shkole*, 13, pp. 2–4 [in Russian].

5. Kogalovskij, M. R. (2013) Metadannye v kompyuternykh sistemakh. *Programmirovaniye*, 4, 28–46 [in Russian].

6. Lobuzina, K. (2012). *Tekhnolohii orhanizatsii znannievnykh resursiv u bibliotechno-informatsiinii diialnosti : monohrafiia* [Technologies for knowledge resources

organization in library and information activities: monograph]. Kyiv: NBUV, 2012 [in Ukrainian].

7. *Slovar po informatsii, biblioteknomu i izdatelskomu delu*. (2007). Moskva: VINITI RAN [in Russian].

8. Tovpyha, A. V., Maievskiy, O. V. (2015). Pokaznyky efektyvnosti informatsiinoho poshuku. In *Zbirnyk tez dopovidei IV Mizhnarodnoi naukovo-tekhnichnoi konferentsii molodykh uchenykh ta studentiv «Aktualni zadachi suchasnykh tekhnolohii» (November 25-26, 2015)* (Vol. 2, pp. 64–65). Ternopil : TNTU [in Ukrainian].

9. Tuzovskij, A. F. (2007). Ontologo-semanticheskie modeli v korporativnykh sistemakh upravleniya znaniyami. Tomsk: TPU [in Russian].

10. Filatkina, T. M. (2018). Informatizatsiya bibliotekhnogo dela: klyuchevye napravleniya [Informatization of librarianship: important directions.]. *Materialy XXII nauchno-prakticheskoy konferentsii molodykh uchenykh, aspirantov i studentov natsionalnogo issledovatel'skogo mordovskogo gosudarstvennogo universiteta im. N. P. Ogaryova*. Saransk. Retrieved from https://www.elibrary.ru/download/elibrary_37293505_94601266.pdf [in Russian].

Andrii G. Guraliuk

PhD of Pedagogics, Senior Research Specialist,
Head of the ICT and Scientometrics Sector

of V. O. Sukhomlynskyi State Scientific and Pedagogical Library of Ukraine
Kyiv, Ukraine

e-mail: ss_variant@bigmir.net

ORCID ID: 0000-0002-7497-5746

UNIFICATION OF CONSTRUCTION OF CATALOGS OF ELECTRONIC RESOURCES OF LIBRARY ON THE BASIS OF THE ONTOLOGICAL APPROACH

The proposed research is devoted to the introduction of a modern ontological approach in the activities of library organizations. It has been revealed that an electronic catalogue in the modern sense is not a simple list of publications available in the book depository located on a digital medium. Actually, while saying “electronic catalogue”, we understand a rather complex information system of knowledge management which is serviced by appropriate software, has certain protocols for interacting with users and maintenance personnel, uses a specific access interface, information retrieval system, technology for delivering results of data requests to a user, etc. The material presented in the research suggests that the ontological approach can be used to unify the construction of electronic catalogues. Such unification is ensured by a combination of existing databases with arrays of unstructured and poorly structured information, through semantic annotation (the creation of metadata). The use of ontologies allows to overcome the problem of semantic heterogeneity and can ensure the supply of cataloging objects so that they become suitable for machine processing. Besides, it reveals the main problems of introducing an ontological approach for working with electronic catalogues, the solution of which requires further research. They are: the problem of automatically creating an ontology from existing data arrays; the choice of a domain modeling technique to ensure consistency in the development of new and created ontologies; the problem of generalization of ontology, the construction of metaontologies, combining various data and knowledge; the problem of combining

presentation and information search; connection of users' requests and data binding to a certain position in the directory. The final goal is to identify the information need during the processing of the request for information search. Thus, it has been indicated that the ontological approach is one of the most promising for meeting the needs of users but it requires additional research.

Keywords: *library activity; electronic catalogue; information and communication technologies; ontological approach; information activity.*

Надійшла до редакції 01.06.2020 року

Тетяна Добко

доктор наук із соціальних комунікацій,
провідний науковий співробітник
відділу науково-освітніх інформаційних ресурсів
Державної науково-педагогічної бібліотеки
України імені В. О. Сухомлинського
Київ, Україна;
e-mail: dobko@bigmir.net,
ORCID ID: 0000-0002-5993-7856

Лариса Пономаренко

кандидат наук із соціальних комунікацій,
в.о. завідувача відділу науково-освітніх
інформаційних ресурсів
Державної науково-педагогічної бібліотеки
України імені В. О. Сухомлинського
Київ, Україна;
e-mail: larisa_dnpb@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-4388-274X

НАЦІОНАЛЬНА БІБЛІОГРАФІЯ УКРАЇНИ: ЗДОБУТКИ, ПРОБЛЕМИ, ПЕРСПЕКТИВИ

У статті висвітлено діяльність національних та провідних галузевих бібліотек у напрямі розвитку ретроспективної національної бібліографії України. Методологічною основою дослідження є загальнонаукові й спеціальні методи пізнання. Застосовувався джерелознавчий пошук та аналіз основних публікацій. При вивченні досліджуваної проблеми як цілісного об'єкта використано системний підхід. Наукова новизна дослідження полягає у тому, що в ньому комплексно досліджено реалізацію створення Українського бібліотечного репертуару, здійснено аналіз основних показників, визначено внесок окремих бібліографів і установ. Встановлено, що у 1990-ті – 2000-ні роки надавалося великого значення осмисленню та визначенню методико-теоретичних засад формування національної системи рукописної, архівної і книжкової україніки, бібліографічна діяльність і бібліографування документів бібліотек були визначальними складовими цієї системи. Створення Українського бібліографічного репертуару тісно пов'язане з діяльністю Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського та Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаника. Педагогічний сегмент інформаційних ресурсів широко представлений у ретроспективній бібліографії ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського, де відображено різні типи й види рідкісних видань, розкрито зміст педагогічних часописів, навчальних видань. Схарактеризовано низку галузевих показників (каталогів), якими відзначається діяльність Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського у напрямі створення ретроспективної національної бібліографії. Наголошено, що результати діяльності ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського у напрямі галузевої україніки сприяли

популяризації ресурсів бібліотеки та здійсненню науково-інформаційного забезпечення потреб освітян.

Ключові слова: національна бібліографія України; ретроспективна національна бібліографія; Український бібліографічний репертуар; українське книгознавство; ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського; Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського; галузеві покажчики.

Вступ. Національна бібліографія (НБ) є важливою системою орієнтації в національних інформаційних ресурсах. Відомо, що її завданням є ретроспективний та поточний облік національної продукції. Ретроспективна НБ виконує функцію довгочасного зберігання інформації про документи, універсального підсумовування знань, закарбованих у документах, є свідченням культурного розвитку країни, сприяє вивченню історико-культурного спадку, слугує розвитку національної культури та її взаємозв'язків зі світовою культурою.

Поняття «національна бібліографія» з'явилося в літературі в середині ХІХ-го століття. У той час під цим терміном переважно розумілися національні покажчики книг. Рекомендації, які стали результатом конференції ЮНЕСКО 1950 р. щодо удосконалення національних бібліографічних служб, підкреслювали, що національна бібліографія – це не тільки список, покажчик, а й система бібліографічних праць, яка забезпечує бібліографічну реєстрацію документів, що публікуються в країні [1, с. 10].

Функції бібліографічного обліку у більшості зарубіжних країн покладені на Національну бібліотеку, до завдань якої належить формування фонду національної продукції (друкованих та електронних публікацій) на основі обов'язкового примірника, її каталогізація і забезпечення збереження; надання основних послуг користувачам (довідкове обслуговування, бібліографічне, збереження фондів, видача документів) безпосередньо в бібліотеці і через інші бібліотечні та інформаційні центри; збереження національної культурної спадщини та сприяння її розвитку; сприяння національній культурній політиці тощо [1, с. 73].

Розвиток національної бібліографії в кожній країні має свою специфіку. В Україні він дуже непростий з огляду на багатовікову відсутність державності.

Останні дослідження та публікації. Аналіз досліджень і публікацій показав, що ця проблема є актуальною, своєчасною, потребує теоретико-практичних підходів до її вирішення.

Теоретичні проблеми упорядкування національної бібліографії висвітлювалися у публікаціях В. С. Бабича й В. В. Загуменної, В. А. Вергунова та Т. Ф. Дерлеменко, І. О. Вовченко, Я. Р. Дашкевича, Т. В. Добко, Р. С. Жданової, Л. І. Ільницької, В. О. Кононенко, І. Г. Лиханової, І. О. Негрейчук, В. Ю. Омельчука, В. В. Патоки, Д. В. Устиновського та ін. Над створенням УБР, який розглядається як національна ретроспективна бібліографія, що включає в себе зібрані й систематизовані рукописні та друковані твори, працює низка державних інституцій, перед якими стоїть завдання відображення багатовікової пам'яті народу. Варто виокремити праці з вивчення творчого спадку видатних бібліотекознавців, бібліографів, дослідження історії Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, розвитку книгознавства і бібліографознавства: Л. А. Дубровіної, Г. І. Ковальчук, О. С. Онищенко, О. П. Степченко, Н. В. Стрішенець та ін.

Мета статті – проаналізувати досягнення, проблеми і перспективи створення Українського бібліографічного репертуару у новітній період історії України, дослідити внесок Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського у національну бібліографію.

Методологія дослідження. При підготовці дослідження було використано загальнонаукові й спеціальні методи пізнання. Застосовувався джерелознавчий пошук та аналіз основних публікацій. При вивченні досліджуваної проблеми як цілісного об'єкта використано системний підхід.

Наукова новизна. Вперше комплексно досліджено реалізацію створення Українського бібліотечного репертуару, досліджено внесок Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського у національну бібліографію.

Виклад основного матеріалу. З відновленням незалежності України розпочалося відродження національної бібліографії, активізувався розвиток історико-бібліографічних досліджень, науково-бібліографічної діяльності бібліотек, заповнення «білих плям» українського книговидання. Відбувається переосмислення завдань бібліографічної науки і практики, методологічні основи бібліографознавства позбавлено ідеологічних догм, партійного диктату [2]. На новій джерельній базі відкрилися можливості всебічного, поглибленого та об'єктивного вивчення історії української бібліографії, постало завдання визначення внеску окремих бібліографів у формування теоретичних та практичних засад бібліографії.

Напрацьовувалася концепція архівної, книжкової, рукописної україніки. За ініціативою Інституту української археографії АН України, Центральної наукової бібліотеки АН України (нині – Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського НАН України (НБУВ)) та Головного архівного управління при Кабінеті Міністрів України проєкт концепції «Архівна та рукописна україніка», підготовлений Л. А. Дубровіною, К. Є. Новохатським, В. І. Ульяновським, було розглянуто на розширеній міжвідомчій нараді 17 жовтня 1991 р. в Києві. «Було визнано, що «документальна спадщина» охоплює *всі види та типи документів за принципами мови, території, етнічної приналежності та приналежності до історії й культури України* (прим. – авторське виділення курсивом). Було розглянуто й програмно-технологічні питання створення Археографічного реєстру документальної спадщини України. Розроблялось і поняття «документальна спадщина України» як така, що об'єднує всі види та типи документів, її можна визначити як сукупність архівних, бібліотечних (і частково музейних) фондів, що підлягають реєстрації в Державному реєстрі національного культурного надбання як історико-культурна спадщина творів друку, рукописних та архівних документів» [3, с. 236].

Реалізація програми здійснювалась для розв'язання проблем збирання, зберігання, інтелектуального доступу до національної архівної, рукописної та книжкової спадщини. Під час вироблення різних напрямів програми значна увага приділялася як археографічній, так і бібліографічній складовій [4]. В українській історичній науці 1990-х років почалося системне розроблення поняття «україніка». «Поняття «україніка» асоціюється із сукупним спадком і охоплює всі видання в усьому світі українською мовою, створені українцями, а також про Україну – не українцями. У цьому контексті поняття «україніка» розглядається як широке поняття української книги в її ретроспекції, а державно-національна

бібліографія – як реєстрація поточної продукції, що виходить в Україні як окремій державі» [4, с. 233–234]. Визначення цих засадничих положень стало визначальним і при виробленні концепції національної бібліографії, розробленні методологічних засад українського бібліографічного репертуару (УБР).

Робота в галузі національної бібліографії та створення репертуару україномовної книги набула пріоритетного значення. Провідними вченими визначалися підходи до збирання, зберігання, інтелектуального доступу до національної архівної, рукописної та книжкової спадщини. Розпочалась розробка концептуальних засад понятійно-змістового характеру і дискусій з приводу терміну «національна бібліографія», поняття «українська книга», «репертуар української книги», визначення критеріїв національної книги в зв'язку із специфічним історичним шляхом Української держави. Ці теми стали предметом проведення спеціальних робочих зустрічей, нарад, конференцій. Одна з перших нарад, у якій брали участь представники бібліотек загальнодержавного значення, відбулася у НБУВ 18 квітня 1991 р.

1992 р. Комітет із науково-технічного прогресу при Кабінеті Міністрів України затвердив науково-технічну програму «Книжкова спадщина України: створення бібліографічного реєстру та системи збереження та загальнодоступності», кінцевою метою якого є побудова цілісної системи інформації про сукупний документний масив, створений у процесі історичного розвитку української нації – Український бібліографічний репертуар.

Питання національної бібліографії активно обговорювались на початку 1990-х рр. в працях П. В. Голобуцького, Р. С. Жданової, В. І. Костири, Н. В. Танатар, О. М. Устіннікової, А. О. Чекмарьова та ін. Було встановлено, що книга українською мовою складає основу репертуару української книги, а його створення має розглядатися в контексті створення серії бібліографічних покажчиків, які б враховували етнічний, територіальний, мовний та інші аспекти. Розробку методичних рекомендацій здійснила Р. С. Жданова (1992), однак вони залишилися лише в електронному варіанті. З часом вони були доопрацьовані Р. С. Ждановою і видані Національною парламентською бібліотекою України, де пізніше працювала дослідниця («Український бібліографічний репертуар (1798–1923): метод. рек. на допомогу складанню» укладач Р. С. Жданова. Київ, 1999) [5].

Науково-організаційні засади бібліографічної роботи бібліотек України щодо формування репертуару української книги та періодики, розвиток національної бібліографії, організація єдиного координаційного осередку з бібліографічної роботи в Україні були предметом обговорення низки науково-практичних заходів: міжвідомчої наукової конференції «Національна бібліографія України: стан і тенденції розвитку» (12–14 квітня 1994 р., Київ, Національна парламентська бібліотека України, нині – Національна бібліотека України імені Ярослава Мудрого), міжнародної конференції «Теоретичні та організаційні проблеми формування репертуару української книги та періодики» (25–26 серпня 1995 р., Львів, Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника) [6, 7].

Значний внесок у розробку сучасних теоретичних положень національної бібліографії належить В. Ю. Омельчуку. Національна бібліографія розглядається ним як форма багатовікової пам'яті народу, спосіб обміну й збагачення досягнень культури, інформаційного забезпечення шляхів вирішення економічних і політичних проблем держави на національному й світовому рівні. Тому, в

ретроспективну систему національної бібліографії мають бути включені не тільки друковані, але й рукописні книги, інші види неполіграфічних видань відповідно до критеріїв розширеного (а не тільки мовного, як пропонувалось деякими українськими ученими) принципу [8, 9].

Головні функції національної бібліографії було запропоновано розглядати в контексті цілеспрямованої передачі інформації про рукописні (з IX ст.) і друковані (з XVI ст.) твори, що забезпечують інформаційні потреби суспільства за трьома ознаками багатоаспектного визначення поняття «українська книга»: твори друку, видані українською мовою, незалежно від місця видання; твори друку, видані на території сучасної України всіма мовами; твори друку про Україну й український народ, видані всіма мовами, незалежно від місця публікації [8, 9].

У НБУВ розгорнулася масштабна копітка робота з вивчення багатомільйонних унікальних різновидових фондів, системне створення баз даних музичної україніки, зарубіжної україніки, рукописних та стародрукованих картографічних видань XVI–XVIII ст., створення каталогів, які охоплюють карти, ноти, листівки, образотворчі матеріали, довідково-бібліографічні видання.

У контексті серії «Національна бібліографія України» системи показчиків національного друку у НБУВ видано 5 випусків бібліографічного показчика «Україномовна книга у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 1798–1916» (Київ, 1996–2002) та доповнене тритомне видання з розширеними хронологічними межами «Україномовна книга у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 1798–1923» (Київ, 2003), у яких відображено книги українською мовою, незалежно від місця їх видання.

Вагомим здобутком науковців НБУВ стало упорядкування бібліографічного показчика «Книга в Україні. 1816–1917: матеріали до репертуару української книги» (Київ, 1996–2017). Видання вийшло у 20-ти томах у 24 книгах й налічує 88 тис. 889 бібліографічних записів. У показчику зібрано бібліографічні відомості про видання українською та російською мовами, здійснені на території сучасної України протягом цього періоду. Запланована до публікації на початковому етапі як археографічна картотека, створена колективом співробітників під керівництвом С. Й. Петрова, упродовж 1971–1974 рр. доповнена його сином С. С. Петровим, праця постійно уточнювалася і поповнювалася додатковими матеріалами з каталогів бібліотек, бібліографічних показчиків, інших джерел, в яких представлено видання з різних причин не включені до картотеки. Колектив бібліографів НБУВ (В. С. Гоїнець, О. В. Давидович, І. Г. Лиханова, Л. С. Новосьолова та інші; науковий редактор – В. Ю. Омельчук) здійснив величезну за обсягом науково-пошукову роботу з виявлення, аналізу та опрацювання бібліографічних джерел, які містять відомості щодо видань українською та російською мовами за 1861–1917 рр. у державних кордонах сучасної України. До показчика включено також заборонену за радянських часів релігійну літературу, відомості про яку не було включено до картотеки на початковому етапі, а також видання культурно-просвітніх товариств, зокрема «Просвіти», що діяла як в Галичині (1868–1938), так і в Наддніпрянській Україні (1906–1911).

Створене бібліографами НБУВ науково-бібліографічне видання «Міжнародний зведений каталог-репертуар україномовної книги 1798–1923 рр.» є

фундаментальним інформаційним ресурсом, якій налічує понад 25 тис. бібліографічних описів україномовних видань, виданих у 30 країнах світу. Сьогодні проєкт представлений як тритомне електронне видання (укладачі: Л. В. Беляєва, С. А. Дзюбич, Л. М. Ковінченко, Т. Б. Корольова, Л. В. Лісовська, Л. Новосьолова, В. Ю. Омельчук, Д. В. Устиновський, О. О. Фіклістова), Київ, 2019 [11,12].

Вагомі наукові здобутки Львівської наукової національної бібліотеки України імені В. Стефаника (ЛННБ України ім. В. Стефаника), яка спрямувала свої зусилля на розроблення проблем «Документальна пам'ять України», науково-бібліографічне опрацювання і розкриття рідкісних фондів, колекцій та збірок бібліотек, ретроспективний облік українських книжкових і періодичних видань, вивчення питань історії української бібліографії. Пріоритетними визначено науково-бібліографічні теми, пов'язані з формуванням репертуару української книги та періодики.

Бібліотекою здійснюються історико-бібліографічні наукові дослідження національної періодики, готуються бібліографічні покажчики, каталоги, видаються монографії з різноманітних питань розвитку українського друку, енциклопедичні словники і довідники про творців української преси: редакторів, видавців, публіцистів і журналістів [13]. Вагомим внеском ЛННБ України ім. В. Стефаника у формування УБР є опублікування архівної картотеки «Репертуар української книги, 1798–1916», створеної у 1948 р. академічними бібліотеками Львова і Києва під керівництвом Ю. Меженка. Проєкт був реалізований завдяки наполегливій багаторічній праці бібліографів відділу наукової бібліографії Львівської наукової бібліотеки НАН України Л. І. Ільницької та О. І. Хміль. Було здійснено велику науково-дослідну і пошукову роботу з атрибуції видань, розкриття псевдонімів і криптонімів, уточнення і доповнення бібліографічних записів. Праця «Репертуар української книги, 1798–1916 : матеріали до бібліографії» вийшла у 9 випусках упродовж 1995–2005 рр. за науковою редакцією Я. Р. Дашкевича.

Нині фахівці відділу наукової бібліографії ЛННБ України ім. В. Стефаника завершують наукову програму «Українська книга на західноукраїнських землях та в еміграції в I половині ХХ ст.: джерельна база, науково-бібліографічні та книгознавчі аспекти». Це надскладний проєкт, адже українське книговидання на західноукраїнських землях та в еміграції, особливо за міжвоєнний період (1914–1939 рр.), найменше досліджено у вітчизняному книгознавстві та бібліографії. Вже вийшло чотири томи покажчика у шести книгах «Українська книга в Галичині, на Буковині, Закарпатті, Волині та в еміграції, 1914–1939» (укладачі: Л. І. Ільницька (керівник проєкту), Т. М. Дубова, Л. Я. Кужель, Н. А. Рибчинська, Л. Т. Суц; відповідальний редактор М. М. Романюк. Львів, 2010–2018. Т. 1 : 1914–1919, Т. 2 : 1920–1923, Т. 3 : 1924–1927, у 2-х книгах, Т. 4 : 1928–1931, у 2-х книгах), які реєструють 9486 видань української книги означеного періоду і регіону.

П'ятий том, що нині є у друці, охоплює видання 1932–1935 рр., здійснюється інтенсивна робота над укладанням останнього із запланованих – шостого тому. До кожного тому доданий довідковий апарат: Іменний покажчик; Покажчик місць видання; Список скорочень бібліографічних джерел; Список скорочень назв бібліотек та інтернет-ресурсів.

Національна парламентська бібліотека України (нині Національна бібліотека України імені Ярослава Мудрого) видала 5 випусків «Друкованого зведеного каталогу україномовної книги державних бібліотек та музеїв України, 1798–1923» (Київ, 1999–2015). «Зведений каталог української книги» представлено на сайті Національної бібліотеки України ім. Я. Мудрого (<http://ukr.catalogue.nlu.org.ua/>). Каталог містить відомості про книги українською та російською мовами, видані з 1798 р. по 1923 р. в Україні, які зберігаються у фондах провідних бібліотек та музеїв України (нині містить 47455 бібліографічних записів). Частково представлено інформацію про книги українських авторів та про Україну, видані поза межами України. Позитивно, що ресурс розвивається як інтегрований, забезпечується перехід до повних текстів відцифрованих документів, представлених у різноманітних цифрових колекціях багатьох бібліотек.

Ретроспективні бібліографічні покажчики, які розкривають різноманітні рідкісні спеціалізовані фонди своїх книгозбірень, підготували Книжкова палата України, Національна наукова сільськогосподарська бібліотека Національної академії аграрних наук, Національна історична бібліотека України, Національна наукова медична бібліотека України, Державна науково-педагогічна бібліотека України імені В. О. Сухомлинського, Національна бібліотека України для дітей, Одеська національна наукова бібліотека, Вінницька обласна наукова бібліотека ім. К. А. Тімірязєва, Херсонська обласна наукова бібліотека ім. О. Гончара та інші.

Володіючи унікальним галузевим фондом, науковцями Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського (ДНПБ) розроблено організаційні, наукові, науково-методичні документи для створення як власного, так і об'єднаного електронного ресурсу рідкісних видань України, створено каталоги та ретроспективні бібліографічні покажчики. Ресурс ДНПБ сформований (1999) на базі фондів двох спеціальних педагогічних бібліотек – наукової бібліотеки Інституту педагогіки АПН України, яка у свій час успадкувала фонд спеціальної бібліотеки Харківського товариства поширення в народі грамотності (1869–1920-ті), та Центральної освітянської бібліотеки Міністерства освіти України. У її фонді зберігаються рідкісні видання – документи психологічного, педагогічного та історико-культурного напрямку XVII – початку XX ст. Згідно з постановою Кабінету Міністрів України № 1709 від 19 грудня 2001 р. видання 1850–1917 рр. (28 081 документ) віднесено до національного культурного надбання України. Здійснюється системна робота з науковим об'єктом – національним надбанням.

Важливо, що на допомогу бібліографам-практикам фахівцями ДНПБ і НПБУ було підготовлено методичний посібник «Укладання друкованих каталогів книг громадянського друку (XVIII – початок XX ст.) із фондів бібліотек України» (укладач Р. С. Жданова ; науковий редактор П. І. Рогова; відповідальні редактори В. О. Кононенко, С. О. Басенко. Київ, 2005) [14].

Серед доробку науковців ДНПБ – друковані каталоги «Підручники та навчальні посібники для початкових і середніх навчальних закладів (1748–1917) у фонді Державної науково-педагогічної бібліотеки України ім. В. О. Сухомлинського» (Київ, 2005), «Підручники і навчальні посібники з природничо-математичних предметів для початкових і середніх навчальних закладів (1918–1945 рр.) з фонду Державної науково-педагогічної бібліотеки

України імені В. О. Сухомлинського» (Київ, 2016) (подано бібліографічні відомості про 1174 видання навчальної літератури, що становлять національне надбання України), «Періодичні видання 1917–1945 рр. у фонді Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського» (Київ, 2019); історико-бібліографічне дослідження «Журнали психолого-педагогічної тематики ХІХ – поч. ХХ ст. з фонду ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського» (Київ, 2009) тощо.

Історико-бібліографічне дослідження «Журнали психолого-педагогічної тематики ХІХ – поч. ХХ ст. з фонду ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського» (упорядники – Мацібора Н. Г., Іващенко В. М., Бондарчук О. Б., Домбровська Л. В., Палійчук Р. І., Гулак В. М.) здійснено в межах наукового дослідження бібліотеки «Теоретичні засади формування всеукраїнського інформаційного ресурсу з питань психолого-педагогічної науки і освіти на базі Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського» (наук. керівник – П. І. Рогова). Серед педагогічних часописів у фонді ДНПБ є як широко відомі «Дошкольное воспитание» (Київ, 1911–1917 рр.), «Записки Наукового товариства імені Шевченка» (Львів, 1892–1937 рр.), «Киевская старина» (Київ, 1882–1906 рр.), «Літературно-науковий вісник» (Львів, Київ, 1898–1932 рр.), «Наша школа» (Львів, 1909–1918 рр.), «Основа» (Санкт-Петербург, 1861–1862 рр.), «Світло» (Київ, 1910–1914 рр.), «Учитель» (Львів, 1889–1914 рр.), так і мало відомі педагогам, дослідникам періодичні видання «Западно-Русская Начальная Школа» (Київ, 1906–1917 рр.) «Церковно-Приходская Школа» (Київ, 1887–1906 рр.) та ін.

Бібліографічний опис часописів здійснено відповідно до «Схеми повного бібліографічного опису періодичного видання», яка розроблена фахівцями Відділення «Науково-дослідний центр періодики» Львівської наукової бібліотеки імені В. Стефаніка НАН України. Журнали описано мовою оригіналу, якою подано також основні елементи титульного аркуша. Бібліографічний запис складається з таких елементів: назва журналу, підзаголовки, місце видання, видавництво, роки видання, примітки. Подано відомості про назви томів, випусків, прізвища редакторів, також максимально враховано факультативні дані, що потребувало детального вивчення періодичного видання. Серед них найголовніше – розкриття змісту через наведення розділів, авторів, назв статей тощо. При описі часописів збережено тогочасну графіку написання.

Показчик інформує про місце і час виходу друком педагогічних видань, структуру, прізвища авторів, редакторів, видавців, представників науково-педагогічної інтелігенції, які брали участь у виданні цих журналів; дозволяє ознайомитися зі стислою характеристикою тематики статей часописів; встановити їх наявність у фонді ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського [15].

Педагогічні часописи місять прогресивні педагогічні ідеї та погляди багатьох діячів української культури – учених, педагогів, письменників, журналістів, редакторів-видавців. Серед них – В. І. Вернадський, Л. І. Глібов, Б. Д. Грінченко, М. С. Грушевський, М. П. Драгоманов, П. О. Куліш, Т. Г. Лубенець, І. І. Огієнко, О. М. Острогорський, О. О. Потебня, С. Ф. Русова, І. Я. Франко, Я. Ф. Чепіга (Зеленкевич), С. Ф. Черкасенко та багато інших.

Розгалужений науково-пошуковий апарат сприяє багатоаспектному розкриттю змісту видання (створено алфавітний показчик назв журналів; хронологічний показчик; іменний показчик редакторів і видавців; алфавітний

показчик друкарень, видавничих організацій, установ і видавництв; показчик місць видань), що значно підвищує його інформативність.

Продовженням досліджень у цьому напрямі став каталог «Періодичні видання 1917–1945 рр. у фонді Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського», який підготовлено в межах наукового проєкту «Відображення розвитку національної освіти і педагогічної думки у друкованих та електронних виданнях» (науковий керівник – О. В. Сухомлинська, д-р пед. наук, професор, дійсний член НАПН України, головний науковий співробітник ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського) авторським колективом: О. Б. Бондарчук, В. М. Івашенко, Р. І. Палійчук, І. О. Орищенко, О. В. Дроншкевич, В. М. Гулак, науковий редактор – Л. Д. Березівська д-р пед. наук, професор, член-кореспондент НАПН України, директор ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського. Видання розкриває зміст часописів, що виходили на теренах України у період 1917–1945 рр., охоплює історичні події, що пов'язані з національно-демократичним, духовно-культурним піднесенням українського народу, зокрема, національною реформою шкільної освіти в період Української революції та діяльності українських урядів (1917–1921 рр.), розвитком ідей педоцентризму й трудової школи та радянської реформи школи в УСРР (1919–1930 рр.), ідеологізації комуністичного виховання (1931–1945) [16, 17].

Своєрідним підсумком напрацювань у галузі національної бібліографії періоду незалежності України став круглий стіл «Національна бібліографія України: здобутки, проблеми, перспективи», що відбувся у НБУВ у рамках міжнародної наукової конференції «Бібліотека. Наука. Комунікація. Стратегічні завдання розвитку наукових бібліотек» 3–5 жовтня 2017 р. У ньому взяли участь провідні фахівці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, Державної науково-педагогічної бібліотеки України ім. В. О. Сухомлинського, Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаника, Національної бібліотеки України імені Ярослава Мудрого, Національної історичної бібліотеки України, Книжкової палати України імені Івана Федорова, Національної академії керівних кадрів культури і мистецтва та ін.

Учасникам було презентовано напрацювання провідних бібліотек України у царині ретроспективної національної бібліографії, обговорювалися питання бібліографії зарубіжної україніки та метабібліографії як інтегральної складової національної бібліографії України, бібліографії шевченкознавства ХХІ ст., створення бібліографічного репертуару українського тиражного кіноплакату 1923–1994 рр., особливості системи національної бібліографії у зарубіжних країнах, проблеми підготовки кадрів бібліографів у вищих навчальних закладах України.

Водночас було відзначено певний паралелізм у підготовці актуальних бібліографічних праць, відсутність міжвідомчої координації у роботі над проєктами загальнодержавного значення, наголошено на необхідності подолання міжвідомчих бар'єрів, потребі консолідації та кооперування зусиль національних та спеціалізованих наукових бібліотек, Книжкової палати України у створенні УБР, поточній реєстрації та каталогізації видавничої продукції на різних носіях [18]. Наголошувалося, що організація ретроспективної національної бібліографії потребує координації та кооперування зусиль багатьох учасників (зокрема й архівів, музеїв); застосування різних шляхів пошуку відомостей про документи;

наукової розробки методичних питань ретроспективної національної бібліографії, затвердження правил та угод.

У сучасних умовах важливим чинником подальшого зміцнення України як держави є вимога формування інтелектуальної та духовної сфери суспільства, розвиток соціогуманітарних досліджень, культурної презентації України в міжнародному інформаційному просторі, зміцнення її авторитету. Повна національна бібліографія, що віддзеркалює історичний розвиток нації, закарбований у документах, є національною ідентифікацією країни у світовому інформаційному просторі.

Не випадково національна бібліографія української книги, періодики, електронних видань є одним із визначених НАН України основних наукових напрямів та найважливіших проблем фундаментальних досліджень на 2014 – 2023 роки [19].

Висновки. Отже, у 1990-ті – 2000-ні роки надавалося великого значення осмисленню та визначенню методико-теоретичних засад формування національної системи рукописної, архівної і книжкової україніки, бібліографічна діяльність і бібліографування документів бібліотек були визначальними складовими цієї системи.

Огляд зазначених бібліографічних праць провідних бібліотек України засвідчує, що в Україні активно розвиваються окремі складники єдиного інформаційного простору національної бібліографії України. Хоча провідні бібліотеки України до реалізації цих завдань пішли різними шляхами, варто визнати, що НБУВ і ЛННБ України за своїми напрацюваннями кінця ХХ ст. – початку ХХІ ст. є головними науковими установами в реалізації проєктів створення ретроспективної національної бібліографії України. Цими роботами не лише закладено фундамент національної ретроспективної бібліографії України, а вони є її складовими репертуару друкованої продукції, якого Україна практично не мала за всю історію. Хоча головні бібліотеки фактично працювали самостійно, але в координації і загалом – на один результат – створення повномасштабного репертуару української книги.

Провідні галузеві бібліотеки України також активно долучилися до створення ретроспективної національної бібліографії. Педагогічний сегмент інформаційних ресурсів широко представлений у ретроспективній бібліографії ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського, де відображено різні типи й види рідкісних видань, розкрито зміст педагогічних часописів, навчальних видань. Результати діяльності ДНПБ у напрямі галузевої україніки сприяли як популяризації ресурсів бібліотеки, так і здійсненню науково-інформаційного забезпечення потреб освітян. Усе це є невід’ємною складовою національної культури та важливим джерелом історичної, педагогічної інформації.

Сучасні інформаційні технології відкривають нові можливості і водночас висувають нові вимоги до національної системи бібліографічної реєстрації різних видів документів, зокрема й електронних, формування, зберігання і розповсюдження даних. НБУВ, виконуючи функції багатoproфільного науково-дослідного, науково-інформаційного та культурологічного центру, має посилити роботу в напрямі теоретичних і науково-прикладних досліджень у галузі книгознавства, бібліографії, бібліографознавства, об’єднання зусиль фахівців бібліотек, зокрема провідних галузевих бібліотек, насамперед ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського, архівів, музеїв щодо координованого консолідованого

формування науково-інформаційних ресурсів україніки з метою вичерпного обліку, збереження і популяризації національного друкованого репертуару як відображення унікальної національної культури.

Список використаних джерел

1. Национальная библиография в электронную эру: руководство и новые направления развития / Междунар. федерация библиотеч. ассоц. и учреждений ; ред. Майя Жумер ; пер. с англ. Н. К. Леликовой. Мюнхен : К. Г. Заур, 2009. 132 с. (Серия публикаций ИФЛА по библиографическому учету. Т. 39). URL: <https://www.ifla.org/files/assets/hq/publications/series/39-ru.pdf> (дата звернення: 10.09.2020).
2. Добко Т. В. Развитие библиографоведения в Украине: этапы и тенденции. *Библиотеки национальных академий наук: проблемы функционирования, тенденции развития* : науч.-практ. и теорет. сборник. Киев, 2006. Вып. 4. С. 295–308.
3. Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського у перше десятиліття незалежності України (1991–2002): монографія / Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського ; Т. Д. Антонюк, Т. І. Арсенко, Н. П. Бондар [та ін.] ; відп. ред. Л. Д. Дубровіна. Київ, 2019. С. 236.
4. Архівна та рукописна україніка : матеріали розшир. міжвід. наради по обговоренню Держ. прогр. "Архівна та рукописна україніка", Київ, 17 жовт. 1991 р. / АН України, Ін-т укр. археографії, Голов. арх. упр. при Кабінеті Міністрів України, Спілка архівістів України ; [упоряд. О. Тодійчук ; відп. ред. Г. Боряк]. Київ : Ін-т укр. археографії, 1992. 120 с. (Проблеми едиційної та камеральної археографії: історія, теорія, методика ; вип. 1) (Науково-довідкові видання з історії України ; вип. 18).
5. Український бібліографічний репертуар (1798–1923): метод. рек. на допомогу складанню / Нац. парламент. б-ка України ; уклад. Р. С. Жданова. Київ, 1999. 104 с.
6. Національна бібліографія України: стан і тенденції розвитку : матеріали міжвід. конф. 12-14 квіт. 1994 р., м. Київ / Національна парламент. б-ка України ; наук. ред. А. П. Корнієнко. Київ, 1995. 150 с.
7. Теоретичні та організаційні проблеми формування репертуару української книги та періодики : доп. та повідомл. Міжнар. наук. конф. 25–26 серпня 1995 р. / НАН України, Львів. наук. б-ка ім. В. Стефаніка ; ред. Л. І. Крушельницька [та ін.]. Львів, 1996. 469 с.
8. Омельчук В.Ю. Національна бібліографія України: тенденції розвитку, проблеми розробки. *Бібл. вісн.* 1995. № 5. С. 3–7.
9. Омельчук В. Е. Национальная библиография Украины *Вестн. БАЕ.* 2001. № 2. С. 37–43.
10. Омельчук В.Е. Национальная библиография Украины. *Библиотеки национальной Академии наук Украины: проблемы функционирования, тенденции развития.* Киев, 2000. Вып. 1. С. 186–195.
11. Міжнародний зведений каталог-репертуар української книги, 1798-1923 : Науково-бібліографічне видання: у 3 т. / Л. В. Беляєва [та ін.] ; ред. Л. А. Дубровіна [та ін.]. Київ : Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського, 2019. Т. 1–3. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/everlib/item/er-0003116> ; <http://irbis-nbuv.gov.ua/everlib/item/er-0003115> <http://irbis-nbuv.gov.ua/everlib/item/er-0003101> (дата звернення: 10.09.2020).
12. Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського: розвиток національної бібліографії, біографічних досліджень та науково-бібліографічної діяльності (2002–2019) : [колект. монографія] / В. І. Попик, Т. В. Добко, С. С. Кіраль [та ін.] ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. Київ : НБУВ, 2019. 251 с.
13. Романюк М. Сімнадцять років творчого поступу і наукових здобутків. *Записки Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаніка* : зб. наук. праць

/ НАН України, Львів. нац. наук. б-ка України імені В. Стефаника ; редкол. : М. М. Романюк (гол. ред.) та ін. Львів, 2010. Вип. 2 (18). С. 107–120.

14. Укладання друкованих каталогів книг громадянського друку (XVIII – початок ХХ ст.) із фондів бібліотек України : (метод. посіб.) / АПН України, ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського, НПБ України ; [уклад. Р. С. Жданова ; наук. ред. П. І. Рогова ; літ. ред. Г. М. Лисиця ; відп. ред.: В. О. Кононенко, С. О. Басенко]. Київ, 2005. 124 с.

15. Журнали психолого-педагогічної тематики ХІХ – початку ХХ ст. з фонду Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського : історико-бібліогр. дослідж. / АПН України, ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського ; [упоряд.: Мацібора Н. Г., Іващенко В. М., Бондарчук О. Б., Домбровська Л. В., Палійчук Р. І., Гулак В. М. ; наук. ред. Рогова П. І. ; бібліогр. ред. Наконечна З. І. ; літ. ред. Домбровська Л. В. ; наук. консультант Сніцарчук Л. В. ; рецензенти: Зайченко І. В., Добко Т. В. ; відп. за вип. Мацібора Н. Г. ; комп'ют. наб. Бондарчук О. Б.]. Київ : Четверта хвиля, 2009. 128 с. (До 10-річчя ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського).

16. Бондарчук О. Б. Каталог «Періодичні видання 1917–1945 рр. у фонді ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського» як джерело сучасних історіографічних досліджень. *Вісн. Кн. палати*. 2019. № 1. С. 49–51.

17. Бондарчук О. Б. Галузеві періодичні видання 1917–1945 рр. у фонді Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського як джерело сучасних історіографічних досліджень. *Науково-педагогічні студії*. 2018. Вип. 2. DOI: <https://doi.org/10.32405/2663-5739-2018-2-119-126>.

18. Добко Т. В., Шкаріна В. А. Національна бібліографія України: здобутки, проблеми, перспективи. *Бібліотечний вісник*. 2017. № 6. С. 50–52. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/bv_2017_6_14 (дата звернення: 10.09.2020).

19. Концепція розвитку Національної академії наук України на 2014 – 2023 роки: [затв. Постановою Президії НАН України від 25 грудня 2013 року, № 187]. С. 62,64. URL: <http://www.nas.gov.ua/legaltexts/DocPublic/P-131225-187-1.pdf> (дата звернення: 10.09.2020).

References

1. Mezhdunarodnaia federatsiia biblioteknykh assotsyatsyi i uchrezhdenii. (2009). *Natsionalnaia bibliografiia v elektronnuu eru: rukovodstvo i novyie napravleniia razvitiia* [National bibliography in the electronic epoch: A guide and new directions of development]. Munich: K.G.Zaur. (Series of IFLA publications on bibliography, Vol. 39). Retrieved from <https://www.ifla.org/files/assets/hq/publications/series/39-ru.pdf> [in Russian].

2. Dobko, T. V. (2006) Razvitie bibliografovedeniia v Ukraine: etapy i tendentsii. In *Biblioteki natsionalnykh akademii nauk: problemy funktsionirovaniia tendentsii razvitiia: nauchno-prakticheskii i teoreticheskii sbornik* [Libraries of the National Academies of Science: problems of functioning and trends of development: scient.- pract. and theoret. collect.], 4, 295–308. Kiev [in Russian].

3. Antoniuk, T.I., Arsienko, N.P., Bondar, N.P. et al. (2019). *Natsionalna biblioteka Ukrainy imeni V.I.Vernadskoho u pershe desiatylittia nezalezhnosti Ukrainy (1991-2002): monografiia* [V.I.Vernadskyi National Library of Ukraine in the first decade of Ukraine's independence (1991-2002): A monograph]. Kyiv [in Ukrainian].

4. AN Ukrainy, Instytut Ukrainskoi arkheohrafii, Holovne arkhitekturne upravlinnia pry Kabineti Ministriv Ukrainy, Spilka arkhivistiv Ukrainy (1992). *Arkhivna ta rukopysna ukrainika: materialy rozshyrenoi mizhvidomchoi narady po obhovorenniu Derzhavnoi prohramy "Arkhivna ta rukopysna ukrainika, Kyiv, 17 zhovtnia 1991 r. (1992)*. [Archive and manuscript Ukrainistics: materials of the session on the State program "Archive and manuscript Ukrainika", Kyiv, October 17, 1991]. Kyiv: Instytut Ukrainskoi arkheohrafii [in Ukrainian].

5. Zhdanova R. S. (Comp.) (1999). *Ukrainskyi bibliohrafichnyi repertuar (1798–1923): metodychni rekomendatsii na dopomohu skladanniui* [Ukrainian bibliographic repertoire (1798–1923):

methodical recommendations to help compile]. Kyiv: Natsionalna parlamentska biblioteka Ukrainy [in Ukrainian].

6. Korniienko, A.P. (Ed.). (1995). Natsionalna bibliohrafiia Ukrainy: stan i tendentsii rozvytku: materialy mizhvidomchoi konferentsii 12-14 kvitnia 1994 r., m. Kyiv [National bibliography of Ukraine: The State and Tendencies of Development: proceedings of conference]. Kyiv [in Ukrainian].

7. Teoretychni ta orhanizatsiini problemy formuvannia repertuaru ukrainskoi knyhy ta periodyky: dopovidi ta povidomlennia Mizhnarodnoi naukovo konferentsii 25-26 serpnia 1995 r. (1996). [Theoretic and organizational problems of formation of Ukrainian book repertoire and periodics: proceedings of conference]. Lviv [in Ukrainian].

8. Omelchuk, V.YU. (1995). Natsionalna bibliohrafiia Ukrainy: tendentsii rozvytku, problemy rozrobky [National bibliography of Ukraine: Tendencies of development, problems of elaboration]. *Bibliotekny visnyk*, 5, 3-7 [in Ukrainian].

9. Omelchuk, V. E. (2001). Natsyonalnaia bibliografiia Ukrainy [National bibliography of Ukraine]. *Vestnik BAYe*, 2, 37-43 [in Ukrainian].

10. Omelchuk V. E. (2000). Natsionalnaia bibliografiia Ukrainy [National bibliography of Ukraine]. *Biblioteki natsionalnoi Akademii nauk Ukrainy: problemy funktsionirovaniia tendentsii razvitiia* [Libraries of the National Academy of Sciences of Ukraine: Problems of Functioning, Development Trends] (Vol. 1, pp. 186–195). Kiev [in Russian].

11. Bieliaieva L. V. et al., Dubrovina, L. A. (Ed.) (2019). Mizhnarodnyi zvedenyi katalog-repertuar ukrainskoi knyhy, 1798-1923 : Naukovo-bibliohrafichne vydannia. [International consolidated catalog-repertoire of Ukrainian books, 1798-1923: Scientific and bibliographic edition] (Vols. 1–3). Kyiv : Natsionalna biblioteka Ukrainy imeni V. I. Vepnads'koho. Retrieved from <http://irbis-nbu.gov.ua/everlib/item/er-0003116>; <http://irbis-nbu.gov.ua/everlib/item/er-0003115> <http://irbis-nbu.gov.ua/everlib/item/er-0003101> [in Ukrainian].

12. Popyk, V. I., Dobko, T. V., Kiral, S. S. et al. (2019). Natsional'na biblioteka Ukrainy imeni V. I. Vernads'koho: rozvytok natsional'noi bibliohrafii, biohrafichnykh doslidzhen' ta naukovo-bibliohrafichnoi diyal'nosti (2002–2019) : [V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine: the development of national bibliography, biographical research and scientific and bibliographic information activities (2002–2019): [collective monograph]]. Kyiv: National Academy of Sciences of Ukraine, V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine [in Ukrainian].

13. Romaniuk, M. (2010). Simnadtsiat rokiv tvorchoho postupu i naukovykh zdobutkiv [Seventeen years of creativity and scientific success]. *Zapysky Lvivskoi natsionalnoi naukovo biblioteki Ukrainy imeni V. Stefanyka: A collection of scientific works*, 2(18), 107-120. Lviv [in Ukrainian].

14. Zhdanova R. S. (comp.), Rohova P. I., Kononenko V. O., Basenko S. O. (ed.) (2005). Ukladannia drukovanykh katalogiv knyh hrazhdans'koho druku (XVIII – pochatok XX st.) iz fondiv bibliotek Ukrainy : (metod. posib.) [Compilation of printed catalogs of books of the civil press (XVIII – the beginning of the XX century) from the funds of libraries of Ukraine: (methodical manual)]. Kyiv: DNPB Ukrainy im. V. O. Sukhomlyns'koho, NPB Ukrayiny [in Ukrainian].

15. Matsibora, N. H., Ivashchenko, V. M., Bondarchuk, O. B., Dombrovska, L. V., Paliichuk, R. I. & Hulak, V. M. (Comps.) (2009). Zhurnaly psykhologo-pedahohichnoi tematyky XIX – pochatku XX st. z fondu Derzhavnoi naukovo-pedahohichnoi biblioteki Ukrainy imeni V. O. Sukhomlyns'koho : istoryko-bibliohrafichne doslidzhennia [Journals of psychological and pedagogical subjects of the XIX - the beginning of the XX century from the fund of the V. Sukhomlynskyi State Scientific Pedagogical Library of Ukraine: historical and bibliographic research]. Kyiv : Chetverta khvyliia , 2009 [in Ukrainian].

16. Bondarchuk, O. B. (2019). Katalog «Periodychni vydannia 1917–1945 rr. u fondi DNPB Ukrainy im. V. O. Sukhomlyns'koho» yak dzherelo suchasnykh istoriohrafichnykh doslidzhen [Catalog "Periodic issues of 1917-1945 in the fund of V. Sukhomlynskyi State Scientific Pedagogical Library of Ukraine" as a source of modern historiographical research]. *Bulletin of the Book Chamber*, 1, 49–51 [in Ukrainian].

17. Bondarchuk, O. B. (2018). Haluzevi periodychni vydannia 1917–1945 rr. u fondi Derzhavnoi naukovo-pedahohichnoi biblioteki Ukrainy imeni V. O. Sukhomlyns'koho yak dzherelo

suchasnykh istoriografichnykh doslidzhen [Periodic issues of 1917–1945 in the fund of V. O. Sukhomlinsky State Scientific and Pedagogical Library of Ukraine as a source of modern historiographic researches]. *Naukovo-pedahohichni studii*, 2. DOI: <https://doi.org/10.32405/2663-5739-2018-2-119-126> [in Ukrainian].

18. Dobko, T. V., & Shkarina, V. A. (2017). Natsionalna bibliohrafiia Ukrainy: zdobutky, problemy, perspektyvy [National Bibliography of Ukraine: gains, problems, prospects]. *Library journal*, 6, 50–52. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/bv_2017_6_14 [in Ukrainian].

19. Kontsepsiia rozvytku Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy na 2014-2023 roky: zatverdzhena Postanovoioi Prezydii NAN Ukrainy vid 25 hrudnia 2013 roku, № 187 [Conception of development of the National Academy of Sciences of Ukraine for 2014-2023: approved by the decree of the National Academy of Sciences of Ukraine as of December 25, 2013, N187]. Retrieved from <http://www.nas.gov.ua/legaltexts/DocPublic/P-131225-187-1.pdf> [in Ukrainian].

Tetiana V. Dobko,

Doctor of Sciences in Social Communications,
Leading Researcher
of the Department of Scientific and Educational
Information Resources at
V.O. Sukhomlinskyi State Scientific and
Pedagogical Library of Ukraine Kyiv, Ukraine;
e-mail: dobko@bigmir.net
ORCID ID: 0000-0002-5993-7856

Larysa O. Ponomarenko,

Candidate of Sciences in Social Communications,
acting as the Head of the Department
of Scientific and Educational Information Resources at
V.O. Sukhomlinsky State Scientific and
Pedagogical Library of Ukraine
Kyiv, Ukraine;
e-mail: larisa_dnpb@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-4388-274X

**NATIONAL BIBLIOGRAPHY OF UKRAINE:
ACHIEVEMENTS, PROBLEMS, PROSPECTS**

The article highlights the activities of national and leading branch libraries in the direction of development of Ukraine's retrospective national bibliography. General scientific and special methods of cognition have made the methodological basis of the study. The source search and analysis of major publications have been made. A systematic approach has been applied in the study of the research problem as an integral object. The scientific novelty of the research is that it comprehensively studies the implementation of the Ukrainian library repertoire, analyzes the main indexes, determines the contribution of individual bibliographers and institutions. It has been established that in the 1990s – 2000s great importance was attached to comprehending and defining the methodological and theoretical foundations of the formation of a national system of handwritten, archival and book Ukrainian studies, meanwhile bibliographic activity and bibliography of library documents were the defining components of this system. The creation of the Ukrainian bibliographic repertoire is closely connected with the activities of V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine and V. Stefanyk National Scientific Library of Ukraine in Lviv.

The pedagogical segment of information resources is widely represented in the retrospective bibliography of V. O. Sukhomlynskyi State Scientific and Pedagogical Library of Ukraine, which reflects different types and kinds of rare publications and reveals the contents of pedagogical journals and educational publications. A number of branch indexes (catalogues) have been characterized, highlighting the activities of V. O. Sukhomlynskyi State Scientific and Pedagogical Library of Ukraine in the area of creating a retrospective national bibliography. It has been emphasized that the performance results of the SSPL in the area of branch Ukrainian studies contributed to the popularization of library resources and the implementation of scientific and informational support of educators' needs.

Keywords: *National Bibliography of Ukraine; retrospective national bibliography; Ukrainian bibliographical repertoire; V. O. Sukhomlynskyi State Scientific and Pedagogical Library of Ukraine; V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine; branch indexes.*

Надійшла до редакції 15.12.2020 року

Сніжана Тарнавська

кандидат історичних наук,

вчений секретар Державної науково-педагогічної
бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського,

м Київ, Україна,

e-mail: Tarnavskasv@ukr.net

ORCID ID: 0000-0003-0981-939X

НАУКОВО-ІНФОРМАЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ В УКРАЇНІ

У статті висвітлено досвід Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського щодо науково-інформаційного забезпечення національно-патріотичного виховання в Україні крізь призму підготовлених інформаційних ресурсів. Презентовано основні праці бібліотеки з окресленої тематики, розкрито їх структуру та зміст. Зокрема, відображено роль «Аналітичного вісника у сфері освіти й науки» в забезпеченні інформаційних потреб користувачів; представлено аналітичні та реферативні огляди, рекомендаційні бібліографічні списки національно-патріотичної проблематики. Розглянуто методичні рекомендації «Патріотичне виховання у шкільних бібліотеках: методи та підходи». Підкреслено, що у виданні презентовано широкий спектр різноманітних форм та методів бібліотечної роботи з національно-патріотичного виховання, що сприяє реалізації виховного потенціалу кожного бібліотекаря. Акцентовано увагу на структурно-змістовій характеристиці науково-допоміжного бібліографічного покажчика «Національно-патріотичне виховання в Україні». Відзначено різноманітність представлених у виданні матеріалів, що охоплюють різні освітні ланки – від дошкільної до післядипломної педагогічної освіти. Розкрито джерелознавчий потенціал із досліджуваного питання хрестоматії «Антологія текстів з реформування освіти в Україні: програми, концепції, проекти (1991–2017)». Проаналізовано збірники матеріалів науково-практичних семінарів національно-патріотичної тематики. Охарактеризовано електронний інформаційно-бібліографічний ресурс «Видатні педагоги України та світу», який популяризує здобутки національної освіти й педагогічної думки та сприяє формування національно-патріотичних почуттів. Аргументовано, що фахівці бібліотеки здійснюють вагомую роботу щодо науково-інформаційного забезпечення національно-патріотичного виховання.

Ключові слова: науково-інформаційне забезпечення; національно-патріотичне виховання; патріотизм; довідкові видання; методичні рекомендації; бібліографічні покажчики; хрестоматії; електронні ресурси; наукові бібліотеки.

Постановка проблеми. Сучасна суспільно-політична ситуація, боротьба українського народу за збереження територіальної цілісності та державного суверенітету, пошуки нових шляхів розвитку та міжнародні інтеграційні процеси дедалі більше актуалізують питання національно-патріотичного виховання молодого покоління, зміцнення патріотичних позицій суспільства, консолідації громадськості для захисту національних прав та свобод, формування шанобливого ставлення до культурних цінностей свого й інших народів. Виховання справжнього

громадянина-патріота, який чітко усвідомлює свої громадянські права та обов'язки, завжди готовий стати на захист Батьківщини, цінує та поважає культуру, традиції, історичну спадщину свого народу, постає наразі пріоритетним завданням державної політики. Виконання цього завдання покладено насамперед на заклади освіти, культури, наукові установи й громадські організації, політичні та військові інституції, а також всіх свідомих громадян, які прагнуть жити в незалежній та успішній країні.

Державна науково-педагогічна бібліотека України імені В. О. Сухомлинського НАПН України (далі – ДНПБ) як наукова установа, національне галузеве книгосховище та координаційний методичний центр діяльності мережі освітянських бібліотек МОН України та НАПН України займає важливе місце в системі науково-інформаційного забезпечення освіти, педагогіки й психології. Серед основних напрямів роботи, що здійснює ДНПБ із питань національно-патріотичного виховання, можна умовно виокремити такі: підготовка тематичної продукції; проведення масових заходів (науково-практичних, освітніх та культурно-просвітницьких), презентація книжкових виставок (традиційних та віртуальних), здійснення бібліографічного інформування (надання довідок, виконання запитів тощо), проведення співпраці з закладами освіти та науковими установами. У дослідженні ми зосередимо увагу на головному, на наш погляд, напрямі діяльності ДНПБ щодо інформаційного забезпечення національно-патріотичного виховання – підготовці наукової продукції.

Враховуючи в роботі основні нормативно-правові документи – Концепцію національно-патріотичного виховання дітей та молоді (2015) [20], Стратегію національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2016–2020 роки (2015) [21], Стратегію національно-патріотичного виховання (2019) [25] – фахівці бібліотеки підготували низку інформаційних ресурсів національно-патріотичної тематики, основні з яких ми розглянемо в пропонованій статті. Нижню хронологічну межу розвідки обмежимо 2015 р. – від моменту затвердження Концепції національно-патріотичного виховання дітей та молоді, що сприяло активізації позицій досліджуваного питання в науці й практиці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різні аспекти проблеми національно-патріотичного виховання дітей та молоді в Україні відображено в наукових доробках багатьох вітчизняних дослідників (І. Д. Бех, В. Ю. Белан, А. М. Богуш, Ю. М. Буклов, Н. В. Гавриш, С. Ю. Головчук, О. П. Жаровська, К. О. Журба, В. Й. Кульчицький, Ж. В. Петрочко, Р. Л. Сойчук та ін.). Важливе місце досліджувана тематика посіла також в наукових розвідках учених ДНПБ. Зокрема, національно-патріотичне виховання крізь призму джерелознавства, ідеї видатних українських педагогів та культурних діячів про виховання громадян-патріотів розглянуто у дослідженнях Л. Д. Березівської [3, 6-7], Л. М. Заліток [13], Л. І. Страйгородської [24], С. М. Хопти [30]. Нормативно-правовий та бібліографічний аспекти національно-патріотичного виховання висвітлено у працях Н. М. Кропачевої [15-17]. Роль шкільних бібліотек у вихованні патріотично свідомих громадян, шляхи комплектування бібліотечних фондів відповідною тематичною літературою, видову різноманітність навчальної літератури національно-патріотичної тематики у фонді ДНПБ, проведення бібліотечних заходів патріотичного характеру розкрито в розвідках Л. М. Бондар [8-9], В. Ю. Кемпе [14], І. І. Хемчян [27-29], В. І. Якубовського [31]. Проблеми національно-патріотичного виховання у засобах масової інформації, динаміку

відображення наукових публікацій окресленої тематики в реферативних матеріалах розкрито в працях Т. І. Годецької [11], Л. В. Рабаданової [22]. Однак, незважаючи на значну кількість публікацій, історіографічний пошук не виявив розвідки узагальнюючого характеру, яка б комплексно презентувала видання ДНПБ національно-патріотичної тематики.

Мета статті – проаналізувати діяльність ДНПБ з науково-інформаційного забезпечення національно-патріотичного виховання в Україні крізь призму підготовленої тематичної продукції; презентувати й охарактеризувати основні видання бібліотеки із проблем формування національної свідомості й патріотичних почуттів дітей та молоді задля інформування громадськості та сприяння покращенню інформаційного забезпечення освіти й науки.

Виклад основного матеріалу. Важливе місце національно-патріотична тематика посіла в інформаційно-аналітичній діяльності ДНПБ. Фахівці бібліотеки підготували низку аналітичних та реферативних оглядів, рекомендаційних бібліографічних списків, які систематизовано та представлено в довідковому бюлетені «Аналітичний вісник у сфері освіти й науки» [1]. Зазначене видання започатковано в 2015 р., виходить двічі на рік та відображає результати наукових досліджень ДНПБ із окресленого напрямку діяльності. Бюлетень складається з трьох тематичних рубрик: «Національна освіта: інноваційна школа», «Педагогічна наука», «Психологічна наука». Матеріали рубрик сприяють оперативному отриманню користувачем логічно структурованої інформації з проблематики сучасних наукових досліджень у галузях національної освіти, педагогіки, психології.

Посилення уваги в суспільстві до питань національно-патріотичного характеру сприяло активному їх відображенню в науковій літературі. Зокрема, в «Аналітичному віснику у сфері освіти й науки» розміщено такі підготовлені фахівцями ДНПБ матеріали: «Національно-патріотичне виховання підростаючого покоління в Україні: сучасний стан» (аналітичний огляд), вип. 1, 2015 р.; «Патріотичне та духовно-моральне виховання школярів» (реферативний огляд), вип. 1, 2, 2015 р.; «Національно-патріотичне виховання учнів загальноосвітніх навчальних закладів в умовах модернізації суспільних змін» (рекомендаційний бібліографічний список), вип. 2, 2015 р.; «Формування патріотизму та активної громадянської позиції молоді України» (аналітичний огляд), «Українська державність як консолідуюча складова національного виховання студентської молоді (реферативний огляд)», вип. 3, 2016 р.; «Сучасні підходи до патріотичного виховання дітей дошкільного віку в Україні» (рекомендаційний бібліографічний список), вип. 4, 2016 р.; «Національно-патріотичне виховання молодших школярів» (рекомендаційний бібліографічний список), вип. 5, 2017 р.; «Патріотичне виховання студентської молоді» (рекомендаційний бібліографічний список), вип. 8, 2018 р.; «Військово-патріотичне виховання дітей та молоді» (рекомендаційний бібліографічний список), вип. 10, 2019 р.

Як бачимо, «Аналітичний вісник у сфері освіти й науки» має вагомий інформаційний потенціал з питань національно-патріотичного виховання дітей та молоді в Україні. Розміщені в ньому аналітичні, реферативні та бібліографічні матеріали дозволять швидко ознайомитися з актуальними розробками з окресленої тематики, віднайти потрібні джерела інформації, простежити стан обговорення проблеми в науково-освітньому просторі.

ДНПБ як головний координаційний науково-методичний центр мережі освітянських бібліотек МОН України та НАПН України надає значну увагу інформаційному забезпеченню бібліотек закладів освіти в напрямі національно-патріотичного виховання. У жовтні 2015 р. ДНПБ спільно з Інститутом модернізації освіти МОН України провели Всеукраїнський місячник шкільних бібліотек «Виховуємо громадянина – патріота України». Педагоги та бібліотечні фахівці шляхом об'єднання спільних зусиль поставили за мету посилити увагу громадськості до проблем формування патріотичної свідомості учнівської молоді. У рамках місячника відбувся конкурс авторських віршів патріотичної тематики серед учнів, проведений шкільними бібліотекарями. За результатами конкурсу було визначено переможців, твори яких увійшли до збірки поезій «З Україною в серці» (2016) [12]. У поетичних рядках йдеться про боротьбу України за незалежність, оспівано красу природи, висловлено любов до рідного краю та повагу до народної культури, віддано шану героям Батьківщини. Окрім віршів, у збірці вміщено роботи учасників конкурсу патріотичного малюнка. Видання книжки стало можливим за фінансової підтримки Київської міської державної адміністрації, що свідчить про важливість та актуальність проблем національно-патріотичного виховання, особливо в період боротьби українського народу за територіальну цілісність та державну незалежність. Зазначене видання є результатом вагомий науково-методичної діяльності фахівців ДНПБ, наполегливої творчої праці бібліотекарів, педагогів та учнів.

З метою удосконалення діяльності бібліотек закладів загальної середньої освіти, покращення їхнього ресурсного забезпечення співробітниками ДНПБ підготовлено методичні рекомендації «Патріотичне виховання у шкільних бібліотеках: методи та підходи» (2017) [19]. Видання містить три розділи, в яких висвітлено основні напрями, методи та форми роботи шкільної бібліотеки з патріотичного виховання, зосереджено увагу на масових формах бібліотечної роботи, які здебільшого використовуються у шкільних бібліотеках; розглянуто проблеми укомплектування фонду шкільної бібліотеки літературою національно-патріотичного характеру із врахуванням інформаційних потреб учнів, педагогів та батьків, висвітлено видову різноманітність літератури та джерела формування фонду; відображено питання інформаційно-бібліографічного обслуговування учасників освітнього процесу, підготовки рекомендаційних бібліографічних посібників.

Видання доповнено додатками, що мають на меті покращити планування та здійснення практичної роботи. У них представлено орієнтовний план заходів з національно-патріотичного виховання в шкільній бібліотеці, інтернет-ресурси патріотичної тематики, бібліографічний список «Патріотичне виховання в бібліотеках» (містить відомості про понад 240 джерел).

У методичних рекомендаціях представлено широкий арсенал різноманітних форм та методів бібліотечної роботи з національно-патріотичного виховання, що дає можливість обрати оптимальний варіант для реалізації виховного потенціалу бібліотеки та формування в учнів національної свідомості й патріотичних почуттів. Видання займає достойне місце в системі інформаційного забезпечення освіти з питань національно-патріотичного виховання учнів у закладах загальної середньої освіти.

Одним із головних видів наукової продукції ДНПБ є бібліографічні покажчики, завдання яких полягає в узагальненні, систематизації та представленні

відомостей про наявні в науково-освітньому просторі джерела з того чи іншого питання. Вагомий інформаційний потенціал має науково-допоміжний бібліографічний покажчик «Національно-патріотичне виховання в Україні» (2019) [18]. Видання вирізняється серед інших праць такого виду та тематики ґрунтовним та комплексним характером, тому розглянемо детальніше його структуру та змістове наповнення. Покажчик акумулює джерела, що свідчать про стан розроблення питань національно-патріотичного виховання в теоретичному й практичному вимірах. До нього увійшли бібліографічні відомості про нормативно-правові документи, монографії, навчальні й методичні посібники, статті з періодичних та продовжуваних видань, автореферати дисертацій, матеріали науково-практичних заходів. У покажчику представлено праці за 5 років (2014–2018 рр.). Нижня межа добору матеріалів обумовлена значними суспільно-політичними змінами в країні, початком протистояння українського народу зовнішньому агресору, зміцненням національно-патріотичних позицій суспільства, активізацією уваги науково-освітньої спільноти до питань національно-патріотичного характеру.

Структуру видання побудовано відповідно до ланок освітньої системи України (дошкільна, загальна середня, позашкільна, професійно-технічна (професійна), вища та післядипломна педагогічна освіта). З огляду на сучасні суспільно-політичні виклики виокремлено розділи, які присвячено проблемам військово-патріотичного виховання молоді, розвитку волонтерської та добровільної діяльності. Зважаючи на важливість вивчення історії українського народу, вшанування здобутків національної освіти, педагогічної думки, культури, окрему увагу надано питанням формування громадянина-патріота у творчій спадщині видатних українських педагогів, громадсько-політичних діячів, представників культурної сфери. Загалом у покажчику міститься понад 2700 бібліографічних записів, які систематизовано у восьми тематичних розділах.

Розділ 1 «Національно-патріотичне виховання в новому історичному осмисленні» складається з двох підрозділів. У підрозділі 1.1. «Нормативно-правове забезпечення національно-патріотичного виховання» згруповано бібліографічні відомості про документи (закони, накази, постанови, розпорядження тощо) органів державної влади, що регламентують здійснення національно-патріотичного виховання на правовій основі. Підрозділ 1.2. «Національно-патріотичне виховання як наукова проблема» містить результати теоретичних розвідок щодо формування національних цінностей та патріотичної свідомості суспільства.

У розділі 2 «Виховання громадянина-патріота у творчій спадщині видатних постатей України» представлено праці, у яких висвітлено погляди відомих українських освітян, громадсько-політичних та культурних діячів (Г. Г. Ващенко, Б. Д. Грінченка, М. С. Грушевського, В. О. Сухомлинського, Т. Г. Шевченка та ін.) на проблему виховання патріотично свідомих громадян.

Розділ 3 «Національно-патріотичне виховання у системі дошкільної освіти» складають документи, зміст яких відображає особливості організації, шляхи, засоби та практичний досвід виховної роботи національно-патріотичного спрямування з дітьми дошкільного віку.

У межах розділу 4 «Національно-патріотичне виховання у закладах загальної середньої та професійно-технічної (професійної) освіти» виокремлено два підрозділи. Матеріали першого підрозділу – 4.1. «Загальна середня освіта» – розкривають організаційні та методичні засади національно-патріотичного

виховання школярів. Другий підрозділ – 4.2. «Професійно-технічна (професійна освіта)» – містить бібліографію видань, що висвітлюють основні напрями та результати формування в учнів професійних закладів освіти національно-патріотичних почуттів.

Розділ 5 «Національно-патріотичне виховання у закладах вищої та післядипломної педагогічної освіти» містить бібліографічні відомості про матеріали, що відображають проблеми виховання патріотично орієнтованої студентської молоді, формування й розвитку професійних компетентностей педагогів із урахуванням національно-патріотичної складової.

Зміст розділу 6 «Реалізація завдань національно-патріотичного виховання в закладах позашкільної освіти та громадських об'єднаннях» представлено матеріалами про виховання патріотично свідомих громадян в позаурочній діяльності, роботу різних тематичних гуртків, спортивно-оздоровчих організацій, закладів культури (зокрема бібліотек), громадських об'єднань національно-патріотичного спрямування.

Розділ 7 «Доброчинна та волонтерська діяльність в системі національно-патріотичного виховання» містить інформацію про видання, що розкривають питання розвитку волонтерства як соціокультурного явища в умовах суспільно-політичних трансформацій, формування патріотизму у молоді шляхом залучення до доброчинної та волонтерської діяльності.

Матеріали розділу 8 «Військово-патріотичне виховання молоді як відповідь на виклики часу» висвітлюють організаційні засади, форми й методи військово-патріотичного виховання учнівської та студентської молоді, реалії та перспективи виховання справжніх захисників-патріотів Батьківщини.

Структурно-змістовий огляд науково-допоміжного бібліографічного покажчика «Національно-патріотичне виховання в Україні» свідчить, що видання містить відомості про широкий спектр матеріалів щодо здійснення національно-патріотичного виховання в різних закладах освіти. Покажчик буде корисним теоретикам і практикам, які цікавляться питаннями виховання національно свідомих громадян-патріотів України, сприятиме покращенню інформаційного забезпечення освітньо-виховного процесу й науково-дослідницької роботи.

Значний масив матеріалів, у яких висвітлено питання національно-патріотичного виховання дітей та молоді в Україні за часів незалежності, міститься в хрестоматії «Антологія текстів з реформування освіти в Україні: програми, концепції, проекти (1991–2017)» (2019) [2]. Видання підготовлено творчим колективом фахівців ДНПБ під науковим керівництвом знаних істориків освіти, докторів педагогічних наук, професорів О. В. Сухомлинської та Л. Д. Березівської. Зазначена хрестоматія є першою спробою впорядкування різнотипних документів щодо реформування загальної середньої освіти й розвитку виховної системи дітей та молоді в Україні упродовж 1991–2017 рр. Упорядники зосередили увагу саме на ланці загальної середньої освіти, адже вона зазнала найбільше модернізаційних змін за 26-річний період розвитку.

Хрестоматія складається з двох розділів: 1) Про розвиток загальної середньої освіти; 2) Про виховання та розвиток дітей та молоді. Зокрема, у другому розділі систематизовано матеріали, в яких йдеться про різні напрями виховання молодого покоління в Україні. Професор В. О. Сухомлинська зазначає, що проаналізувавши весь масив текстів, які увійшли до розділу та додаткового бібліографічного списку в кінці розділу, можна зробити висновок, що найбільша кількість створених за

досліджуваний період концепцій присвячена національному вихованню як всеохопній категорії; друге місце посідають праці, в яких розглянуто питання національно-патріотичного та військово-патріотичного виховання, що в останні роки набуло актуального значення [2, с. 277-278]. Зокрема, у розділі розміщено тексти таких документів: «Концепція національного виховання» (1994, 1996), «Концепція національно-патріотичного виховання молоді» (2009), «Програма українського патріотичного виховання дітей та учнівської молоді» (2014), «Концепція національно-патріотичного виховання дітей та молоді» (2015) та ін.

Пропоноване видання має значний джерелознавчий потенціал, репрезентуючи основоположні документи про реформування й розвиток загальної середньої освіти в Україні. Хрестоматія допоможе в здійсненні джерельного пошуку всім, хто цікавиться питаннями розвитку української освітньої галузі за часів незалежності загалом та проблемами здійснення національно-патріотичного виховання зокрема.

Важливим джерелом забезпечення інформаційних потреб із питань національно-патріотичного виховання є збірники матеріалів науково-практичних семінарів. У них стисло викладено головні ідеї та думки учасників заходів (практиків та теоретиків) із різних аспектів досліджуваного питання. Так, 18 травня 2016 р. у ДНПБ відбувся Всеукраїнський науково-практичний семінар «Українські педагоги про національно-патріотичне виховання», за результатами якого підготовлено й оприлюднено збірник матеріалів [26]. В інформаційних повідомленнях науковців та освітян, що увійшли до праці, висвітлено рефлексії українських педагогів різних часів про патріотизм і національно-патріотичне виховання дітей та молоді, презентовано проекти й технології виховання патріотизму в закладах освіти України, відображено образ Батьківщини в українських підручниках та літературі для дітей. Пропоноване видання сприятиме ознайомленню з поглядами видатних українських педагогів на виховання громадянина-патріота в Україні, досвідом практичної роботи національно-патріотичного спрямування.

Вартий уваги збірник матеріалів Всеукраїнського науково-практичного семінару «Розвиток освіти в добу Української революції (1917–1921)» [23], що відбувся в ДНПБ 17 травня 2017 р. Хоча його тематика опосередковано стосується питань національно-патріотичного виховання, однак у ньому містяться матеріали про тенденції та особливості розвитку національної освіти в непрості часи боротьби українського народу за державну незалежність та національне самовизначення. До збірника увійшли матеріали, у яких представлено джерела вивчення розвитку освіти в добу Української революції, висвітлено процес реформування освітньої галузі, розглянуто проблеми навчання та виховання дітей з особливими потребами, розкрито діяльність видатних тогочасних педагогів та їхній внесок у розбудову національної освіти, відображено питання висвітлення Української революції 1917–1921 рр. у підручниках та навчальній літературі. Певна річ, що вивчення тогочасних подій сприяє відновленню історичної пам'яті українського народу, зміцненню національної самосвідомості та вихованню патріотичних почуттів. Збірник стане у нагоді теоретикам та практикам, які цікавляться питаннями розвитку національної освіти України.

Говорячи про вивчення здобутків національної освіти й науки як одного з факторів формування національно-патріотичної свідомості, варто згадати електронний інформаційно-бібліографічний ресурс ДНПБ «Видатні педагоги

України та світу» [10]. Він не торкається безпосередньо питань національно-патріотичного виховання, але шляхом систематизації інформації про життя та діяльність видатних постатей України популяризує кращий досвід та досягнення національної освіти й педагогічної думки. Детально структуру, зміст та завдання ресурсу розкрито в наукових розвідках доктора педагогічних наук, професора, члена кореспондента НАПН України, директора ДНПБ, наукового керівника ресурсу Л. Д. Березівської [4-5].

Ресурс складається з довідкових, бібліографічних, фотоматеріалів, окремих повнотекстових творів та інших документів, що сприяють всебічному розкриттю життєдіяльності особистості, її внеску у розвиток науки й практики. Створення ресурсу розпочалося у 2008 р. і триває досі, він постійно поповнюється новою актуальною інформацією. На сьогодні у ньому відображено 58 персоналій, серед яких такі видатні діячі вітчизняної освіти й педагогічної науки, як Г. Г. Ващенко, Б. Д. Грінченко, М. П. Драгоманов, В. Ф. Дурдуківський, О. А. Захаренко, Т. Г. Лубенець, О. П. Куліш, С. Ф. Русова, В. О. Сухомлинський, К. Д. Ушинський, Я. Ф. Чепіга та багато інших. Безперечно, ресурс сприятиме розширенню джерельної бази наукових розвідок із педагогічної біографістики, оптимізує процес пошуку літератури. Використання його матеріалів в освітньо-виховній роботі позитивно вплине на формування патріотичних почуттів молодого покоління, виховання ціннісного й шанобливого ставлення до духовної культури українського народу.

Висновки. Отже, розглянувши основні видання ДНПБ, присвячені питанням національно-патріотичного виховання дітей та молоді в Україні, можемо стверджувати, що фахівці бібліотеки виконують вагомую роботу щодо інформаційного забезпечення науки й практики з окресленої тематики. Продукція ДНПБ зорієнтована на різні категорії користувачів – бібліотекарів, педагогів, здобувачів освіти, науковців. Кожен зацікавлений може знайти корисну інформацію для практичної роботи чи наукової діяльності. Безумовно, позитивним моментом є те, що електронні варіанти усіх представлених видань розміщені на вебпорталі ДНПБ. Це сприяє вільному доступу до ресурсів віддаленими користувачами, що надзвичайно затребувано в сучасних умовах дистанційної роботи та карантинних обмежувальних заходів.

Питання національно-патріотичного виховання є стрижневим, основоположним у системі виховної роботи з дітьми та молоддю, тому воно ніколи не втратить своєї актуальності. Відповідно, потрібно й надалі плідно працювати над розширенням інформаційно-ресурсної бази для закладів освіти й науки, які реалізують практичні та розробляють теоретичні аспекти національно-патріотичного виховання. У подальшій роботі фахівцям ДНПБ перспективно звернути увагу на створення електронних баз даних із окресленої тематики, оскільки вони є оптимальними та затребуваними ресурсами в умовах інформатизації та цифровізації суспільства.

Список використаних джерел

1. Аналітичний вісник у сфері освіти й науки : довідковий бюлетень / НАПН України, ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського. URL: <https://dnpb.gov.ua/ua/періодичні-видання-бібліотеки/13392-2/>.

2. Антологія текстів з реформування освіти в Україні: програми, концепції, проекти (1991–2017) : хрестоматія / НАПН України, ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського ;

[упоряд.: Сухомлинська О. В., Березівська Л. Д., Гавриленко Т. Л. та ін. ; наук. ред.: Сухомлинська О. В., Березівська Л. Д.]. Вінниця : Твори. 2019. 525 с.

3. Березівська Л. Д. Василь Сухомлинський про джерела формування в школярів патріотичних почуттів. *Рідна школа*. 2016. № 7. С. 10–15.

4. Березівська Л. Д. Державна науково-педагогічна бібліотека України імені В. О. Сухомлинського як інтегратор і поширювач біографічного знання. *Українська біографістика : зб. наук. пр. Ін-ту біограф. досліджень*. Київ, 2015. Вип. 12. С. 283–296.

5. Березівська Л. Д. Електронний інформаційно-бібліографічний ресурс «Видатні педагоги України та світу» як основа професійної підготовки педагогів. *Освіта для миру = Edukacja dla pokoju : зб. наук. пр. : у 2 т. / НАПН України [та ін.]*. Київ, 2019. Т. 2. С. 222–228.

6. Березівська Л. Д. Ідея національно-патріотичного виховання школярів у добу Української революції : за матеріалами журналу «Вільна українська школа» (1917–1920). *Рідна школа*. 2016. № 1. С. 57– 62.

7. Березівська Л. Д. Ідеї В. О. Сухомлинського про роль учителя у вихованні в учнів патріотичних почуттів у руслі розбудови нової української школи. *Наук. часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова. Серія 5: Педагогічні науки: реалії та перспективи*. 2019. Вип. 69. С. 19–22.

8. Бондар Л. М. Комплектування фонду шкільної бібліотеки на допомогу національно-патріотичному вихованню дітей та молоді. *Таврійськ. вісн. освіти*. 2017. № 3. С. 285–295.

9. Бондарь Л. Н. Роль школьної бібліотеки в вихованні громадянина-патриота. *INFOLIB : информ.-библи. вестник Нац. б-ки Узбекистана им. Алишера Навои*. Ташкент, 2018. № 3. С. 50–53.

10. Видатні педагоги України та світу : електрон. інформ.-бібліогр. ресурс / ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського. URL: <https://dnpb.gov.ua/ua/informatsiyno-bibliografichni-resursy/vydatni-pedahohy/> (дата звернення: 20.09.2020).

11. Годецька Т. І. Проблеми національно-патріотичного виховання у засобах масової інформації. *Директор школи, лицею, гімназії*. К. 2015. № 4/5. С. 81–84.

12. З Україною в серці : зб. поезій / Нац. акад. пед. наук України, Держ. наук.-пед. б-ка України ім. В. О. Сухомлинського ; [упоряд.: Хемчян І. І., Біла Л. О., Рубан А. І.]. Київ : Фенікс, 2016. 256 с.

13. Заліток Л. М. Витоки патріотизму за літературною спадщиною Василя Сухомлинського. *Справи сімейні*. 2016. № 6. С. 16–17.

14. Кемпе В. Ю. Видова різноманітність навчальної літератури у фонді ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського з питань національно-патріотичного виховання. *Таврійськ. вісн. освіти*. 2016. № 2. С. 257–264.

15. Кропачева Н. М. Бібліографічна складова системи інформаційного супроводу наукових досліджень з питань національно-патріотичного виховання. *Нова пед. думка*. 2019. № 4. С. 153–158.

16. Кропачева Н. М. Інформаційний супровід національно-патріотичного виховання: законодавчо-нормативний аспект. *Зб. наук. пр. [Херсон. держ. ун-ту]. Серія: Педагогічні науки*. Херсон, 2018. Вип. 81, т. 3. С. 93–99.

17. Кропачева Н. М. Тематичний спектр публікацій з проблеми національно-патріотичного виховання в закладах вищої освіти (за матеріалами бібліографічного дослідження [2014–2018 рр.]). *Наук. пр. Нац. Бібл. України ім. В. І. Вернадського*. 2019. Вип. 55. С. 92–106.

18. Національно-патріотичне виховання в Україні : наук.-допом. бібліогр. покажч. / НАПН України, ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського ; авт. вступ. ст.: Бех І. Д., Журба К. О. ; упоряд.: Страйгородська Л. І., Пономаренко Л. О., Тарнавська С. В. та ін. ; наук. ред. Березівська Л. Д. ; бібліогр. ред. Пономаренко Л. О. Київ : б. в., 2019. 368 с.

URL: https://dnpb.gov.ua/wp-content/uploads/2019/07/National_patriotic_education_2019.pdf (дата звернення: 20.09.2020).

19. Патріотичне виховання у шкільних бібліотеках: методи та підходи : метод. рек. / НАПН України, Держ. наук.-пед. б-ка України ім. В. О. Сухомлинського ; авт.: І. І. Хемчян, Л. М. Бондар, Т. В. Добко, А. І. Рубан ; наук. ред.: Л. Д. Березівська, Т. В. Добко. Київ ; Вінниця : Корзун Д. Ю., 2017. 103 с.

20. Про затвердження Концепції національно-патріотичного виховання дітей і молоді, Заходів щодо реалізації Концепції національно-патріотичного виховання дітей і молоді та Методичних рекомендацій щодо національно-патріотичного виховання у загальноосвітніх навчальних закладах : наказ Міністерства освіти і науки України від 16 черв. 2015 р. № 641 / Міністерство освіти і науки України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0641729-15> (дата звернення: 20.09.2020).

21. Про Стратегію національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2016–2020 роки : Указ Президента України від 13 жовт. 2015 р. № 580/2015. *Офіц. вісн. Президента України*. 2015. № 23. Ст. 1319.

22. Рабаданова Л. В. Бібліометричний аналіз наукових публікацій в галузі національно-патріотичного виховання в загальнодержавній реферативній базі даних «Україніка наукова» (1998–2015 рр.). *Вісн. Кн. палати*. 2016. №2. С. 7–13.

23. Розвиток освіти в добу Української революції (1917–1921) : зб. матеріалів Всеукр. наук.-практ. семінару / ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського [та ін. ; редкол.: Березівська Л. Д. (голова редкол.), Зозуля С. М., Страйгородська Л. І. ; літ. ред. Мося І. А.]. Київ : [ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського], 2017. 103 с. URL: https://dnpb.gov.ua/wp-content/uploads/2017/09/Development_of_education_thesis_2017.pdf (дата звернення: 20.09.2020).

24. Страйгородська Л. І. Національно-патріотичне виховання в розрізі публікацій українських педагогів-просвітителів О. К. Дорошкевича та С. Ф. Черкасенка. *Зб. наук. пр. [Херсон. держ. ун-ту]. Педагогічні науки*. Херсон, 2016. Вип 71 (2). С. 26–30.

25. Стратегія національно-патріотичного виховання : затв. Указом Президента України від 18 трав. 2019 р. № 286/2019. *Законодавство України* : база даних / Верхов. Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/286/2019#n15> (дата звернення: 20.09.2020).

26. Українські педагоги про національно-патріотичне виховання : зб. матеріалів Всеукр. наук.-практ. семінару / ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського [та ін.] ; [редкол.: Березівська Л. Д. (голова редкол.), Зозуля С. М., Філімонова Т. В. ; літ. ред. Редько-Шпак Л. В. ; рецензенти: Сухомлинська О. В., Коляда Н. М.]. Київ : [ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського], 2016. 60 с. URL: <https://dnpb.gov.ua/wp-content/uploads/2016/08/ЗБІРНИК-ОСТАТОЧНИЙ.pdf>.

27. Хемчян І. І. Всеукраїнський вебінар «Виховуємо громадянина – патріота України». *Шкіл. б-ка плюс*. 2016. Січ. (№ 1/2). С. 4.

28. Хемчян І. І. Всеукраїнських форум «Місія бібліотек навчальних закладів у національно-патріотичному вихованні дітей на молоді». *Шкіл. б-ка плюс*. 2017. Січ. (№ 1/2). С. 8–10.

29. Хемчян І. І. Формування патріотизму як основа виховної роботи шкільної бібліотеки. *Шкіл. б-ка плюс*. 2016. Листоп. (№ 21/22). С. 2–6.

30. Хопта С. М. Філософські засади національного виховання у дитячих творах Олени Пчілки (на основі збірки «Годі, діточки, вам спать!»). *Інноваційна педагогіка*. 2019. Вип. 16 (Т. 2). С. 32–37.

31. Якубовський В. І. Інформаційне забезпечення національно-патріотичного виховання через комплексні бібліотечні заходи. *Вісн. Кн. палати*. 2016. № 6. С. 22–25.

References

1. V. O. Sukhomlynskyi State Scientific and Pedagogical Library of Ukraine. Analitichnyi visnyk u sferi osvity y nauky [Analytical Bulletin in the field of education and science]: dovidkovyi biuletyn. Retrieved from <https://dnpb.gov.ua/ua/періодичні-видання-бібліотеки/13392-2/> [in Ukrainian].
2. Sukhomlynska, O. V., Berezivska, L. D., Havrylenko, T. L., Lapaienko, S. V., Oryshchenko, I. O., Khopta, S. M. ... Sukhomlynska, L. V. (2019). Antolohiia tekstiv z reformuvannia osvity v Ukraini: prohramy, kontseptsii, proekty (1991–2017) [Anthology of texts on education reform in Ukraine: programs, concepts, projects (1991–2017)]: Khrestomatiia. Kyiv; Vinnytsia: TVORY [in Ukrainian].
3. Berezivska, L. D. (2016). Vasyl Sukhomlynskyi pro dzherela formuvannia v shkoliariv patriotychnykh pochuttiv [Vasyl Sukhomlynsky about the sources of formation of patriotic feelings in schoolchildren]. *Ridna shkola*, 7, 10–15 [in Ukrainian].
4. Berezivska, L. D. (2015). Derzhavna naukovo-pedahohichna biblioteka Ukrainy imeni V. O. Sukhomlynskoho yak intehrator i poshyriuvach pedahohichnoho biohrafichnoho znannia [V.O. Sukhomlynsky State Scientific and Pedagogical Library of Ukraine as an integrator and disseminator of pedagogical biographical knowledge]. *Ukrainska biohrafistyka = Biographistica Ukrainica*, 12, 283–296 [in Ukrainian].
5. Berezivska, L. D. (2019). Elektronnyi informatsiino-bibliohrafichniy resurs «Vydatni pedahohy Ukrainy ta svitu» yak osnova profesiinoi pidhotovky pedahohiv [Electronic information and bibliographic resource «Outstanding teachers of Ukraine and the world» as a basis of teacher professional training]. *Osvita dlia myru = Edukacija dla pokoju : zbirnyk naukovykh prats* (Vol. 2, pp. 222–228). Kyiv [in Ukrainian].
6. Berezivska, L. D. (2016). Ideia natsionalno-patriotychnoho vykhovannia shkoliariv u dobu Ukrainskoi revoliutsii : za materialamy zhurnalu «Vilna ukrainska shkola» (1917–1920) [The idea of national-patriotic education of schoolchildren in the Ukrainian Revolution Period: on materials of the Ukrainian pedagogical «Vilna Ukrainiska Shkola» journal]. *Ridna shkola*, 1, 57–62 [in Ukrainian].
7. Berezivska, L. D. (2019). Idei V. O. Sukhomlynskoho pro rol uchytelia u vykhovanni v uchniv patriotychnykh pochuttiv u rusli rozbudovy novoi ukrainskoi shkoly [V. O. Sukhomlynsky's ideas on the role of the teacher in students' patriotic education feelings of the new Ukrainian school]. *Naukovyi chasopys Natsionalnoho pedahohichnoho universytetu im. M. P. Drahomanova. Serii 5: Pedahohichni nauky: realii ta perspektyvy [Naukovyi chasopys National pedagogical Dragomanov university. Series 5. Pedagogical sciences: realias and perspectives]*, 69, 19–22 [in Ukrainian].
8. Bondar, L. M. (2017). Komplektuvannia fondu shkilnoi biblioteki na dopomohu natsionalno-patriotychnomu vykhovanni ditei ta molodi [Acquisition of the school library fund to help national and patriotic education of children and youth]. *Tavriiskyi visnyk osvity*, 3, 285–295 [in Ukrainian].
9. Bondar, L. N. Rol shkolnoj biblioteki v vospitanii grazhdanina-patriota. [The role of the school library in the education of a citizen-patriot]. *INFOLIB : informatsionno-bibliotechnyj vestnik Natsionalnoj biblioteki Uzbekistana im. Alishera Navoi*. Tashkent, 3, 50–53 [in Russian].
10. V. O. Sukhomlynskyi state scientific and pedagogical library of Ukraine (2020). Vydatni pedahohy Ukrainy ta svitu: elektroni informatsiino-bibliohrafichniy resurs [Outstanding teachers of Ukraine and the world : electronic information and bibliographic resource]. Retrieved from <https://dnpb.gov.ua/ua/informatsiyno-bibliohrafichni-resursy/vydatni-pedahohy/> [in Ukrainian].
11. Hodetska, T. I. (2015). Problemy natsionalno-patriotychnoho vykhovannia u zasobakh masovoi informatsii [The problems of national-patriotic education in mass media]. *Dyrektor shkoly, litseiu, himnazii*, 4/5, 81–84 [in Ukrainian].

12. Khemchian, I. I., Bila, L. O., & Ruban A. I. (2016). *Z Ukrainoiu v sertsii [With Ukraine in the heart]*. Kyiv: Feniks [in Ukrainian].
13. Zalitok, L. M. (2016). Vytoky patriotyzmu za literaturnoiu spadshchynoiu Vasylia Sukhomlynskoho [The origins of patriotism in the literary heritage of Vasyl Sukhomlynsky]. *Spravy simeini*, 6, 16–17 [in Ukrainian].
14. Kempe, V. Yu. (2016). Vydova riznomanitnist navchalnoi literatury u fondi DNPB Ukrainy im. V. O. Sukhomlynskoho z pytan natsionalno-patriotychnoho vykhovannia [Species diversity of educational literature in the fund of V.O. Sukhomlynsky State Scientific and Pedagogical Library of Ukraine on issues of national and patriotic education]. *Tavriyskyi visnyk osvity*, 2, 257–264 [in Ukrainian].
15. Kropocheva, N. M. (2019). Bibliografichna skladova systemy informatsiinoho suprovodu naukovykh doslidzhen z pytan natsionalno-patriotychnoho vykhovannia [Bibliographic component of the system of information support of scientific research on national-patriotic education]. *Nova pedahohichna dumka*, 4, 153–158. [in Ukrainian].
16. Kropocheva, N. M. (2018). Informatsiinyi suprovod natsionalno-patriotychnoho vykhovannia: zakonodavcho-normatyvnyi aspekt [The information support of national patriotic education: legislative and normative aspects]. *Zbirnyk naukovykh prats [Khersonskoho derzhavnogo universytetu]. Seriya: Pedahohichni nauky*. Kherson, 81 (3), 93–99 [in Ukrainian].
17. Kropocheva, N. M. (2019). Tematychnyi spektr publikatsii z problemy natsionalno-patriotychnoho vykhovannia v zakladakh vyshchoi osvity (za materialamy bibliografichnoho doslidzhennia [2014–2018 rr.]) [Thematic spectrum of publications on problems of national-patriotic education in higher education institutions (by bibliography [2014–2018])]. *Naukovi pratsi Natsionalnoi biblioteky Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho [Academic Papers of Vernadsky National Library of Ukraine]*, 55, 92–106 [in Ukrainian].
18. Straihorodska, L. I., Ponomarenko, L. O., Tarnavska, S. V., Verbova V. V., Kropocheva N. M., & Mushka, I. V. (2019). Natsionalno-patriotychne vykhovannia v Ukraini [National-patriotic education in Ukraine]: Naukovo-dopomizhnyi bibliografichnyi pokazhchyk. Kyiv. Retrieved from <http://dnpb.gov.ua/wp-content/uploads/2019/07/National-patriotic-education-2019.pdf> [in Ukrainian].
19. Khemchian, I. I., Bondar, L. M., Dobko, T. V., & A. I. Ruban (2017). Patriotychne vykhovannia u shkilnykh bibliotekakh: metody ta pidkhody [Patriotic education in school libraries: methods and approaches]. Kyiv ; Vinnytsia : Korzun D. Yu [in Ukrainian].
20. Ministry of Education and Science of Ukraine (2015). Pro zatverdzhennia Kontseptsii natsionalno-patriotychnoho vykhovannia ditei i molodi, Zakhodiv shchodo realizatsii Kontseptsii natsionalno-patriotychnoho vykhovannia ditei i molodi ta Metodichnykh rekomendatsii shchodo natsionalno-patriotychnoho vykhovannia u zahalnoosvitnikh navchalnykh zakladakh : nakaz Ministerstva osvity i nauky Ukrainy vid 16 cherv. 2015 r. № 641 [On approval of the Concept of national patriotic upbringing of children and youth, Measures to implement the Concept of national patriotic upbringing of children and youth and Methodical recommendations on national patriotic upbringing in general educational institutions: Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine dated June 16, 2015 № 641]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0641729-15> [in Ukrainian].
21. President of Ukraine (2015). Pro Stratehiiu natsionalno-patriotychnoho vykhovannia ditei ta molodi na 2016–2020 roky : Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 13 zhovtnia 2015 r. № 580/2015 [On the Strategy of national patriotic education of children and youth for 2016–2020: Decree of the President of Ukraine dated October 13, 2015 № 580/2015]. *Ofitsiinyi visnyk Prezydenta Ukrainy*, 23, 1319 [in Ukrainian].
22. Rabadanova, L. V. (2016). Bibliometrychnyi analiz naukovykh publikatsii v haluzi natsionalno-patriotychnoho vykhovannia v zahalnodержavnii referatyvni bazi danykh «Ukrainika naukova» (1998–2015 rr.) [Bibliometric analysis of scientific publications in the field of national-patriotic education in the national abstract database «Scientific Ukraine» (1998–2015)]. *Visnyk Knyzhkovoï palaty = Bulletin of the Book Chamber*, 2, 7–13 [in Ukrainian].

23. Berezivska, L. D., Zozulia, S. M., & Straihorodska L. I. (Red.). (2017). Rozvytok osvity v dobu Ukrainiskoi revoliutsii (1917–1921) : zbirnyk materialiv Vseukrainskoho naukovo-praktychnoho seminaru [Development of education in the days of the Ukrainian revolution (1917–1921) : collection of materials of the All-Ukrainian scientific-practical seminar]. Kyiv : [DNPB Ukrainy im. V. O. Sukhomlynskoho]. Retrieved from https://dnpb.gov.ua/wp-content/uploads/2017/09/Development_of_education_thesis_2017.pdf [in Ukrainian].
24. Straihorodska, L. I. (2016). Natsionalno-patriotychne vykhovannia v rozrizi publikatsii ukrainskykh pedahohiv-prosvityteliv O. K. Doroshkevycha ta S. F. Cherkasenka [National-patriotic education in the publications of the Ukrainian teachers-enlighteners O. K. Doroshkevych and S. F. Cherkasenko]. *Zbirnyk naukovykh prats [Khersonskoho derzhavnogo universytetu]. Serii: Pedahohichni nauky*, 71 (2), 26–30 [in Ukrainian].
25. President of Ukraine (2019). Stratehiia natsionalno-patriotychnoho vykhovannia : zatv. Ukazom Prezydenta Ukrainy vid 18 trav. 2019 r. № 286/2019 [Strategy of national-patriotic education : approved by the Decree of the President of Ukraine dated May 18, 2019 № 286/2019]. *Zakonodavstvo Ukrainy : baza danykh*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/286/2019#n15> [in Ukrainian].
26. Berezivska, L. D., Zozulia, S. M., & Filimonova T. V. (Red.). (2016). Ukrainski pedahohy pro natsionalno-patriotychne vykhovannia : zbirnyk materialiv Vseukrainskoho naukovo-praktychnoho seminaru [Ukrainian teachers about national-patriotic education : collection of materials of the All-Ukrainian scientific-practical seminar]. Kyiv : [DNPB Ukrainy im. V. O. Sukhomlynskoho]. Retrieved from <https://dnpb.gov.ua/wp-content/uploads/2016/08/ЗБІРНИК-ОСТАТОЧНИЙ.pdf> [in Ukrainian].
27. Khemchian, I. I. (2016, January). Vseukrainskyi vebinar «Vykhovuemo hromadianyna – patriota Ukrainy» [All-Ukrainian webinar «Educating a citizen – a patriot of Ukraine»]. *Shkilna biblioteka plius*, 1/2, 4 [in Ukrainian].
28. Khemchian, I. I. (2017, January). Vseukrainskykh forum «Misiia bibliotek navchalnykh zakladiv u natsionalno-patriotychnomu vykhovanni ditei na molodi» [All-Ukrainian forum «Mission of libraries of educational institutions in national-patriotic education of children on youth»]. *Shkilna biblioteka plius*, 1/2, 8–10 [in Ukrainian].
29. Khemchian, I. I. (2016, November). Formuvannia patriotyizmu yak osnova vykhovnoi roboty shkilnoi biblioteki [Formation of patriotism as a basis of educational work of school library]. *Shkilna biblioteka plius*, 21/22, 2–6 [in Ukrainian].
30. Khopta, S. M. (2019). Filosofski zasady natsionalnoho vykhovannia u dytiachykh tvorakh Oleny Pchilky (na osnovi zbirky «Hodi, ditochky, vam spat!») [Philosophical basis of national upbringing in Olena Pchilka's compositions for children (based on the collection of compositions «Kids, it's time to be awake!»)]. *Innovatsiina pedahohika*, 16 (2), 32–37 [in Ukrainian].
31. Yakubovskiy, V. I. (2016). Informatsiine zabezpechennia natsionalno-patriotychnoho vykhovannia cherez kompleksni bibliotechni zakhody [Information support of national-patriotic education through complex library activities]. *Visnyk Knyzhkovoï palaty = Bulletin of the Book Chamber*, 6, 22–25 [in Ukrainian].

Snizhana V. Tarnavska

Candidate of Historical Sciences,
Scientific Secretary of the V. O. Sukhomlynskyi
State Scientific and Pedagogical Library of Ukraine,
Kyiv, Ukraine,
e-mail: Tarnavskasv@ukr.net
ORCID ID: 0000-0003-0981-939X

SCIENTIFIC AND INFORMATION SUPPORT OF THE NATIONAL-PATRIOTIC EDUCATION IN UKRAINE

The article highlights the experience of the V. O. Sukhomlynskyi State Scientific and Pedagogical Library of Ukraine on scientific and information support of national and patriotic education in Ukraine through the prism of the prepared information resources. The main works of the library on the outlined topics have been presented, their structure and content have been revealed. In particular, the role of the “Analytical Bulletin in the field of education and science” in meeting the information needs of users has been reflected; analytical and abstract reviews, recommended bibliographic lists of national-patriotic topics have been presented. The methodical recommendations “Patriotic education in school libraries: methods and approaches” have been considered. It has been emphasized that the publication presents a wide range of various forms and methods of library work on national-patriotic education, which contributes to the realization of the educational potential of each librarian. The emphasis has been placed on the structural and semantic characteristics of the scientific and auxiliary bibliographic index “National-patriotic education in Ukraine”. The variety of materials presented in the publication, covering various educational links – from preschool to postgraduate pedagogical education – has been noted. The source potential on the researched issue of the textbook “Anthology of texts on education reform in Ukraine: programs, concepts, projects (1991-2017)” has been revealed. The collections of materials of scientific and practical seminars on national and patriotic themes have been analyzed. The electronic information and bibliographic resource “Outstanding teachers of Ukraine and the world” has been characterized, which promotes the achievements of national education and pedagogical thought and promotes the formation of national and patriotic feelings. It has been reasoned why library specialists carry out an important work on scientific and information support of national-patriotic education.

Key words: *scientific and information support; national-patriotic education; patriotism; reference publications; methodical recommendations; bibliographic indexes; textbooks; electronic resources; scientific libraries.*

Надійшла до редакції 16.10.2020 року

Відомості про авторів

Боярська-Хоменко Анна Володимирівна – доктор педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди, м. Харків, Україна;

Веремчук Олена Володимирівна – кандидат педагогічних наук, доцент Мукачівського державного університету, м. Мукачево, Україна;

Голиш Григорій Михайлович – кандидат історичних наук, доцент, директор наукової бібліотеки ім. М. Максимовича Черкаського національного університету ім. Б. Хмельницького, м. Черкаси, Україна;

Гуралюк Андрій Георгійович – кандидат педагогічних наук, с.н.с., завідувач сектору ІКТ і наукометрії ДНПБ України імені В. О. Сухомлинського, м. Київ, Україна;

Добко Тетяна Василівна – доктор наук із соціальних комунікацій, провідний науковий співробітник відділу науково-освітніх інформаційних ресурсів ДНПБ України імені В. О. Сухомлинського, м. Київ, Україна;

Дурдас Алла Петрівна – науковий співробітник відділу педагогічного джерелознавства та біографістики ДНПБ України імені В. О. Сухомлинського, м. Київ, Україна;

Матвійчук Оксана Євгенівна – кандидат педагогічних наук, доцент Київського університету імені Бориса Грінченка, науковий співробітник відділу науково-освітніх інформаційних ресурсів ДНПБ України імені В. О. Сухомлинського, м. Київ, Україна;

Міхно Олександр Петрович – кандидат педагогічних наук, директор Педагогічного музею України, старший науковий співробітник сектору сухомліністики відділу педагогічного джерелознавства та біографістики ДНПБ України імені В. О. Сухомлинського, м. Київ, Україна;

Павленко Юлія Григорівна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри початкової освіти, природничих і математичних дисциплін та методик їх викладання Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка, м. Полтава, Україна;

Пономаренко Лариса Олександрівна – кандидат наук із соціальних комунікацій, в.о. завідувача відділу науково-освітніх інформаційних ресурсів ДНПБ України імені В. О. Сухомлинського, м. Київ, Україна;

Сухомлинська Леся Віталіївна – науковий співробітник відділу педагогічного джерелознавства та біографістики ДНПБ України імені В. О. Сухомлинського, м. Київ, Україна;

Сухомлинська Ольга Василівна – доктор педагогічних наук, професор, дійсний член НАПН України, головний науковий співробітник відділу педагогічного джерелознавства та біографістики ДНПБ України імені В. О. Сухомлинського, м. Київ, Україна;

Тарнавська Сніжана Вікторівна – кандидат історичних наук, вчений секретар ДНПБ України імені В. О. Сухомлинського, м. Київ, Україна;

Хопта Світлана Михайлівна – кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник відділу педагогічного джерелознавства та біографістики ДНПБ України імені В. О. Сухомлинського, м. Київ, Україна.

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНА НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ
ІМЕНІ В. О. СУХОМЛИНСЬКОГО
ХМЕЛЬНИЦЬКА ГУМАНІТАРНО-ПЕДАГОГІЧНА АКАДЕМІЯ

НАУКОВО- ПЕДАГОГІЧНІ СТУДІЇ

Науковий журнал

Випуск 4

Заснований у 2017 році

Науково-педагогічні студії : науковий журнал / гол. ред.: Л. Д. Березівська,
І. М. Шоробура. – Київ : ДНПБ України імені В. О. Сухомлинського НАПН
України, 2020. – Вип. 4. – 140 с.

Бібліографічний редактор – Л. О. Пономаренко

Технічний редактор – Н. В. Вараксіна, Х. В. Середа

Літературний редактор – С. М. Хопта

Відповідальні секретарі – С. В. Тарнавська, Б. С. Крищук

Адреса редколегії:

04060, Київ, вул. М. Берлинського, 9

Тел./факс (044) 239-11-03

Е-mail: dnpb@i.ua

Web-сайт: www.dnpb.gov.ua